

a+b

Лідія Чарська

# Князівна Джаваха



*чи буде це видет ти*

*це буде ти це*





Лідія ЧАРСЬКА

# Князівна Джаваха



УДК 821.161.1-31  
ББК 84(2Рос=Рус)6-44  
Ч.22



**Чарська Лідія**

Ч.22

Князівна Джаваха : повісті / Лідія Чарська ; пер. з рос. – К. :  
Гамазин, 2010. – 384 с. – (Серія «А+В»)  
ISBN 978-966-1515-18-4

Лідія Чарська — зірка літератури початку ХХ сторіччя, авторка «Нотаток маленької гімназистки». Її творами зачитувалися наші прабабусі.

«Князівна Джаваха» — найвідоміший роман письменниці. Ми знову поринаємо у світ інституту шляхетних панянок, зустрічаємося зі знайомими вже героями. Князівна Джаваха вирізняється серед подруг своїм кавказьким темпераментом, сміливістю та незалежністю. Саме тому її люблять читачки.

Вишукані манери, класні дами та суворі вчителі — усе це не може стримати дівчачий характер, а значить, і розмов після відбою, а значить, і пригод.

УДК 821.161.1-31  
ББК 84(2Рос=Рус)6-44

ISBN 978-966-1515-18-4

© ТОВ «Гамазин», переклад, художнє оформлення, оригінал-макет, 2010

*Князівна Джаваха*

# *Частина перша*

## *На Кавказі*

### *Розділ 1. Перші спогади.*

#### *Хаджи-Магомед. Чорна троянда*

Я грузинка. Ім'я моє Ніна – князівна Ніна Джаваха-огли-Джамата. Рід князів Джаваха – славетний рід, відомий усьому Кавказу від Ріона й Кури до Каспійського моря та Дагестанських гір.

Я народилась у Горі, дивовижному, усміненому Горі, одному з наймальовничіших і найчарівніших куточків Кавказу, на берегах смарагдової річки Кури.

Горі лежить у самім серці Грузії, у чудовій долині, ошатній і дивовижній із її крислати-ми чинарами, правічними липами, кучерявими каштанами й трояндовими кущами, від яких повітря повниться пряним, дурманним запахом червоних і білих квіток. А навколо



Горі – руїни веж і фортець; вірменські та грузинські цвинтарі доповнюють картину, й від усього цього віє чарівничими, таємними переказами давнини...

Удалині синіють обриси гір, біліють перламутровим туманом могутні, недоступні вершини Кавказу Ельбрус і Казбек, а над ними ширяють горді сини Сходу – величезні сірі орли...

Мої предки – герої, що боролися й наклали головами за честь і волю своєї батьківщини.

Ще недавно Кавказ тремтів від гарматних пострілів і скрізь лунали зойки поранених. Там точилася безперервна війна з напівдикими горянами, які з надр своїх неприступних ущелин постійно вчиняли набіги на мирних мешканців.

Тихі, зелені долини Грузії плакали кривавими слізьми...

На чолі горян стояв хоробрий вождь Шаміль; варто було йому лишень змигнути оком – й сотні, тисячі джигітів падали, мов шуліки, на християнські селища... Скільки горя, сліз і руйнації спричиняли ті набіги! Скільки невітшних вдів, скільки сестер і матерів у Грузії тоді втратили рідних...

А далі прийшли росіяни та разом із тими, кого стомила війна, підкорили Кавказ. Набіги припинилися, й знесилена країна на якийсь час зітхнула трохи вільніше...



Серед російських вождів, які вступили в бій із грізним Шамілем, був і мій дід, старий князь Михайло Джаваха, і його сини – сміливі та відважні, мов гірські орли...

Коли батько розповідав мені про ті жахливі битви, що забрали стількох мужніх вояків, серце в мене то шалено стукотіло, а то завмирало, немовби готуючись вискочити з грудей...

В такі хвилини я жалкувала, що народилася запізно, що не могла й собі мчати вузькими стежками Дагестану, звислими над страшною стромовиною, під білим прапором, який тріпотів у руці, серед тих нечисленних відчайдушів. У мені вирувала гаряча південна кров моєї матері.

Мама була простою джигіткою з аулу Бестуді... В аулі піднялося повстання, і мого батька, тоді ще зовсім молодого офіцера, послали з козачою сотнею приборкувати заколотників.

Повстання придушили, але батько мій нескоро виїхав з аулу.

Там, у саклі старого Хаджи-Магомета, він зустрів його дочку – красуню Марієм...

Чорні очі й гірські пісні вродливої татарки причарували батька, й він відвіз Марієм у Грузію, де перебував його полк.

Там супроти волі розгніваного старого Магомета вона прийняла християнську віру та вийшла заміж за російського офіцера.





Старий татарин довго не міг пробачити своїй доньці такого вчинку...

Я пам'ятаю маму дуже, дуже зрання. Коли я лягала в ліжечко, вона сідала на краєчок постелі та наспівувала тужливих пісень. Вона гарно співала, моя бідолашна красуня-діда [діда – грузинською мати (тут і далі примітки автора)].

І голос у неї був ніжний, оксамитовий, начебто спеціально створений для таких сумних пісень. Та й сама вона була така ніжна й тиха, з великими, смутними чорними очима та довгими косами до п'ят. Коли вона посміхалася – здавалося, що посміхається небо...

Я обожнювала її посмішки, її пісні... Одну з них чудово пам'ятаю. У ній ішлося про чорну троянду, що виросла на краю прірви в одній із ущелин Дагестану... Подувом вітру пишну дику троянду віднесло в зелену долину... І троянда засумувала та зниділа там, удалині від своєї любої батьківщини... Щомиті слабшаючи, вона тихо благала гірський вітерець, аби відніс її останній привіт у гори...

Нехитра та пісня з простими словами й ще простішим мотивом, але я обожнювала її, бо цю пісню співала моя красуня-мати.

Часто, обриваючи пісню на півслові, діда хапала мене на руки, пригортаючи міцно-міцно до грудей, і белькотіла крізь сміх і сльози:



*Лідія Чарська*

– Ніно, джанім [джанім – татарською душа, душечка – найчастіше вживане пестливе слово на Сході], чи любиш ти мене?

О, як я любила, як любила я її, мою найкращу в світі діда!

Що розважливішою ставала я, дорослішаючи, то дужче вражав мене смуток її прекрасних очей і тужливих пісень.

Якось, лежачи в своїй постелі й уже заплющуючи очі, бо підкрадалась потроху дрімота, – мимоволі почула я розмову мами з батьком.

Вона дивилася вдалину, на стежку, що зміїлася, мов чорна стрічка, втікаючи углиб гір, і тужно шепотіла:

– Ні, серце моє, не втішай мене, він не приїде!

– Заспокойся, люба, він спізнівся сьогодні, але він буде в нас, неодмінно буде, – заспокоював її батько.

– Ні, ні, Георгію, не втішай мене... Мулла його не пустить...

Я зрозуміла, що батьки говорили про діда Хаджи-Магомета, який і досі не бажав пробачити своїй християнці-дочці.

Іноді дід приїздив до нас. Він з'являвся завжди раптово з боку гір, худий і кремезний, на своєму міцному, ніби з бронзи відлитому коні, після кількох діб у сідлі, нітрохи не стомлений довгою дорогою.



Щойно висока постать вершника починала манячіти здаля, мати, яку вже сповістила служниця, збігала з покрівлі, де ми проводили більшу частину часу (звичка, яку вона принесла з рідного дому), та квапилася за ворота, за межі саду, аби зустріти його та потримати за східним звичаєм стремено, поки він сходитиме з коня.

Наш денщик, немолодий грузин Михако, приймав у діда коня, а старий Магомет лише кивав у бік матусі, брав мене на руки й ніс у дім.

Мене дідусь Магомет любив неймовірно. Я його теж любила, незважаючи на його суворий вигляд, і нітрохи не боялася...

Тільки-но він вітався з моїм батьком та всідався за звичаєм з ногами на строкатій тахті, я видиралася до нього на коліна і, сміючись, нишпорила в кишенях його бешмета [бешмет – рід каптана, обшитого галуном], де завжди знаходила різні ласощі, привезені для мене з аулу. Чого тут тільки не було – і мигдаль у цукрі, й кишмиш, і трохи нудотні медяні коржі, майстерно приготовані гарненькою Беллою – молодшою сестричкою моєї матусі.

– Їж, джанім, їж, моя гірська ластівко, – примовляв дід, погладжуючи худю і жорсткою долонею мої чорняві кучері.



*Лідія Чарська*

Мене й не треба було припрошувати – я наїдалася донесхочу цими легкими ласощами, що так і танули в роті.

Коли з ними було покінчено, я все одно не злазила з дідових колін: дослухалася до його розмов із моїм батьком, жадібно всотуючи кожне слово.

А говорив дід багато й довго, та все про одне: як дорікає та соромить його за кожної зустрічі старий мулла: мовляв, віддав дочку «урусові» [*урусами горці називали росіян і грузинів, взагалі християн*], як допустив, що зреклася віри Аллаха, та спокійно пережив її вчинок.

Батько, слухаючи, лише крутив свого довгого чорного вуса та супив тонкі брови.

– Слухай, куначе [*кунак – друг, приятель*] Магомете, – вирвалося в нього під час однієї з таких бесід, – тобі нема чого турбуватися за твою дівчку: вона щаслива, їй добре тут, наша віра стала їй рідною і близькою. Та й виправити того, що вже зроблено, не можна... Не турбуй же ти даремно мою княгиню. Бачить Бог, вона не перестала бути тобі покірною дочкою. Передай це своєму муллі, нехай він менше піклується про нас та щиросердніше молиться Аллахові.

Боже мій, як спалахнуло від цих слів дідове обличчя! Він підхопився з тахти, очі його метали блискавки... Він підняв той вогненний погляд на батька – погляд, у якому враз



засвітилася вся напівдика натура кавказького горянина, та заговорив швидко й грізно, перемішуючи російські, татарські й грузинські слова:

– Куначе Георгію... ти урус, християнин, і не зрозумієш ні нашої віри, ні нашого Аллаха і його пророка... Ти взяв дружину з нашого аулу, не питаючи згоди в її батька... Аллах карає дітей за непокору батькам... Марієм знала це, але все-таки зневажила батьківську віру, ставши твоєю дружиною... Мулла по правді не дає їй свого благословення... Аллах провіщає його вустами, і люди повинні слухатися волі Аллаха...

Він говорив ще довго-довго, не підозрюючи, що кожне його слово міцно западає в голівку малої дівчинки, що причаїлася в куточку тахти.

А моя бідолашна діда, слухаючи сувору мову старого, тремтіла всім тілом і звертала до мого батька благальні погляди. Той не стерпів цього німого докору, міцно обійняв її, знизав плечима та вийшов із дому. А за кілька хвилин я вже бачила, як він мчить стежкою в гори. Я дивилася на батькову постать, що все віддалялася, на стрункі обриси коня й вершника – аж раптом ніби щось штовхнуло мене до Хаджи-Магомета.

– Дідусю! – зненацька почувся серед тиші, яка враз запала, мій дитячий дзвінкий голо-



*Лідія Чарська*

сок. — Ти лихий, дідусю, і я не любитиму тебе, якщо ти не пробачиш мамі й кривдитимеш мого тата! Візьми назад твій кишмиш і твої коржі; я не братиму їх від тебе, якщо не будеш таким добрим, як тато!

І недовго думаючи, я вивернула кишені, куди напхала була дідових гостинців, й витрусила все на коліна здивованому старому.

Матуся, що затислася в куток, розпачливо робила мені застережливі знаки, але я не зважала на них.

— На, забирай! І свій кишмиш бери, й коржі бери, і медяники... Нічого, нічого не хочу від тебе, лихого, недоброго дідуся! — повторювала я і вся тремтіла, мов у лихоманці, викидаючи й викидаючи з кишень привезені дідом ласощі.

— Хто навчає дитину неповаги до старості? — загримів на весь дім голос Хаджи-Магомета.

— Ніхто не вчить мене, дідусю! — сміливо вигукнула я. — Моя мама хоч і не молиться на схід сонця, як ви з Беллою, але любить вас, і аул твій вона любить, і гори, й сумує без тебе та молиться Богу, воли ти довго не їдеш, і чекає на тебе, весь час стоїть на даху... Ах, дідусю, дідусю, ти навіть не знаєш, як вона тебе любить!

Щось незбагненне промайнуло на обличчі старого від цих моїх слів. Його орлиний



погляд упав на матусю. Напевне, у глибині її чорних лагідних очей він прочитав такий безмір муки й любові, що навіть його гнівний погляд заблищав по-іншому, ніби вогонь затягло раптовим вологим туманом.

– Чи то правда, джаним? – радше прошепотів, аніж запитав Хаджи-Магомет.

– О батано [батано – пан грузинською; це слово додають для висловлення пошани]! – вирвалося стогоном із матусиних грудей. Усім своїм гнучким струнким станом вона рвонулася вперед, упала дідові в ноги, тихо схлипуючи та промовляючи одне-єдине слово, яким тільки й могла висловити всю свою безмежну любов до батька:

– О батано, батано!

Він схопив її, підняв і пригорнув до грудей.

Я не пам'ятаю, що було далі... Я помчала, мов шалена гірська конячина, полетіла затіненими алеями нашого саду, не в змозі стримати захвату, щастя, що могутньою хвилею залили дитяче серденько...

Я кружляла садом, задихаючись, плачучи та сміючись одночасно... Я була щаслива, як ніколи – таким гострим, нестримним, майже нестерпним було те щасливе поривання...

Коли я трохи заспокоїлась і повернулася до кімнати, то побачила матусю, яка сиділа в діда біля ніг... Його рука лежала на її чорних кучерях, і очі в обох сяяли радістю.



*Лідія Чарська*

Батько, що повернувся під час мого шаленого гасання садом, підхопив мене на руки й укрити моє обличчя десятком найпалкіших і найніжніших поцілунків... Він був такий щасливий за маму, мій гордий і дивовижний батько!

Це був найкращий день у моєму житті. Це було перше справжнє, свідоме щастя, і я насолоджувалася ним усім юним серденьком...

Увечері біля моєї постелі зібралися всі троє – батько, мати, дідусь – і я, посміхаючись крізь серпанок дрімоти, намагалася з'єднати їхні великі руки в моїх малесеньких кулаках, аж поки не заснула під тихе шелестіння їхнього лагідного гомону...

Нове, чудове, мирне життя запанувало під нашим дахом. Дід Магомет частіше приїздив із аулу, сам або з Беллою, моєю молоденькою тіткою – учасницею моїх дитячих ігор і вистівок.

Але наше щастя тривало недовго. Минуло всього кілька місяців після того блаженного дня, коли моя бідолашна люба матуся раптом тяжко занедужала й померла. Кажуть, вона зниділа від туги за рідним аулом, куди не могла навіть навідатись, побоюючись образ від фанатичних татар і непримиренного ворога – старого мулли.

Увесь Горі оплакував маму... Батьків полк, який знав її та щиро любив, ридав, як одна





людина, проводжаючи худеньке тіло, всипане трояндами й магноліями, на грузинський цвинтар поблизу містечка.

Мені до останньої хвилини не вірилося, що матуся помирає...

Перед смертю вона не сходила з даху, звідки милувалася горами, що синіли вдалині, й сріблясто-зеленою стрічкою Кури...

– Там Дагестан... Там аул... Там мої гори... Там батько й Белла... – шепотіла вона між нападами кашлю та показувала вдалину, на північний схід, крихітним рученям, майже дитячим, схудлим через недугу, що гризла її зсередини.

І вся вона, огорнута білою буркою, здавала-ся ніжним, прозорим янголом східних небес.

Із болісною виразністю я пам'ятаю вечір, коли вона вмирала...

Тахту, на якій лежала матуся, винесли на дах, аби вона могла помилуватися горами й небом востаннє...

Гори засинали, обвіяні крилом запашної східної ночі... Спали троянди на кущах у саду, спали солов'ї в гаях чинар, спали руїни таємничої фортеці, спала Кура в своїх смарагдових берегах, і тільки нещастя не спало, сама лишень смерть чатувала поряд, очікуючи жертви.

Мама лежала з розплющеними очима, які дивно блищали в пітьмі, що дедалі глибшала...



*Лідія Чарська*

Неначе якесь світло струменіло з тих очей, опромінюючи все її обличчя, звернуте до неба. Місячні промінчики золотими голками ковзали по густих хвилях її чорнявого волосся та вінчали осяйною короною її матово-біле чоло.

Батько і я принишкли в ногах постелі, не наважуючись порушити спокій хворої, але вона сама поманила нас тремтячою рукою, і коли ми схилилися до її обличчя, заговорила швидко, але тихо, ледь чутно:

– Я вмираю... Це так... Я вмираю... Але мені не гірко, не страшно... Я щаслива... Я щаслива тим, що вмираю християнкою... О, яка гарна вона – твоя віра, Георгію, – мама повернула погляд до мого батька, що припав їй у головах, – і я вдостоїлася її... Я християнка... Я йду до мого Бога... Єдиного й Великого... Не плач, Георгію, бережи Ніну... Я дивитимуся на вас... Милуватимуся вами... А потім... Нескоро, так, але все-таки ми поєднаємося... Не плачте... Прощайте... До зустрічі... Як шкода, що немає батька... Белли... Перекажіть їм, що я їх люблю... І прощаюся з ними... Прощай і ти, Георгію, моя радосте, спасибі тобі за щастя, яким обдарував ти мене... Прощай, світло очей моїх... Прощай, моя джанім... моя Ніно... Моє малитко... Прощайте обоє... Не забувайте... чорної троянди...



Починалося марення... Потому вона заснула... щоб ніколи більше не прокинутися. Вона вмерла тихо, так тихо, що ніхто не помітив її скону...

Я задрімала, притулившись щочою до її худенької руки, а прокинулася над ранок від холоду на обличчі. Рука матусі зробилася синьою і холодною, мов мармур... А біля її ніг побивався, ридаючи, мій бідолашний осиротілий батько.

Горі прокидався... Промені сходу освітили сумну картину. Я не могла плакати, хоча виразно усвідомлювала, що сталося. Немовби крижані пута стиснули моє серце...

А внизу берегом Кури мчав вершник. Він, видно, квапився в Горі й безжально підганяв свого коня.

Ось він ближче... ближче... Я впізнала в ньому діда Магомета...

Ще трохи – й вершник зник під горою. Унизу ляснула хвіртка... Хтось по-юнацьки стрімко пробіг сходами, й тієї ж миті Хаджи-Магомет ступив на дах.

Важко передати той крик розпачу й невимовного, майже нелюдського горя, що вирвався із грудей нещасного батька, тільки-но він побачив доччине тіло.

Страшним був зойк діда Магомета... Він струснув, здавалося, не тільки дах нашого дому, але й увесь Горі та дикою луною



*Лілія Чарська*

розкотився горами, аж по той бік зелена-вої Кури. Слідом за першим криком пролунав і другий, і третій... Потому дід раптово затих, упав на підлогу й довго лежав без руху з широко розкинутими дужими руками.

Тільки тепер я зрозуміла, якою безмежно дорогою була моя матуся для цього напівдикого вихованця гірських аулів... Навряд чи уявляла вона коли-небудь силу цієї мовчазної батьківської прихильності, навряд чи розуміла свого суворого фанатика-батька! Якби вона могла це відчувати на своєму смертному ложі, яким щастям освітілося б її прекрасне обличчя!

Але – на жаль! – ні розуміти, ані відчувати вона вже не могла. Перед нами був труп, який тільки-но почав холонути, труп тієї, котра ще зовсім недавно співала свої чудові пісні, сповнені східного смутку, сміялася тихим, невеселим сміхом. Тільки труп...

Вона померла – моя красуня-діда! Чорна троянда знайшла свою батьківщину... Її душа повернулася в гори...

*Розділ 2. Бабця. Батько.  
Останній нагіт славетного роду*

Діда не стало... На горійському цвинтарі з'явилася ще одна могила... Під кипарисовим хрестом, біля коріння величезної чинари, спала моя діда! У домі оселилася тиша, лихо-вісна й моторошна. Батько замкнувся в своїй кімнаті й не виходив. Дідусь поїхав назад у гори... Я блукала тін'явими алеями нашого саду, вдихала пахощі пурпурового оксамиту троянд і думала про мою матусю, яка полинула на небеса... Михако намагався розважити мене... Звідкілясь приніс орлятко зі зламаним крилом і силкувався звернути до нього мою увагу:

– Князівно, голубко, а поглянь-но лишень, пищить!

Орлятко й справді пицало, знемагаючи в неволі, й своїм відчайдушним криком ще дужче ятрило мені серце. «Ось і в нього немає матінки – думалося мені, – і воно як я!».

І я відчувала ще нестерпнішу тугу.

– Михако, любий, віднеси орлятко в гори, може, воно знайде свою діда, – просила



*Лідія Чарська*

я старого козака, бо серце моє розривалося від туги й жалю.

Нарешті батько вийшов зі своєї кімнати. Він був блідий і схудлий – настільки, що військовий довгополий бешмет висів на ньому, як на вішаку.

Коли батько побачив мене, засмучену, неприкаяну, в чинаровій алеї, то підкликав до себе, пригорнув до грудей і прошепотів тихо-тихо:

– Ніно, чемі потара сакварело [*моя кохана крихітка*]!

У голосі його чулися сльози, як у небіжчиці діда, коли вона співала своїх сумовитих гірських пісень.

– Сакварело, – прошепотів ще раз батько й укритв моє обличчя палкими поцілунками. У тяжкі хвилини він завжди говорив грузинською, хоча все своє життя перебував серед росіян.

– Татусю, любий, найдорожчий татусю! – відповіла я і вперше з того дня, як померла мама, важко й гірко розридалася.

Батько підняв мене на руки, притискаючи до серця, і промовляв усі ті найласкавіші, найніжніші слова, якими тільки вмів обдаровувати чудесний, самою природою розпечений Схід!

А навкруг шелестіли чинари, соловейко починав свою пісню в каштановім гаю за горійським цвинтарем.



Я горнулася до батька, і серце моє вже не розривалося від туги за спочилою мамою, — воно переповнилося тихим сумом... Я плакала, але вже не гострими й болісними слізьми, а якимись тужливими й солодкими; вони полегшували мій біль дитячої душі...

Потім батько гукнув Михако та звелів сідлати свого Шалого. Я боялася повірити своєму щастю: моя заповітна мрія побувати з батьком у горах здійснювалася.

Це була дивовижна ніч!

Ми їхали з ним, тісно пригортаючись одне до одного, в одному сідлі на спині найшвидшого, найноровливішого коня в Горі, який, проте, розумів свого пана з одного лишень слабенького поруху повода...

Удалині височіли кудлаті від туману гори; — самими лишень синіми обрисами, — внизу бігла, вже засинаючи, Кура... З далеких ущелин підіймався сивий серпанок, і все навколо неначе курилося ніжним фіміамом на честь ночі, що нечутно підкрадалася до нас.

— Татусю! Яке ж усе це гарне! — вигукнула я, заглядаючи йому в очі.

— Гарне, — тихим, ніби чужим голосом озвався він.

Я пильніше вдивилась у його чорні зіниці, в яких спалахували яскраві вогники, й помітила, як із батькових очей викотилися дві великі сльози. Мабуть, він згадав мою діда.



*Лідія Чарська*

– Татусю, – тихо мовила я, побоюючись, що можу порушити, сполохати чарівне наближення ночі, – ми часто будемо так їздити з тобою?

– Часто, голубко, часто, моя крихітко, – поквапився він відповісти й відвернувся, аби змахнути непрохані сльози.

Уперше з дня маминої смерті я відчула себе знову щасливою. Ми їхали стежкою поміж рядів невисоких гір, у тихій долині Кури... А вздовж берегів річки в сутінках, які дедалі густішали, виростали часом руїни замків і веж із печаттю давніх і грізних часів на них.

Але нічого страшного не було тепер у цих напівзруйнованих бійницях, звідки колись давно стирчали мідні тіла вогнедишних гармат. Дивлячись на них, я слухала батькові розповіді про сумні часи, коли Грузія стогнала під ярмом турків і персів... Щось билось і клекотіло у мене в грудях... Мені хотілося подвигів – таких подвигів, від яких зойкнули б і найсміливіші джигіти Закавказзя...

Тільки до світанку ми повернулися додому... Сонце, що сходило, заливало блідим пурпуром віддалені висоти, й вони купались у цьому морі найніжніших відтінків. Із сусіднього даху мінарету мулла кричав свою ранкову молитву... Напівсонну зняв мене з сідла Михако й відніс до Барбале – старої грузинки, що жила в батьковім домі вже багато років.





Цієї ночі я ніколи не забуду... Після неї я ще палкіше прихилилася до мого батька, якого дотепер трішки ніби побоювалась...

Тепер я щодня очікувала його повернення зі станиці, де стояв батьків полк. Він злазив із Шалого й садовив мене в сідло... Спочатку кроком, потім дедалі швидше й швидше йшов піді мною кінь, зрідка струшував гриву і повертав голову назад, ніби запитуючи в батька, який ішов слідом, як йому поводитися з маленькою вершницею, що вчепилась у гриву.

Але якою ж була моя радість, коли одного разу я отримала Шалого в постійне володіння! Я ледве вірила своєму щастю... Я цілувала розумну морду коня, дивилась у його виразні карі очі, називала найласкавішими іменами, на які така щедра моя поетична батьківщина...

І Шалий, здавалося, розумів мене... Він вискаляв зуби, ніби посміхаючись, і тихо, ласкаво іржав.

Після того, як я отримала від батька такий неоціненний подарунок, для мене почалося нове життя, сповнене своєрідної принадності.

Щоранку я робила невеликі прогулянки околицями Горі, то пляями, то низовиною вздовж берега Кури... Часто проїздила міським базаром, гордо сидячи на коні в бешметі з червоного атласу, в білій папасі, хвацько



заломлений на потилицю, більше схожа на маленького джигіта, ніж на князівну славетного аристократичного роду.

І торговці-вірмени, й гарненькі грузинки, й малі татарчуки – всі витріщалися на мене з роззявленими ротами, вкрай здивовані моєю безстрашністю.

Багато хто з них знав і мого батька.

– Вітаю, князівно Ніно Джаваха, – кивали вони мені та, на превелике моє задоволення, хвалили й коня, і вершницю.

Але плаї та зелені долини вабили мене куди більше, ніж курні міські вулиці.

Там я була сама собі пані. Відпускала поводи, хапалася за чорну гриву мого вороного й лише зрідка гукала: «Гайда, Шалий, гайда!» – і він мчав як вихор, не зважаючи на перешкоди. Він скакав тим шаленим галопом, від якого перехоплює подих і серце б'ється в грудях, мов підстрелений птах.

У такі хвилини я уявляла себе могутньою представницею амазонок і мені здавалося, що за мною женуться цілі полчища ворогів.

– Гайда! Гайда! – підганяла я мого баского коня, і він прискорював біг, лякаючи поросят і баранців, які мирно блукали передмістям.

– Делі акиз [*божевільне дівчисько татарською*]! – кричали малі татарчуки, розбігаючись навсібіч, немов череда кіз, щойно я наближалася до їхнього аулу.



– Шайтан [диявол татарською] дівчисько! – повторювали бабусі й сердито сварилися сухорлявими пальцями та неприязно зиркали з-під сивих брів.

І любо мені було дражнити бабусь, лякати хлопчаків і мчати вперед і вперед нескінченною долиною між полів стиглої кукурудзи, назустріч теплому гірському вітерцеві й синьому небу, що вабило своєю незбагненою красою.

Якось, повертаючись із такої прогулянки з важкою виноградною лозою в руках, зрізаною на ходу маленьким дитячим кинджалом, що його подарував мені батько, я була вражена надзвичайним видовищем.

На нашому подвір'ї стояв візок, запряжений парою чудових білих коней, а позад неї – крита гарба зі скринями, клунками та валізами.

Біля гарби походжав сивий горянин із величезними вусами й допомагав якійсь жінці, теж старій і зморщеній, знімати клунки та тягати їх на ганок нашого дому.

– Михако, – лунко гукнула я, – хто ці люди?

Сивий горянин і зморщена бабця дивилися на мене з ледь помітним глузливим подивом.

Потому жінка підійшла до мене і, прикриваючись чадрою від сонця, сказала грузинською:



– Будь здорова у твоєму домі, маленька князівно.

– Дякую. Будь гостею, – відповіла я за грузинським звичаєм і перевела здивований погляд на сивого горця, коней і візок.

Незнайома жінка помітила мій подив і пояснила:

– Ці коні й це майно – все належить вашій бабусі, княгині Олені Борисівні Джавахогли-Джамата, а ми її слуги.

– А де ж вона, бабуся? – вирвалося в мене швидше від подиву, ніж від радості.

– Княгиня там, – і жінка вказала на будинок.

Аби зіскочити з Шалого, кинути поводи Михако, що саме нагодився, і вихором увірватися до кімнати, де сидів мій батько в товаристві високої та величавої літньої жінки з сивою, неначе посрібленою головою і орлиним поглядом, мені знадобилася одна хвилина.

З моєю появою висока жінка встала з тахти й зміряла мене довгим і пронизливим поглядом. Потім звернулася до батька:

– Це і є моя онука, князівна Ніна Джавахогли?

– Так, матінко, це моя Ніна, – поквапився відповісти батько, дивлячись на мене з тим пестливим замилюванням, що завжди було таке мені любе та дороге.

Але стара княгиня, зважаючи на все, не поділяла його почуттів.



У моєму ошатному, але не зовсім чистому червоному бешметі й блакитних, теж не надто свіжих шальварах зі збитою набакир білою папахою, із розпашілим засмаглим обличчям, завзято-сміливими очима й чорними кучерями, безладно розкиданими по спині, я справді мало чим нагадувала виховану панянку, якою, певне, уявляла мене бабуся.

– Та вона зовсім дика джигітка в тебе, Георгію! – ледь кривлячи губи в посмішці, промовила вона.

Але я бачила з батькового обличчя, що він не згоден із бабусею... Теж ледь помітна, але тепла посмішка торкнулась і його вуст під чорними вусами – посмішка, яку я обожаю. І він зовсім серйозно запитав:

– А хіба це погано?

– Авжеж, слід узятися за її виховання, – якось сумно й докірливо мовила бабуся, – бо це якийсь хлопчисько-горець!

Я здригнулася від задоволення. Краще похвалити стара княгиня мене просто не могла. Я вважала горян чимось особливим. Їхні хоробрість і витривалість, їхні відвага й безстрашність викликали в мене шалений захват, я прагнула наслідувати їх і насилу приховувала розчарування, коли мені це не вдавалося.

Між мною і княгинею-бабусею ніби завалилася стіна, споруджена не зовсім люб'язною



*Лідія Чарська*

зустріччю; вже за одне це порівняння я ладна була полюбити її, тому, не звітуючи й самій собі в тому, що чиню, я видала мій улюблений вигук «гей-гой» і перш ніж вона встигла отямитися, зависла в неї на шиї. Імовірно, я зробила щось дуже непристойне щодо матері мого татуся, бо у відповідь на моє дике «гей-гой» пролунав різкий і трохи верескливий голос бабусі:

– Вай-вай [*сучо грузинський вигук горя чи переляку*]/! Що це за дитина? Та вгамуй же ти її, Георгію!

Батько, трохи збентежений, із ледь стримуваною посмішкою відірвав мене від бабусиної шиї та заходився вчитувати мене за мою неприборкану радість.

Його очі, однак, сміялись, і я бачила, що мій любий красень-батечко замість того, щоб вчитувати догану, так і крикнув би мені:

«Ніно-джаним, ти молодчина, ти справжній горець. Джигіт!» Цим вигуком він завжди заохочував усі мої зухвалі витівки.

Тим часом бабуся поквалливо давала раду своїм сивим буклям, що я їх розкошлала, та сердито примовляла:

– Ні, ні, так не можна, Георгію, ти виховуєш маленьке чортеня... Що з неї виросте, Бог один відає! Таке виховання немислиме. Вона ж бо князівна стародавнього знатного роду! Наші предки ведуть свій початок від самого



Богдана IV! Ми царської крові, Георгію, і ти не повинен про це забувати. Твоєму батькові милість виявив сам Государ, я мала честь бути представленою Імператриці, ти виховувався серед найкращих російських і грузинських юнаків і тільки через упертість заховався тут, у глушині, та не їдеш до північної столиці. Марія Джаваха померла, – прийми, Господи її душу, – її походження простої джигітки могло тобі зашкодити й завадити просуванню в світському товаристві, з нею ти не міг будь-кому показуватися на очі, але тепер, коли вона мирно спить під хрестом, дивно й дико не користуватися Божими дарами. Я приїхала, сину мій, аби нагадати тобі про це.

Я глянула на бабусю. У неї було сердите й пихате обличчя. Потому я зустрілася очима з батьком. Він спохмурнів і став таким суворим, яким я не раз бачила його в хвилини гніву. Нагадування про мою небіжчицю діда з боку її ворога (бабуся не хотіла бачити моєї матері й ніколи не бувала в нас за її життя) не зворушило, а швидше розгнівало його.

– Матінко, – промовив він, і очі його грізно зблиснули, – якщо ви приїхали, щоби недобре говорити про мою бідолашну Марію, – краще було б нам не зустрічатися!

І він почав смикати кінці своїх чорних вусів, що теж робив лише у хвилини великого хвилювання.



– Заспокойся, Георгію, – і собі розхвилювалася бабуся, – я нічим не скривджу пам'яті небіжчиці Марії, але не можу не зауважити, що вона не могла бути гарною вихователькою для твоєї Ніни... Дочка аулу, дитя гір, хіба вона зуміла б зробити з Ніни виховану панянку?

Батько мовчав. Замовкла й бабуся, задоволена враженням, яке справили на нас її останні слова.

Цієї миті мій погляд ненароком упав крізь відчинені двері на те, що було в сусідній кімнаті. Там на тахті лежав хлопчик, мій одноліток, але на зріст набагато менший і, крім того, блідий і худенький.

Він простяг тоненькі, трішки криві ноги, з яких стара грузинка, що її я бачила на подвір'ї, стягала вишукані високі чобітки... Його тендітне, але негарне личко тонуло в білявих кучерях, які падали на білосніжний мереживний комірець коричневої оксамитової курточки. Стара грузинка надягала на його кволі ніжки в чорних шовкових панчохах лаковані туфлі з пряжками, яких я ще не бачила в нас у Горі.

Він увійшов до зали, де були ми, зупинився біля дверей, ніби зійшов зі старовинних картин, із тих, які я бачила у великому батьковому альбомі, – маленький паж із середньовічної легенди.





Я встигла розгледіти, що, незважаючи на пишні біляві локони навколо овального личка, він украй неприємний: із тонким і довгим, негарним гачкуватим носом і маленькими, вузькими чорними очицями, що нагадували оченятка польової мишки.

— Хто це? — безцеремонно вказуючи на маленького незнайомця пальцем, поцікавилась я.

— Це твій двоюрідний брат, князь Юліко Джаваха-огли-Джамата, останній паросток славетного роду, — не без певної гордості промовила бабуся. — Познайомтеся, діти, й будьте друзями. Ви обоє сироти, хоча ти, Ніно, щасливіша за княжича... У нього немає ні батька, ні матері... Тоді як твій батько настільки добрий до тебе й так тебе розпещує.

У останніх бабусиних словах відчувалась якась уїдливість.

— Здоров був! — просто привіталась я з двоюрідним братом.

Він зміряв мене цікаво-пихатим поглядом і нерішуче подав свою бліду, вкриту тонкими блакитними жилками прозору руку, всю втоплену в мереживо чудових манжетів. Я не знала, що з нею робити. Очевидно, мій пошарпаний бешмет і забруднені кінським потом і пилом шальвари справили на нього неприємне враження.



*Лідія Чарська*

Нарешті я здогадалася потиснути його худенькі, сухі пальці.

Тоді він запитав:

– Ви дівчинка? – і ковзнув здивованим поглядом по моїх шальварах і папасі, хвацько зсунутій на потилицю.

Я голосно розреготалася...

– Бабуся говорила мені, – так само незворушно провадив маленький гість, – що я знайду тут кузину-князівну, але нічого не згадувала про маленького брата.

Я зареготала ще голосніше; його наївність викликала в мене захват, і до того ж я тішилася його випадковою похвалою; адже й він прийняв мене за хлопчика!

Бабуся й батько теж розсміялися.

– Ходімо в сад! – запропонувала я маленькому князеві та, не чекаючи згоди, взяла його за руку.

Він скорився. Не виймаючи своїх аристократичних пальчиків із чорної від засмаги, дужої, як на мій вік, руки, пішов за мною.

Я довго водила його тінявими алеями, показуючи троянди, які вивела сама, показала й оранжерею за будинком і пригостила персиками... Він розглядав усе байдуже-спокійними очима, але від фруктів відмовився, пославшись на хворий шлунок.

Я ніколи нічим не хворіла й наїдалася персиками та динями до знемоги, тому презир-



ливо глянула на нього. Хлопчик із хворим шлунком! Що може бути сумніше? Але моє презирство зросло, коли Юліко затремтів усім тілом, побачивши, що назустріч нам алеєю шкутильгає орля.

— Господи! Звідки це страховисько? — майже зі слізьми в голосі скрикнув він і сховався за мою спину.

— Та він не кусається, — поквапилась я його заспокоїти. — Це Казбек, ручне орлятко, що випало з гнізда. Його приніс мені батьків денщик. Ти не бійся. Можеш його погладити. Він не клює.

Але Юліко, мабуть, боявся й далі трусився, мов у лихоманці.

Тоді я підхопила Казбека на руки й придулила собі до щоки його маленьку голову з масивним дзьобом.

— Ну, ось бачиш, він не зачепив мене, й ти можеш його приголубити, — вмовляла я свого двоюрідного брата.

— Ах, облиште ви цього огидного птаха! — раптом пискливо скрикнув він і весь зморщився, готовий розплакатися.

— Огидного? — спалахнула я. — Огидного? Та як ти смієш ображати мого Казбека?! Та сам ти... якщо хочеш знати... потворне курча...

Я вся розчервонілася від обурення й не знаходила слів, якими могла б якомога болісніше вколоти дурнуватою боягуза.



Але Юліко, здавалося, мало зважав на неприємне прізвисько, що ним нагородила його дикунка-кузина. Він тільки зіщулився трохи й увесь ніби настовбурчився, як справжнє курча, але й далі гордовито ступав обіч мене своїми худими, кривими ніжками.

Ми зійшли на гору за нашим садом, по якій мальовничо розсипалися рештки напівзруйнованої стародавньої горійської фортеці.

З іншого боку, на уступ нижче, лежав цвинтар, на самім краєчку якого виднівся столітній кипарис, що крислатим галуззям укривав могилу моєї мами. Зарослий трояндовим кущем могильний пагорбок теж було видно здаля...

— Там лежить моя діда! — тихо мовила я і простягла руку в напрямку цвинтаря.

— Ваша мама була простою горянкою; її взяли з аулу... — почувла я гордовиту репліку мого кузена.

— Ну, то й що ж із того? — зухвало крикнула я.

— Нічого. А от моя мама належала до багатого графського роду, здавна близького до престолу Білого царя, — з урочистою поважністю розтлумачив Юліко.

— Ну, то й що ж із того? — ще зухваліше повторила я.

— А те, що це велике щастя — мати таку маму, яка мене могла навчити гарних



манер, – правив своєї Юліко, – інакше я бігав би горами отаким оце брудним маленьким чеченцем і мав би такі самі чорні осетинські руки, як у моєї кухини.

Його крихитні очиці ще дужче повужчали від глузливої посмішки, тим часом як руки з ретельно відполірованими рожевими нігтями недбало вказували на мій забруднений одяг.

Це було вже занадто! Чаша переповнилась. Я спалахнула, підійшла до Юліко вприду і прокричала йому в самісіньке вухо, вся тремтячи від люті й обурення:

– Хоча твоя мати була графінею, а моя діда – простою джигіткою з аулу Бестуді, але ти не зробився від цього розумнішим за мене, бо ти – лише нікчемна, нежива лялька!

І потому, насилу стримуючись, я схопила його за тендітну, кволеньку руку і щосили струснула, й далі репетуючи так, що чути було, гадаю, в цілому Горі:

– І якщо ти ще раз насмілишся так говорити про мою діда, я тебе скину в Куру з цієї скелі... Або... або дам заклувати моему Казбекові! Чуєш, ти?!

Імовірно, я була страшна цієї хвилини, бо Юліко заревів, ніби дикий тур гірського Дагестану.

Цього дня, ознаменованого прибуттям незнайомої мені дотепер бабусі, я, на її наполегливу



вимогу, була вперше в житті залишена без солодкого. Того ж вечора і я ревля не тихіше за мого двоюрідного братика, який наскаржився на мене бабусі, – не від горя, досади чи образи, а від потаємного передчуття позбавлення волі, котрою досі так чудово користувалася.

– Барбале, о Барбале, навіщо вони приїхали? – ридала я, ховаючи голову в брудний фартух старої служниці, завжди співчутливої до мене.

– Заспокойся, князівно-кізонько, заспокойся, джаним-серденько, жодна троянда не розквітне без Господньої волі, – вмовляла мене добросердна грузинка та гладила мої чорні коси, втираючи мені сльози грубими, зашкарубленими від праці руками.

– Краще б вони не приїздили – ні бабуся, ані цей боягуз! – голосила я.

– Тихше, тихше, – боязко озиралася вона, – почує батоно-князь, кепсько буде: проженуть стару Барбале. Тихше, незрівнянна моя джаним! Ходім-но краще слухати солов'їв!

Але солов'їв я слухати не хотіла, а не бажаючи своїми слізьми підвести добру Барбале – мою втішницю, пішла до стайні, де тихим, лагідним іржанням зустрів мене мій вірний Шалий.

– Любий Шалий... Світло очей моїх... Зірко моя, – перейшла я на рідну мову, бага-



ту на голосіння, — навіщо вони приїхали? Скінчаться тепер наші красні дні... Не дозволять нам із тобою мчати, Шалий, і лякати татарчуків із вірменками. Закотилося наше сонечко ясне!

І я припадала головою до шиї мого вороного, чіплялася за його гриву, цілувала його і плакала так ревно, як тільки вміє плакати одинадцятирічна напівдика дівчинка.

І Шалий, здавалося, розумів горе своєї пані. Він махав хвостом, трусив гривою і сумно дивився на мене добрими, прекрасними очима...

### *Розділ 3. Два герої. Аврек. Моя фантазія*

Бабуся з Юліко приїхали надовго, здається, назавжди. Бабуся оселилася нагорі, в маминих кімнатах. Ці дороги мені кімнати, куди я заходила з дня смерті діда не інакше як із солодкою тугою, раптом стали ненависними. Щоранку я і Юліко йшли туди вітати бабусю. Вона благословляла нас – мазунчика онука, однак, набагато ніжнішим і довшим поцілунком у чоло, ніж мене, – а потім відпускала гратися.

Із Горі приходила російська вчителька, яка давала нам уроки – мені та Юліко. Мій кузен виявлявся куди розумнішим за мене. Але я йому не заздрила: тепер мене це не хвилювало. Моя воля, мої чудесні дні промайнули, й до всього іншого я ставилася байдуже.

Із бабусею приїхало п'ятеро слуг. Сивий горянин, як я довідалася, був нукером [нукер – слуга] діда-небіжчика й провів разом із ним не один похід. Цей нукер, родом із Кабарди, щось середнє між дворецьким і конторником у бабусинім домі, відразу заслу-





жив мою прихильність. Між ним і татусевим Михако встановилися стосунки, що нагадували постійні усобиці з приводу віросповідань, хоробрості, витривалості грузинів і горян – словом, вони сперечалися про все, про що тільки можна було сперечатись. Приводів для суперечок знаходилося чимало.

Михако знав, що старий нукер походив із мюридів – вояків грізного Шаміля, але захопився левиною хоробрістю мого діда та порядком у російському війську й пішов від своїх, на очах у самого Шаміля здався росіянам.

Щоправда, він не бився зі своїми, але супроводжував діда у всіх його походах і був не раз відзначений самим головнокомандувачем, князем Барятинським.

Я до нестями любила розповіді старого Брагіма й аби їх послухати, не раз підмовляла Михако піддражнити нукера. Той не змушував себе довго просити для потіхи «князівниджаним», своєї улюблениці.

– А що, батано, – починав Михако, лукаво підморгуючи мені, – адже, чували ми, ваш Шаміль великий хвалько був?

– Ні, ага [*пан по-горському*], – під час найгарячіших суперечок вони інакше один одного не величали, – не кажи так: Шаміль був великим вождем, і не було такого іншого вождя в мюридів.



— То чого ж він сам усе цькував, цькував свій народ, труїв його ісламом, а як попався, то сам же прийшов каятися до нашого вождя? Адже, дивись, не кинувся в прірву, як у полон його брали? Ні, таки своїх дружин, синів і онуків віддав на милість урусів.

— Не кажи, ага, того, чого не знаєш, — суворо зупиняв його Брагім. — Наші довго билися... Довго в облозі тримали їх... Неприступне то було гніздо... На самій вершині засів вождь мюридів... У цій боротьбі вбили мого князя-орла... А ми все йшли, все підіймалися... У той час два янголи бились у небесах перед очима Аллаха, білий і чорний... Білий переміг... і скинув чорного в безодню... Затремтіли гори, а з ними й гніздо великого Шаміля. І зрозумів гордий старець волю Аллаха, й відкрив ворота фортеці, й вивів дружин і дітей своїх... Я був поряд, за каменем білого вождя. Я бачив, як білий вождь прийняв із рук Шаміля його шаблю... криву, довгу, що порубада на своїм віку чимало урусів.

— Ото ж бо й кепсько, що віддав він шаблю, батоно, краще б він сам себе цією шаблею, — і Михако холоднокровно показував рукою уявний рух шаблі навколо своєї шиї.

Брагім невдоволено крутив голеною головою. Він і сам потай не схвалював Шамілевого вчинку, але не хотів віддавати свого колишнього вождя на суд урусові-грузину.



– Скажи, батоне, – починав знову Михако, давши змогу старому нукерові трохи охолонути від войовничого запалу, – хто, по-твоєму, швидше потрапить до раю: наші чи ваші?

– Аллах не ділить людей на племена... У нього тільки світлі й темні духи.

– А воїни – мюридські чи уруські – успадковують землю Магометову?

– Усі хоробрі, без різниці в племенах і станах: і уздені, й беки [беки – князі], й вожді, й прості джигіти – всі однаково дорогі Магометові, – незворушно відповідав старий, блискаючи з-під сивих брів своїми по-юнацьки жвавими очима.

Я пристрасно любила такі розмови, особливо коли Брагім натхненно розкривав переді мною чудові й страшні картини бою там, у далеких гірських тіснинах, серед стромовин і урвищ, під дике ревіння гірських потоків, змішане з оглушливою гарматною стріляниною та зойками поранених.

Я ніби в тумані бачила страшні крутояри, всипані наче мухами нашими вояками, що йдуть на приступ... Їх зустрічають градом куль, лезами шабель, вигуками «Алла!», «Алла!». І ось гніздо зруйновано. Грізний вождь перетворюється на смиренного бранця й зі слізьми благає про волю. І білий, і темний вожді довго дивляться один одному в очі... Страшний і непроникний цей погляд... Тисячі



росіян і стільки ж горців чекають на рішення. І щось здригнулося в серці російського героя, коли він побачив полоненого кавказького орла. Йому обіцяно милість вустами князя, — обіцяно милосердя Білого Царя.

Як це гарно! Як дивовижно гарно! І ніколи не забуде цієї картини той, хто раз її побачив. А він її бачив — щасливець Брагім! О, як заздрила йому!

Крім Брагіма, з бабусею приїхала ще стара покоївка, яка привітала мене в саду першого дня. Її звали Ганною. Із нею був її онук Андро, маленький недоумкуватий камердинер Юліко, та ще дівчина Родам, узята в поміч Ганні, й молоді кучери та вершник, зизоокій горець Абрек.

Батька я за цей час бачила мало. У нього почалися стрільби в полку, й він цілі дні проводив там.

Колись, бувало, я чекала його за садом край спуску до берега Кури, але бабуся сказала, що негоже «осяйній» князівні самотньо ходити в таких місцях, і прогулянки поступово припинилися. Із Шалим, на величезну мою вітуху, я могла не розлучатися. Щоправда, за мною тепер постійно їздили Абрек або вічно замислений, блаженний Андро, але вони мені не заважали. Адже й раніше на тривалі прогулянки мене не відпускали без Михако. Але Михако не зносив таких поїздок, бо завжди



був натомлений домашньою роботою і не надто прагнув після всього ще й труситися в сідлі.

Зате Абрек умів і любив їздити. Він показав мені такі місця на околицях Горі, про існування яких я не мала жодного уявлення.

– Звідки ти все це знаєш, Абреку? – дивувалась я. – Адже ти не був ні в Алазані, ані в Кахетії.

– Йок [ні – горською], – сміявся він у відповідь, поблискуючи своїми білими, як цукор, міцними зубами, – йок! Не був.

– Звідки ж ти знаєш? – не відставала я.

– Абрек усе знає. Від моря до моря все знає, – і він клацав язиком та посміхався ще ширше, й обличчя його набувало хижого та лукавого виразу.

У ньому було щось нещире. Але я любила його за відчайдушну хоробрість, за те, що він скрізь поспішав, ніби птах, на своєму прудкогоногому коні, який часом перевершував спритністю й мого Шалого.

Цей Абрек був на диво безстрашним.

Він, бавлячись, потай від бабусі навчив мене джигітувати, й коли я на повнім скаку підхоплювала з коня ввіткнутий у землю дагестанський кинджалик, він схвально кивав, клацаючи язиком, гукав мені:

– Добре! Молодець! Джигітом будеш!

Мені дорогі були ці похвали, я пишалася ними.



Абрек був для мене справжнім молодцем-джигітом.

Із ним я пізнала всі таємниці мистецтва верхової їзди та джигітування й незабаром нітрохи не поступалася в спритності своєму вчителеві.

– Абреку! – гукала я в захваті від якої-небудь нової спритної витівки. – Де ти вивчився всього цього?

Він тільки сміявся у відповідь.

– Горець повинен бути спритним і сміливим, бо це буде довбня осетин, або... – й отут він багатозначно підморгував у напрямку нашого дому, – або княжич Юліко.

Якби бабуся почула його слова, то, напевне, й дня не тримала під своїм дахом такого зухвальця.

Із Юліко в мене встановилися вкрай неприязні стосунки. Я не могла знести його гордовитого вигляду, його по-жіночому опатних костюмів, його «по-дівчачому» зачесаної кучерявої голови.

«О, цей вуж ніколи не буде джигітом!» – потай зловтішалась я, зустрічаючи його на прогулянці в саду, де він статечно походжав утоптаними доріжками, бо побоювався, що забруднить свої чепурні черевики, й додавала вголос, сміючись йому просто в обличчя:

– Княжичу Юліко! А де ж твої няньки? – Він лютився й біг скаржитися бабусі. Мене



залишали без тістечка, але це нітрохи не засмучувало мене й наступного дня я вигадувала нові способи подразнити двоюрідного брата.

– Що з тобою, Ніно? – якось дуже серйозно й строго запитав у мене батько, коли застав у розпалі суперечки з Юліко. – Що з тобою? Я не впізнаю тебе! Ти забуваєш звичай своєї батьківщини та кривдиш гостя в своєму домі! Недобре, Ніно! Що б сказала твоя мама, якби побачила тебе такою?

– О тату! – тільки й змогла вимовити я, задихаючись від сухих ридань, які надривали мої груди, та кинулася бігти щодуху, аби не дозволити Юліко тріумфувати.

О, як я його ненавиділа! Вся моя дитяча душа зібрала, здавалося, з усіх схованок усі можливі злісні почуття гніву, образи й презирства, щоб вилити їх на голову нещасного княжича.

– Барбале, я не можу, я не можу більше, – задихаючись, говорила я своїй повіреній. – Я втечу звідси, Барбале.

– Що ти таке кажеш? Христос і свята Ніна, твоя покровителька, хай будуть із тобою! – шепотіла бабця та хрестила мене своєю зашкарублюю рукою.

– Та чи розумієш ти, що вони принесли сюди горе, розбрат і злість! Адже вони зробили мене такою! Хіба я схожа на колишню князівну Ніну?



– Ет, князівно-джаним, у всякого своє горе! – тяжко зітхала Барбале.

Я розуміла її мовчазну тугу.

Річ у тім, що відтоді, як приїхала бабуся зі своїм штатом, усі турботи в будинку й господарстві, що лежали на Барбале, перейшли до Ганни, княгининої покоївки. Тепер не Барбале, а Ганна або гарненька Родам бігали кімнатами, дзенькаючи ключами, готуючи стіл для обіду чи сніданку або розливаючи по глечиках солодке й легке грузинське вино. Я бачила, як змарніла Барбале й уже навіть не відходила від плити, ніби боячись втратити свої останні господарські обов'язки.

– Бідолашна Барбале! Бідолашна бабуся! – розчулено промовляла я, з любов'ю гладячи її засмагли щоки.

– Бідолашна князівно, бідолашна джаним! Бідолашна сирітко! – озивалась вона, й ми обіймалися міцно й палко, мов рідні.

Якось бабуся, всевидюща та всюдисуща, почула наші скарги та прислала по мене Родам.

– Звольте, князівно, пані княгиня просять, – лукаво посміхаючись, оголосила вона.

Я не любила Родам за її надмірну прихильність до мого ворога Юліко, з яким вона панькалася навипередки з Андро, ніби з коронованим принцом. Я пересмикнула плечима (цю звичку перейняла від батька) та почала





неквапом сходити нагору, до бабусиної кімнати.

Вона мене зустріла червона, як півонія. У своєму хвилюванні забула й про всю величавість княгині, що походить від самого Богдана IV. Зміряла мене ворожим поглядом і заверещала:

— Ось воно що, внученько! Ви бігаєте скаржитися на мене посудницям і куховаркам... На мене — на вашу бабусю, яка бажає вам тільки добра й користі! Чим я вам не догодила, дозвольте запитати, чим? Чи не тим, що я докладаю всіх можливих зусиль, аби із зіпсутого, невгамовного хлопчиська зробити хоч скільки-небудь пристойну панянку? Юліко сказав мені, що ти й далі дражниш його, бридке дівчисько! Попереджаю, якщо це триватиме, я відніму в тебе коня та звелю запрягти його у фаєтон для Юліко, а ти сидітимеш удома, поки восени я не відвезу тебе в інститут!

Бабусині слова мене неначе громом ударили... Мені здавалося, що земля вислизає з-під ніг!

Інститут... можливість втратити Шалого й зрештою скарги, вічні скарги цього бридкого Юліко...

— Ні... ні... нізащо не розлучуся з Шалим і не поїду в інститут... Адже не повезуть мене туди зв'язану, справді! А Юліко я ненавиджу й ніколи не перестану його дражнити...



*Лідія Чарська*

Так міркувала я, і в голові моїй зріли плани один складніший за інший – як би ще дошкулити ненависному хлопчиськові.

Я, хитаючись, вийшла з кімнати.

Моя злість на Юліко розпалювалася щораз дужче...

Переді мною почали виразно поставати безглузді, але сповнені вогню та барв картини, на які тільки й здатна палка уява молоденької мешканки Півдня. Здавалося, що я – могутня королева – веду непримиренну війну з моїм родичем, теж королем Юліко. Ми б'ємося довго, б'ємося на смерть... Мої звитяжні воїни творять дива... Ворога переможено... Король – мій бранець... Він стоїть переді мною, увесь закривавлений, зі зв'язаними за спиною руками, переляканий до краю очікуванням своєї подальшої долі. А його очікує смерть. Цього вимагають мої воїни...

– Князю Юліко... тобто королю (виправляю себе подумки), чи знаєте ви, що буде з вами?

Він блідне, ноги в нього тремтять і підгинаються... Він на колінах переді мною принижено благає пощади.

– Ви повинні вмерти, ваша величносте, – промовляю я (в таку хвилину не можу називати його інакше, крім того, він у моїй уяві був хоробрим і бивсь як лев).



Він підіймає до мене бліде й прекрасне обличчя... (Неодмінно прекрасне... Юліко, король моєї фантазії, не може мати довгого носа й мишачих оченят справжнього Юліко). Я читаю в його обличчі смертельний жах.

Тоді я скликаю моїх воїнів звуком срібного рогу, такого, який буває тільки в героїв і вождів, і говорю їм:

— Я, ваша королева, прошу у вас милості для цього царственного бранця... Я віддаю вам за його життя всі мої скарби! Ви повинні всупереч звичаю предків пощадити його!

І вожді та воїни, вражені моєю великодушністю, високо підносять мене на щиті, як це робилося в древніх народів, і молодий полонений король схиляється мені до ніг, цілуючи краєчок мого вбрання.

— Ось як я помстилася тобі, Юліко! — кричу я, та, забуваючи про дійсність, біжу, мов божевільна, алеєю чинар.

Мої щоки горять... Коси розметались і хльоскають по спині... Я нашттовхуюся на Абрека, який сідлає Шалого...

— Швидше, швидше, їдьмо, Абреку! — волаю в нестямі.

Аж раптом погляд мій вловлює ненависну маленьку постать, яка причаїлася в затінку каштана, і я кидаю нову образу Юліко — не королю зі щойно вигаданої казки, а справж-



*Лілія Чарська*

ньому Юліко з довгим носом і мишачими очі-  
цями:

– Слухай, князю-дівчиську, якщо ти ще  
раз насмілишся брехати на мене бабусі, то  
я затопчу тебе копитами мого Шалого! Чуєш?

І я мчу вихором у гори...

#### *Розділ 4. Белла. Несподівана радість*

- Ніно! Князівно-джаним! Серце мое!
- Белла-радосте!
- Золота Ніно!
- Белло! Беллочко! Дорогоцінна моя...

Увесь цей потік ніжних прізвиськ вилився разом із бурхливими поцілунками та гарячими обіймами біля воріт нашого саду, де стояли дві чистокровні гірські конячки й двоє джигітів у святковому вбранні. В одному я впізнала дідуся Магомета; другий, молоденький, зі жвавими очима, виявився моєю гарненькою тітонькою, сестрою небіжчиці діда, Беллою, донькою Хаджи-Магомета-Брека. Хоча моя тітка була старша за мене років на шість чи сім, але ми були з нею щирими подругами. Белла рідко бувала в Горі, тому її величезні чорні очі так і сяяли жадібною цікавістю.

– Золота моя джаним, красунечка, смарагдова моя, діамантова... – приспівувала вона своїм мелодійним голосом і, сміючись, цілувала мене та дзенькала зап'ястками під



блакитним бешметом, вигаптуваним золотою ниткою.

– А ми їхали... Довго... їхали... Усе горами... горами... Зупинялися тільки біля духанів, а ночували в аулах... – розповідала вона, щомиті пересипаючи свою мову веселим, по-дитячому безтурботним сміхом.

– Як же ти без чадри, Белло? – зачудувалась я, знаючи, що дід Магомет строго дотримується звичаю горян.

– Тс-с! – лукаво наживала вона пальцем і скосила око на батька, що по-дружньому обіймався з моїм татом. – Чадра під бешметом... Тут уруси, а ваші жінки не ховаються під чадрую... Я в гостях в урусів.

– Молодець, Белло! Оце так дика кізка! – розсміявся мій батько й повів дорогих гостей до будинку.

– А в нас новина, – пошепки повідомляла я моему другові. – Приїхала чужа бабуся... Така поважна та сердита... А з нею брат... двоюрідний... Такий кучерявий... Ось побачиш! І злющий, ніби голодне вовченя.

– Голодне вовченя! – підхопила Белла й голосно, розкотисто розсміялася.

На ганку нежданих гостей зустріла бабуся зі своїм невідступним Юліко.

– Вітаю, Хаджи-Магомете, ласкаво просимо, – якомога люб'язніше промовила вона до діда, свого давнього ворога.



– Привіт тобі, княгине, – суворо, без по-смішки відповів старий, який не любив її за надмірну зарозумілість.

– Вітаю, пані! – почувся дзвінкий голосок Белли. Вона з усміхненим і сповненим своєрідної принадності личком стала перед бабусею.

– Ця гарненька дівчина – твоя дочка, ага Магомете? – звернулася бабуся до гостя.

Той мовчки кивнув.

– Ти маєш бути щасливий, ага, маючи таку прекрасну дочку! – бажаючи довершити люб’язність, провадила бабуся.

– Будь благословенна Аллахом, пані, за твою доброту, – суворо мовив старий і зупинив ласкавий і смутний погляд на дочці.

«Певно, вона нагадала йому мою діда...», – подумала я і не помилилась.

– У мене була й інша дочка, така сама прекрасна та добра, але волею Аллаха вона в раю... – тихо промовив він.

Усі посмутнішали... Всім пригадалася моя люба, незабутня красуня-мати.

– А оце онук мій, княжич Юліко, – не без таємної гордості мовила бабуся, виштовхуючи наперед свого улюбленця.

І раптом веселе личко моєї молоденької тітки зморщилося від сміху, затремтіли, застрибали на її грудях дзвінкі золоті монетки в намисті.



Вона безцеремонно торкала пальцями оксамитовий костюмчик мого кузена, його мереживний комірець, його довгі, як у дівчинки, кучері та реготала до знемоги.

– Коси дівчини... Шальвари хлопчика... Ай, що за джигіт! – примовляла вона, не соромлячись, між шаленими нападами реготу.

Ми з батьком не могли не посміхнутися, спостерігаючи за цією веселою і жвавою дикункою.

– Перестань, Белло! – суворо grimнув дід, коли помітив, що стара княгиня починає обурено червоніти, а сам винуватець таких веселощів не знає, куди подітися від зниковіння.

Сміх припинився, але Белла довго не могла заспокоїтися. Набагато пізніше, з реготом, який від слова до слова все наростав, вона говорила мені:

– Я думала, це лялька... А він живий, справжній... Джигітом буде.

І ми обидві – й тітка, і небога – сповнені веселощів і життєвого запалу, просто вмирали від сміху.

– Знаєш, навіщо я приїхала? Джанночко, світло моїх очей! – говорила мені вона, тягнучи мене в нашу улюблену місцинку – під гілля густолистої чинари, та швидко продовжила, не чекаючи моєї відповіді: – Адже Белла – не проста Белла, Белла щаслива... Під гарною зіркою народилася... Белла заміж





іде за узденя... За багатого... Усього багато буде... І табун буде... й череда буде... й золото... все!

– Беллочко! – вигукнула я з жахом. – Ти – заміж! Таж ти ще маленька!

– Маленька! – засміялася вона знову нестримно. – То й що? Мені років багато... Ще весна... і ще весна... і ще... Три весни й ще... і Белла стара... І ніхто не оженився на Беллі... Навіть найстаріший пастух...

– А як же я, Беллочко? – мало не з плачем вирвалося в мене.

– У, дурненька джанночко! Ти моєю подругою будеш, найближчою... Сестрою будеш... На весіллі моему лезгінку танцюватимеш. У, красуне моя, лань кароока! Серденько!

І вона знову цілувала мене міцно та захоплювалася мною із усією жвавистю й гарячковістю її азійської натури.

Мені здавалося страшенно дивним, що крихітка Белла, сімнадцятирічна дівчинка, подруга моїх дитячих ігор, паливода й весела пустунка, виходить заміж. Я боялася втратити мою жваву чорнооку подругу, але бажання бути присутньою на її весіллі, танцювати запальну лезгінку, яку я виконувала досконало, а головне – можливість виїхати на кілька днів у гори, де я не була жодного разу від дня смерті діда й де мене бачили востаннє маленькою шестирічною



дитиною – ось що мене тішило! І не звітуючи самій собі в тім – буде чи не буде щасливою Белла, захоплена думкою про майбутнє власне задоволення, я застрибала, закружляла, ляскаючи в долоні, навколо моєї гарненької приятельки.

– Ай, Белло, ти княгинею будеш... Справжньою княгинею! Ваша світлість...

І ми знову обіймалися та реготали, викликаючи бабусине обурення цими дикими виразами захвату.

– А коли ж ми поїдемо? – чіплялась я до батька за обідом, лукаво презираючись із Беллою, що сиділа проти мене.

– Завтра я відпущу вас із Юліко... Куначе Магомете, – звернувся батько до свого тестя, – ти візьмеш із собою маленького княжича?

– У домі старого Магомета раді гостям! – лагідно відповів мій дід. – А хіба княгиня погребує мою гостинністю?

Але бабуся з люб'язною вдячністю відхилила пропозицію.

– Стара я вже для таких поїздок, – сказала вона. – А Юліко нехай їде, – додала милостиво. – Тільки я не відпущу його без старої Ганни. А ти, Георгію, не поїдеш у гори? – звернулася вона до батька.

Але в батька були постійні заняття. Війська перебиралися в табір, і він не міг відлучитися надовго від свого полку.



– Я надішлю тобі мій подарунок, Белло, – ласкаво звернувся батько до своячки, яка на хвильку про щось замислилася.

Вони були добрими друзями, й молодій горянці дуже хотілося бачити свояка на весіллі.

Нагадування про подарунок, однак, хутко прогнало сум із її чарівного личка, й вона знов уже голосно сміялася, ляскала в долоньки, розповідаючи, яка вона буде поважна, багата узденьша.

– Барбале, на зорі ми їдемо... Прощавай! – гукала я, гучно розчиняючи двері комірчини Барбале. – Їдемо всі – дідусь, Белла, Ганна, я і Юліко...

– Ганна? І вона їде? – стрепенулася добра бабуся.

– І Ганна! І Ганна! Ти можеш сама подавати на стіл твоєму князеві, пекти лобії та маринувати персики. Ганна їде, радій, моя Барбале!

І сповістивши улюбленій служниці настільки радісну для неї звістку, я вже мчала далі слідами Белли, волаючи на все горло: «Завтра на зорі ми їдемо!».

– Михако, любий, ти ж гарненько доглядай Шалого, – просила я нашого денщика. – Будь ласка, Михако.

– Будьте спокійні, князівно, – гладив він лискучу спину мого вороного.



– Я їду завтра з дідом, – звернулась я до Родам, яка ретельно розгляджувала мереживні комірці Юліко. – Прощавай, Родам, я їду надовго.

Не можна сказати, щоб дівчина прийняла цю новину з особливим смутком.

Увечері того ж дня, ідучи спати, я завершила в батьків кабінет. Він лежав на тахті зі своєю незмінною люлькою в зубах.

– Татусю! – тихо сказала я. – Завтра ми їдемо. Ти пробач мені, татусю, мої сутички з Юліко, але я його так ненавиджу!

– За що, Ніно? – запитав батько.

– Ах, не знаю, справді... – знітилась я. – Здається, за все: за пиху, за чванство, за боягузтво... Ну, словом, за все-за все.

– І ти думаєш, мені це приємно, дівчинко? – в голосі мого батька почулися незвичні для мого вуха сумні нотки.

– Таточку, – вирвалися з мене палкі слова, – я знаю, що дурна, лиха дівчинка, але навіть вони приїхали! Без них було так добре!

– Тихше! Що ти кажеш, дурненька! – і батько затис мені рота рукою, а я вкрила ту руку гарячими поцілунками.

– Ну що мені робити з тобою, шалена ти моя, невгамовна голівонько? – посміхнувся батько якось так сумно, й додав тихо: – Хоч



там, у гостях, поведься гарненько. Я запитаю по приїзді в дідуся.

— О, так! — переконливо вигукнула я. — Обіцяю тобі, тату! — я поцілувала його ще раз і пташкою випурхнула з кімнати.

Цього вечора ми з Беллою довго слухали солов'я. Потім обійнялися та пішли в кімнату, де спали цієї ночі вдвох на широкій тахті.

Молоденька татарка скинула з ніг червоні сап'янові туфельки й довго молилася обличчям до сходу. Її личко було серйозним і поважним та мало нагадувало личко тієї Белли, яка з лементом і вереском ганялася за мною алеями саду.

— Слава Аллахові й Магомету — Пророкові його! — виривався часом із її грудей молитовний шепіт.

Дивлячись на мою подругу, стала на молитву і я.

— Господи, — з тугою повторювала я, — допоможи Ти мені, Господи, якомога менше кривдити Юліко й більше радувати свого тата!

*Розділ 5. У дорозі. Аччя Бестуди.  
Беллике весілля*

Ми виїхали на зорі... Ще задовго до сходу біля воріт стояла поштова коляска, куди Родам, Абрек і Андро переносили всілякі вузлики й клуночки з пожитками та провізією. Бабуся напучувала на ганку Юліко:

– Ти не забувай, любий, що справжній князь повинен триматися гідно, – казала вона. – Поводься ж у чужому аулі, як личить тобі за твоїм походженням.

І вона перехрестила його кілька разів та поцілувала з материнською ніжністю.

– Прощавайте, бабуся, – підійшла я до неї.

– Прощавай, – сухо кивнула вона й простягла руку для поцілунку. – Не кривдь Юліко... Поводься пристойно...

– Я вже обіцяла це моєму батькові! – не без гордості заявила я, ще раз повисла на татовій шиї, шепнула йому, поки він цілував мене в «свої зірочки», як називав мої очі в хвилину особливої ніжності: – Чуєш? Я обіцяла це тобі й постараюся дотримати обіцянки.



Белла занесла ногу в стремено й дивилася на дідуса Магомета, готова коритися одному лишень його поглядіві. Вони з дідом нізащо не хотіли сідати в коляску й вирішили супроводити нас цілу дорогу верхи. Зі мною в екіпаж сіли Ганна та Юліко. Абрек уместився на передку разом із візником татариним. Ошатний і зманіжений, як завжди, Юліко напівлежав на строкатих подушках тахти, узятих із дому. Йому хотілося спати, й він щомиті мружився на багряній сонячний диск, який випливав із-за гори.

– Ну, хай вас Бог береже! – батько широким хрестом поблагословив візок, проводжаючи мене довгим поглядом, сповненим любові.

Коні рушили...

Гори й скелі, пасовиська й поля, засіяні кукурудзою, замиготіли перед нами. Ми їхали долиною Кури й милувалися її неквапним плином. Зрідка на шляху траплялися руїни фортець і замків.

Надвечір зупинилися перемінити коней і відпочити в духані, перш ніж ступити за межу гір. Духан стояв у підосві гори, весь майже схований під звислою над ним велетенською скелею... Господар духану, старий вірменин, прийняв нас як поважних мандрівників і гостинно відчинив нам двері. Нам відвели найкращу кімнату з величезним бухаром [бухар – камін], у якому смажився



*Лідія Чарська*

на жару духмяний шмат баранини. Смачний шашлик, солоний квелі [квелі – місцевий сир], легке грузинське вино, яке закушують лавашем – все було миттю знищене зголоднілими подорожніми.

– Ніч ми проведемо в горах, – заявив дідусь Магомет, чим викликав у мене невимовний захват.

– А там нема розбійників? – тривожно запитав княжич, який уже був задрімав біля каміна.

– Душмани скрізь... Душманами кишать гори, – сміючись, вигукнула Белла, але помітила розгублений вигляд Юліко й відразу затнулася.

Я ж, пам'ятаючи обіцянку, яку дала батькові, намагалася нічим не зачепити боягузливого хлопчика.

На свіжих гірських конячках ми жваво в'їхали в гори. Я дивувалася тільки з витривалості коней діда й Белли, які невпинно ступали під ними швидкою інохіддю. Мені хотілося спати, але картина гірської ночі була настільки привабливо-прекрасна, що я дивилася, не відриваючись і забуваючи про сон. Палевий диск місяця обливав гори блідо-золотавим тремтячим світлом. Унизу бігли потоки, гримотіли й гнали хвилі по камінню, мовби поспішаючи, закликані на свято... Край шляху зяяли прірви, страшні та непроникні для





погляду... Часто серед нічної тиші з оглушливим стугонінням від уступу відривався камінь і падав у жадібні обійми безодні... Юліко здригався, перелякано розплющував злиплі очиці... Він лякався гомону гірських потоків і щомиті скрикував від шелесту невеликих обвалів, хапав то мене, то Ганну за руку.

Тим часом ми підіймалися дедалі вище в гори, тепер уже вздовж прудкої Арагви. Коли проминули і її, почали заглиблюватись у країну горців.

Я заснула, вколисана мирним побрязкуванням наших бубонців, уперше відчуваючи себе вільною від повчань і щохвилинних доган бабусі...

Прокинулась я під час зупинки біля нового духану. Поряд зі мною спала Белла. Нітрохи не стомлена ніччю, яку провела в сідлі, вона сіла в коляску на вперту вимогу дідуся. Княжич Юліко прихилився білявою голівкою до плеча старої Ганни й також спав.

А сонце вже піднялося високо й позолотило схили гір, укриті зелом і пишним лісом...

Ми їхали тепер вузькою стежкою по самім краєчку ущелини. Я звисилася з візка, глянула вниз і негайно замружилася – так лякала зяюча пащека чорної безодні.

– Дідусю! – тихенько гукнула я старого, що їхав за нами й вів на повіді коня Белли, – скоро вже Бестуді?



Він тихо засміявся у відповідь:

– Швидко хотіла? Квапитися нема куди – встигнемо!

– Візьми мене на сідло, дідусю! – попросила я, і старигань, який любив мене, мабуть, не менше за свою Беллу, простяг свої дужі руки, перекинув мене через кузов візка та опустив на сідло Беллиного коня.

– Стережися, джанім, віддайся на волю коня й сиди спокійно, – сказав він, красномовно косуючи на прірву.

– Я не боюся! – не без таємної гордості вигукнула я.

І справді, я більше не відчувала страху.

Цілий день їхала я краєм гірської стромовини, ніби вросла в сідло мого коня... Іноді я підганяла його легким порухом підбора й страшенно тішилася, коли дід Магомет оглядався назад і обіймав усю мою маленьку постать підбадьорливим поглядом, сповненим замилювання.

Раптом я помітила гірського тура, що вибіг на самий краєчок прірви.

– Ах, – встигла тільки вигукнути, – подивіться!

Але тур повів своїми круглими очима, помітив групу людей, що наближалися, й зник за уступом.

Дорогою нам траплялися цілі череди сарн, чарівних і граціозних, із розумними очима



й гнучкими кінцівками. Вони розбігалися, коли ми наближались, полохливі та дикі, увінчані гіллястими рогами.

Ми провели ще одну ніч під кривлею гірського духану й нарешті надвечір під'їхали до аулу Беджит.

Я перша помітила його біленькі саклі й радісно закричала вітання, підхоплене гірською луною. Воно збудило ще й досі сонного Юліко.

Ще трохи – й проминули Беджит із його великими й багатими саклями та високою мечеттю, виїхали в лісисту долину, почали знову підійматися до аулу Бестуді, який приліпився своїми саклями до гірських схилів.

Ось і напіврозвалені бійниці фортеці, ось крива вулиця, що веде до дідового дому... Нею дванадцять років тому російський воїн і грузинський князь під покровом ночі вивіз неоціненний скарб – красуню-горянку.

Я впізнала цей аул з першого ж погляду попри те, що була тут зовсім маленькою дівчинкою.

Нас зустрів старий наїб [наїб – старшина селища], увесь затканий сріблом, із дорогою зброєю при поясі. Наїб привітав діда з благополучним поверненням.

– Моя онука – князівна Джаваха-огли Джамата, – відрекомендував він мене наїбові.



– Вітаю доньку уруського бека в моєму аулі, – величаво й урочисто промовив старий.

– Це батько мого нареченого, – встигла шепнути мені Белла. – Він теж бек, найб нашого аулу. Він поважний ага... А я буду жінкою його сина, – не без гордості додала вона.

– І теж будеш поважною! – засміялась я.

– Дурненька джанночка! – розреготалася Белла. – А ось і наша сакля. Пам’ятаєш?

Візок зупинився біля великої дідової саклі, що притулилася на самім краєчку аулу, під накриттям скелі, створеним самою природою, що ніби подбала про захист її пласкої покрівлі від гірських дощів.

– Оце моє царство! – із цими словами Белла ввела нас під свій дах.

У першій кімнаті, вистеленій килимами та обвішаній по стінах зброєю, стояли низенькі тахти й лежали на килимах подушки. Кімната ця називалася «кунацькою». Тут дідусь приймав гостей, тут бенкетували лезгіни зі свого й чужого аулів.

Кімнатка Белли, маленька, затишна, з виходом на дах, була теж всуціль вистелена килимами. Юліко зацікавлено розглядав усю обстановку. Він навіть на мить пожвавився, скинув свою сонливість, а коли вийшов на дах, під накриття скелі, яка зависла над безоднею, сказав:



— Тут усе ніби в казці! Я вам заздрю, Белло!

Вона, звичайно, не зрозуміла, чому він заздрить, але розсміялась, як звичайно, своїм заразливим сміхом.

Тим часом із усього аулу бігли маленькі горяни й горянки до саклі Хаджи-Магомета. Вони з неприхованою цікавістю гірських звірят оглядали нас, торкалися нашого вбрання й безцеремонно вказуючи на нас пальцями, повторювали своєю говіркою:

— Негарні... Кумедні...

Їм здавалося дивним наше скромне, на їхню думку, вбрання без срібних прикрас і позументів. Навіть оксамитова курточка Юліко не справила на них жодного враження в порівнянні з їхніми строкатими атласними бешметами.

— Дурні маленькі дикуни! — скривджено вигукнув Юліко, коли Белла переклала нам наївне белькотіння юних татарчуків. А вони з широко розплющеними чорними оченятами гірських сарн і далі белькотіли щось жваве, дивуючись, чому то так гнівається кумедний біленький хлопчик.

Увечері я заснула на відкритому повітрі, на пласкій покрівлі, де гарненька Белла сушила виноград і дині...

Уже гори поринули в нічний морок, уже мулла прокричав свою вечірню молитву



з даху мінарету [*мінарет* – башточка на мечеті], коли просто на мою низеньку, майже врівень із підлогою постіль стрибнув хтось зі спритністю гірської сарни.

– Спиш, радосте моя? – почула я шепіт пустунки тітки.

– Ні ще! А що?

– Хочеш, покажу мого нареченого, молодого князя? Він у батька в кунацькій... Іди за мною.

І, не чекаючи моєї відповіді, Белла, спритна й прудка, мов кішка, почала спускатися крутими сходами. За хвилину ми вже припали до вікна кунацької... Там було багато люду, всі здебільшого сиві, поважні лезгіни. Був тут і старий бек – наїб аулу, що зустрів нас по приїзді. Між усіма цими старими, побіленими сивиною мудрості, яскраво вирізнявся стрункий і тоненький, зовсім юний джигіт, майже дитина.

– Це і є мій Ізраїл! – шепнула мені Белла.

– Гарний хлопчик! – упевнено зауважила я. – Навіщо вони зібралися, Белло?

– Тс-с! Тихше, дурненька... Почують – лихо буде. Сьогодні наречений із батьком вносять моему батькові калим [*звукуп* – за звичаєм горців, наречений дає гроші за наречену]... Сьогодні калим, а за три дні весілля... Продали Беллу... «Прощавай, воленько!» – скаже Белла... – сумно докинула вона.



– А хіба ти не хочеш вийти за Ізраїла? – поцікавилась я.

– Страшно, джаним: у Ізраїла мати є, сестра є... І ще сестра... Багато сестер... Усім догодити треба... Страшно... А, та що вже, – зненацька додала вона й раптом залилася розкотистим сміхом, – весілля буде, новий бешмет буде, барана засмажать, джигітуватимуть... Гарно! І все для Белли! Ну, гайда, втікаймо, бо ще помітять! – і ми зі сміхом кинулися геть від вікна до себе, збудивши дорогою Ганну, яка невдоволено забуркотіла, та Юліко.

А за три дні було весілля...

Белла зранку сиділа у саклі на своїй половині, де стара лезгінка, її далека родичка, заплітала їй сотні тоненьких кісок. Набралося сюди чимало лезгінських дівчат – подивитися на наречену. Тут була струнка та полохлива, як сарна, Еме, й Зара з недобрим східним обличчям, яка заздрила Беллі, й рожевощокка Салеме з котячими звичками та багато інших.

Але Белла, яка перестала чомусь сміятися, горнулась до мене, нехтуючи товариством своїх подруг.

– Ніно, світло моїх очей, діамантова моя... – шепотіла вона часом і швидко-швидко й часто цілувала мене в очі, чоло та щоки.



*Лілія Чарська*

Вона хвилювалася... У білому, гаптованому сріблом бешметі та перловій шапочці, з довгою, майстерно затканою чадрою, з безліччю разків намиста, які щомиті дзвякали на її твердій і тонкій смаглявій шийці, Белла була красунею.

Я не могла не сказати їй цього.

— У, дурненька, — знову почула я її сріблястий сміх, — що там казати, сама он яка! У, очиці сарни, губки-троянди, зуби-перлинки! — справжніми східними компліментами обдаровувала вона мене.

Та раптом обірвала сміх і тихо шепнула: «Вже час».

Еме подала їй бубон... Вона встала, првела очима, блискучими й тужними водночас, і несподівано рвучко скочила з місця та, вдаючи в бубон, помчала по килиму в божевільному й солодкому рідному танці.

Бубон дзенькав і стогнав під ударами її гарненької смаглявої ручки. Струнка ніжка ковзала по килиму... Вона скрикувала часом швидко й коротко, зблискуючи при цьому чорними й глибокими, як гірська стромовина, очима. Далі ж дзигною закружляла в прискореному темпі лезгінки, оточена, мов хмарою, размаяною білою чадрою.

Салеме, Еме, Зара й інші дівчата в такт ударяли в долоні й притупували підборами.





По тому вже танцювали вони. Нарешті, черга дійшла до мене. Мені було ніяково виступати перед цими дикими дочками аулу, яким не було чого соромитись, але не танцювати на весіллі значило скривдити наречену. Я набралася духу, зважилась. Я бачила, немовби уві сні: недобру посмішку на обличчі Зари й підбадьорливі, усміхнені оченятка Белли, чула гучні схвальні вигуки, дзенькіт бубна, веселий галас, пісні... Я кружляла дедалі швидше, ніби птах, літаючи по вистеленій килимами підлозі саклі, дзенькаючи бубном, який передала мені Белла, з розкиданими по плечах чорними кучерями, які хльоскали мене по обличчі, по щоках, по шиї...

– Якши [якши – добре]! Ніна молодець! Добре, дівчинко! Оце-то урус! Оце-то дочка урусського бека! – почула я голос діда, що з’явився під час мого танцю на порозі саклі разом із найповажнішими гостями.

– Якши, внучко! – ще раз посміхнувся він і простяг руки.

Я зі сміхом кинулася до нього й сховала обличчя в нього на грудях... І старі, суворі поціновувачі лезгінки, наймайстерніші танцюристи черкеси, хвалили мене.

Тим часом Белла, яка не могла за звичаєм племені показуватися гостям у день весілля,



накинула на обличчя чадру й зникла за фіранкою.

Із кунацької долинав плач зурни й чиунгурі [чиунгурі – рід гітари]. Дід Магомет і бек-наїб покликали всіх у кунацьку, де юний сазандар [сазандар – мандрівний співак] із боязкими мрійливими очима налаштував зурну.

Ми з Юліко пішли туди за дорослими.

– Як ви гарно танцювали, Ніно; куди краще за всіх цих дівок, – шепнув мені захоплено двоюрідний брат. – Я б хотів навчитися танцювати так само.

«Куди тобі з твоїми кривими ніжками!» – хотілося крикнути мені, але я згадала обіцянку, яку дала батькові, й стрималася.

Лезгіни розсілися по тахтах і подушках. Слуги поставили між ними шматки баранини, що парували, розповсюджуючи смачні пахощі, тарелі з пряними солодоцями, глечики із запашним шербетом і з якоюсь янтарно-іскристою рідиною, що її попивали вони, згадуючи Аллаха.

Дівчата одна за одною виходили на середину й із розпашілими обличчями та блискучими очима танцювали лезгінку. До них приєднувалися юнаки-лезгіни, намагаючись перевершити один одного в мистецтві танцю. Тільки юний бек Ізраїл, наречений Белли, сидів замислено між дідом Магометом і своїм батьком наїбом. Мені було чомусь



шкода молоденького бека, шкода й Белли. Їх пов'язали навіки одне з одним лише за велінням старших... Я щиро побажала їм щастя...

Лезгінка скінчилась, і виступив сазандар зі своєю чиунгурі.

Він тихо провів рукою по струнах свого інструмента, й заспівали струни, до яких озивався молодий, сильний голос сазандара.

Він співав про недавнє минуле, про могутнього чорного орла, переможеного білими соколами, про криваві війни та грізні подвиги відчайдушних джигітів... Мені здавалося, що я чула й виття гармат, і постріли з рушниць в тих сильних звуках чиунгурі... Далі вони залунали по-іншому... Струни заспівали про білого бранця й про любов до нього джигітської дівчини. Це вже була ціла поема із солов'їними співами та пахощами троянд...

І сиві, поважні лезгіни, старі наїби з сусідніх аулів, і гордовиті беки слухали смаглявого сазандара, тамуючи подих...

Він скінчив, і в його стару папаху, що зустріла не одну негоду під відкритим небом, посипалися червінці.

Тим часом надходив вечір. Захід червонів ніжною загравою. Сонце ховалося в гори...

Бек Ізраїл перший підвівся та пішов з бенкету; за п'ять хвилин почулося іржання коней, і він із десятком молодих джигітів помчав із аулу до свого маетку, розташованого



недалеко в горах. Дід Магомет, схвильований, але стараючись не виказувати свого хвилювання перед гостями, пішов на половину Белли. Я, Юліко й дівчата, подруги нареченої, рушили за ним.

Там він зворушливо попрощався з дочкою. Уперше я побачила сльози в очах гарненької Белли.

— Хай буде благословення Аллаха над моєю голубкою, — тихим, розчуленим голосом вимовив старий і поклав руку на чорну голівку молодій дівчини, яка припала йому до грудей.

Потому ми проводжали Беллу: посадили її в криту гарбу, цілком загорнуту від цікавих очей непроникною чадрою. Вмить її оточили півсотні вершників — найкращих джигітів аулу Бестуді.

— Прощавай, Ніно, прощавай, люба джанім, прощавай, смарагдова моя! — встигла вона шепнути мені й нашвидку притулилася мокрою від сліз щокою до мого обличчя.

Коні рушили. Зарипіла гарба, застрибали з диким гиканням вершники, які усю дорогу до маєтку наїба мали джигітувати на честь нареченої.

Ось вона віддаляється, важка, рипуча гарба, навколо якої гарцюють молоді горяни. Ось іще раз майнула своїм білим полотняним верхом — і зникла за гірським стрімчаком...



Ми повернулися в саклю. Порожньою і незатишною здалася вона мені по Беллиному від'їзді.

– Так... так... – дідусь спіймав мій тужний погляд. Він і сам якось враз засумував, аж ніби змарнів раптово, – дванадцяти років не минуло звідтоді, як одна дочка випурхнула звідси, а тепер знову, інша... Обидві поважні, обидві княгині, обидві в золоті й достатку... А яка з того користь? Що мені залишилося?

– Я тобі залишилася, дідусю Магомете. Я, твоя Ніна, залишилася тобі! – вирвалися з мене палкі слова, і я оповила дужу шию старого своїми кволими дитячими руками.

Він зазирнув мені у вічі уважним і гострим поглядом. Мабуть, багато любові й безмовної ніжності відбилось у них, бо раптом теплий промінь ковзнув по його обличчі й дідусь поклав мені на чоло свою жорстку руку та прошепотів у замилюванні:

– Дякую тобі, крихітко. Хай береже тебе Аллах за це, біла пташко із садів раю!

*Розділ 6. У княгині. Хвалко. Паж і королева.  
Нічні страхи*

Гніздечко спорожніло... Випурхнула пташина. Змовкли веселі пісні в саклі Хаджи-Магомета, не чути в ній більше веселого сміху Белли...

Ми з Юліко й Ганною відвідали наступного дня молоду княгиню в її маєтку. Справжнім земним раєм здався нам куточок, де оселилася Белла. Маєток Ізраїла та його батька розташувався у чудовій долині, зарослій лісом, поміж двох високих гірських схилів, які утворили ущелину. Всенький сад, що оточував дім, повнився запашними ніжними азаліями; навкруг розкинулися пасовиська, де без нагляду паслися отари овець. Табун найкращих гірських коней гуляв неподалік.

Нова Беллина рідня жила окремо, у великому домі, за версту від саклі Ізраїла.

Ми застали Беллу за розгляданням подарунків, присланих їй напередодні моїм батьком. Вона була в гаптованому сріблом бешметі, з безліччю нових прикрас і намиста на



шиї, перебирала в руках золоті нитки, прикрашені каменями, тихо, радісно сміючись. Її юний чоловік сидів поряд навпочіпки й теж сміявся весело та безтурботно.

– Вони зовсім як діти, дивися! – шепнула я Юліко з поважністю дорослої, чим несканно насмішила молоду.

– Здорова будь, джаним, вітаю тебе, княжичу! – скрикнула вона, цілуючи нас і не перестаючи сміятися.

На її обличчі я прочитала щастя.

За п'ять хвилин вона вже зірвалася з перської тахти й з вереском погналася за мною по долині, яка починалася за садом. Ізраїл теж забув свою князівську гордість і погнався за нами, швидко оглядаючись, чи не бачить хто-небудь із нукерів диких стрибків свого бека. І Белла, й Ізраїл значно більше нагадували дітей, ніж одинадцятирічний Юліко, який цілком поринув у презирливе споглядання наших забав. Я могла тішитися, що не втрачаю Белли, пустунки Белли, гірської кізки-стрибунки, незамінного товариша моїх дитячих витівок.

Перед моїм від'їздом вона зненацька посерйознішала.

– Скажи батькові, – промовила вона, і очі її цієї хвилини були врочистими й гордими, – що я і мій пан, – тут вона метнула погляд у бік Ізраїла, стільки ж схожого на пана, скільки



*Лілія Чарська*

схожий був Юліко на гірського оленя, – що мій пан чекає його до себе в гості.

– І що сказати ще, Белло?

– Скажи йому те, що бачила й... ну... що Белла щаслива... Скажи, що хочеш, маленька джаним!

– Прощайте, княгине! – зненацька розшаркався перед нею Юліко з грацією та поважністю маленького маркіза.

Вона не зрозуміла спочатку, потім так і пирснула сміхом, обхопила його за кучеряву голову та в'юном закружляла по саклі.

– Однак княгині Беллі не завадило б повчитися гарних манер! – говорив мені дорогою назад мій двоюрідний братик.

– Сиди сумирно, бо скотисься в прірву, – презирливо обірвала його я, образившись за кривду мого друга, й відсунулася від Юліко в куток візка.

\* \* \*

– То як же Белла?

– Як там княгиня?

– Чи багато худоби?

– Чи великий табун?

– А є на ній нове намисто?

Цими запитаннями закидали нас Еме, Зара, Салеме, Фатіма й інші подруги Белли, які чекали на нас при в'їзді в аул. Вони провели





нас до саклі діда, зацікавлено слухаючи мої розповіді про життя молодої княгині.

– Слава Аллахові, що дочка моя щаслива... – сказав дід Магомет, збираючись до свого приятеля мулли, якому він повідомляв про всі свої радості й прикrostі.

Щойно він пішов, знову на нас пролилася злива питань юних джигіток.

– А чи велика сакля у бека?

– Чи багато зброї?

– А нукерів скільки?

Я ледь устигала відповідати на запитання молодих татарок.

– О, як би я хотіла, волею Аллаха, бути на місці Белли! – щиро вигукнула миловида, рожевощока Салеме – аж руками сплеснула.

– Що вона каже? – запитав Юліко, який не розумів мови лезгінів.

Я переклала йому слова дівчини.

– Є там чому заздрити! – презирливо кинув він. – От у бабусі моєї в Тифлісі справді незліченні багатства. У нас там будинок триповерховий, всуціль засипаний різними коштовностями! Ми їли на золотих тарелях, а за один тільки держак дідусевого кинджала можна отримати цілий мільйон туманів [туман – 10 царських рублів]. А скільки слуг було в бабусі... У саду били водограї із солодкого вина, а навколо них лежали купи цукерок...



– Вино заборонене Кораном, – втрутилася Зара, перериваючи брехню мого кузена.

– Грузинам не заборонене. Тільки дурні магометани можуть вірити в такі забобони.

– Не смій ображати віру наших батьків! – крикнула Зара, і очі в неї спалахнули злими вогниками.

– Хто сміє говорити це мені, князеві Юліко Джаваха? – відповів він і гордовито обвів маленькими мишачими очицями всіх дівчат.

– Перестань, Юліко, – шепнула я йому, – перестань, це може погано скінчитися для тебе!

– Та як же вона сміє так ставитися до мене, родовитого грузинського князя?!

– Та який ти князь! – недобре розсміялася Зара. – Хіба такі князі бувають? От наїб – князь... ставний, високий, вуса завтовшки як палець, очі як у орла... А ти маленький, кумедний, точнісінько – безрогий гірський цапок із переламаними ніжками.

І всі дівчата, задоволені дотепністю подруги, залилися голосним, безцеремонним сміхом.

Щось кольнуло мені в серце. Чи жалоці, а чи просто думка про честь роду, яка веліла не дозволяти в моїй присутності кривдити члена родини Джаваха. Але, сама не тямлячи, що роблю, я наблизилася до Зари й крикнула їй, заглушаючи сміх:



– Сором, Заро! Чи в лезгінському аулі забули звичаї гостинності Дагестанського краю?

Зара вся спалахнула й зміряла мене поглядом. На якусь мить запала мовчанка. Потому вона з недобрим сміхом запитала:

– А ти чого заступаєшся за це общипане цапеня? Чи він вділяє тобі дещицю зі свого багатства? А чи ти служиш унайткою [унайтка – кріпачка, служниця, рабня] в саклі у його баби?

Це було вже занадто... Моя рука мимоволі схопилася за руків'я кинджала, що висів на поясі. Однак я стрималась і, відчуваючи, як блідну від ображеної гордості й гніву, твердо мовила:

– Знай, що ніколи нічим не можна підкупити князівну Ніну Джаваха!

– Князівну Ніну Джаваха, – луною повторив за мною чийсь голос.

Я рвучко озирнулась і побачила маленького, згорбленого, жовтого старого в білій чалмі та довгій мантиї, що стояв неподалік.

Щось моторошне було у виразі його гострих очиць, які так і ковзали по наших обличчях.

– Це мулла... – шепнула мені Еме, і всі дівчата разом стрепенулись і опустили голови на знак поваги до його священної особи.

Мулла наблизився. Я не без прихованого хвилювання дивилася на заклятого ворога



мого батька, на людину, яка ганьбила мою матінку за те, що вона перейшла в християнську віру, незважаючи на його заборону.

– Підійди-но, християнська дівчино... – ледве чутним від старості голосом промовив мулла.

Я підійшла до нього з потаємним острахом, проте сміливо глянула у вічі.

– Гарний, відкритий погляд... – промовив він, і поклав мені на чоло свою важку руку. – Хай залишиться він, волею Аллаха, таким само чесним і правдивим на все життя... Дяка Аллахові й пророкові, що милосердя їхнє не відвернулося від дочки тієї, котра переступила через їхні священні закони... А ти, Лейло-Заро, – звернувся він до дівчини, – забула, мабуть, що гість повинен бути прийнятим у нашому аулі, як посланець великого Аллаха!

По цих словах він кивнув мені ледь помітно й пішов геть, спираючись на ціпок.

Коли ввечері я запитала в дідуся Магомета, що значила ця люб'язність старого мулли, – він сказав тихим, смутним голосом:

– Я говорив, дитя моє, з муллою. Він чув твою розмову й задоволений твоїми мудрими словами в суперечці з нашими дівчатами. Він знайшов у тобі велику подібність із твоєю матір'ю, котру дуже любив за побожну лагідність у її ранньому дитинстві. Заради твоїх чесних, відкритих оченят і твого мудрого



серденька пробачив він мою любу Марієм... Багато гріхів відпускається тій матері, що зуміла зробити свою дитину такою, як ти, моя онуко-джаним, моя гірська кізонько, ясна моя зіронько зі східного неба!

І цілий потік ласкавих слів полився із дідових вуст; здавалося, що ніколи досі не була такою дорогою для нього маленька внучка Ніна!

Того ж вечора ми поїхали. Все населення Бестуді висипало нас проводити. Бек-наїб дав нам двох нукерів за проводирів, але Абрек сміливо заявив, що дорога спокійна й що на ньому одному лежить відповідальність за те, щоб маленькі князівна з княжичем були доправлені до його господаря.

— Прощавай, дідусю, прощай, мій любий! — ще раз обійняла я старого на порозі саклі й скочила у візок, де сіла між Ганною і Юліко.

— Прощавай, люба пташино із садів Магомета! — лагідно відповів дід, і візок затрусило по кривих вулицях аулу.

Із маєтку бека Ізраїла нам назустріч мчали двоє вершників, виблискуючи в промінні призахідного сонця срібними руків'ями зброї при поясі. Коли вони наблизилися, ми впізнали Беллу й Ізраїла.

— Прощавай, джанночко, не могла не провести тебе.



Белла звисилася зі свого гаптованого шовками й золотом сідла, лунко цмокнула мене в обидві щоки.

– Белло! Дякую, серденьку!

– За що ж дякувати! Не тобі ця радість... мені радість, – швидко заторохтіла вона, як завше. – Кажу сьогодні Ізраїлові – їдьмо: Ніна їде, проведемо на конях... Він боїться... Коней узяти з табуна без батькового дозволу... «Ну, я візьму», – кажу... І взяла... Чого боятися? Не вкусить же батько!

І обоє лунко розреготалися, самі не знаючи, чому – чи тому, що батько їх не може кусатися, чи тому, що обоє молоді, щасливі й що все життя посміхається їм, як цікава казка із чудовим початком.

Вони довго проводжали нас... Сонце вже сіло, коли Белла ще раз обійняла мене й погнала коней назад.

Я підвелася у візку, не зважаючи на буркотіння Ганни, й дивилася на постаті, які даленіли, на двох юних, струнких вершників.

Тим часом насувалася ніч, і Ганна за допомогою мовчазного Андро постелила нам просто у візку. Я заховалася в подушки й готувалася вже заснути, аж раптом відчула дотик чиїхось тоненьких пальчиків до моєї руки.

– Ніно, – почувся тихий шепіт, – ах, Ніно, не засинайте, будь ласка, мені так багато про що треба поговорити з вами!



– Ну, що там іще? – я вистромила голову з-під теплої бурки, якою вкривалася, й досі сердита на свого двоюрідного братика.

– Заради Бога, не засинайте, Ніно! – благав він і далі. – Ви на мене гніваєтеся? – додав поквапливо.

– Я не люблю брехунців! – гордовито кинула я.

– Я більше не буду... Ніночко, присягаюся вам... – палко залепетів хлопчисько, – сам не знаю, що зробилося зі мною... Мені просто хотілося надурити тих дівок... А вони виявилися розумнішими, ніж я думав! Не гнівайтеся на мене... Якби ви знали, який я нещасний!

І раптом мій кузен, цей пихатий малюк із манерами маркіза, розридався по-дитячому, витираючи сльози оксамитовими рукавами своєї чепурної курточки.

Миттю бурка, що нею я огорталася, полетіла в кут візка на коліна Ганні, яка солодко похропувала, а я сіла поряд із хлопчиком і погладила його сплутані кучері. Пошепки, задихаючись, мовила до нього:

– Ну чого ти? Чого? Тихше, Ганну збудиш... Перестань, Юліко, що це з тобою? Ну, я не гніваюся на тебе, ну справді ж не гніваюся! Ах, який ти...

– Не гніваєтеся, це правда? – перепитав він, хлипаючи.



– Я завжди говорю тільки правду! – гордовито відповіла я. – То що ж це таке з тобою? За чим ти так плакав?

– Ах, Ніно! – вирвалося в нього. – Якби ви знали, як мені важко, коли ви на мене гніваєтеся... Спочатку я вас не любив... ненавидів... Ну, а тепер, коли я бачу, яка ви хоробра, розумна, наскільки ви краща за мене, я так хотів би, щоб ви мене полюбили! Так-би хотів! Ви така дивовижна, смілива, ви найкраща з усіх дівчаток, яких я будь-коли зустрічав. Ви заступилися за мене сьогодні, не дали скривдити цим кепським татарським дівкам, і я ніколи цього не забуду. Мене ж ніколи ніхто не любив! – додав він тужно.

– Як? А бабуся? – зачудувалась я.

– Бабуся... – Юліко з гіркою посмішкою глянув на мене. – Бабуся мене зовсім не любить. Коли був живий мій старший брат Дато, вона й уваги не звертала на мене. Ах, Ніно! Якби ви знали, що це був за красень! Які горді, прекрасні очі були в нього! І сам він був такий дужий і стрункий! Я його дуже любив і дуже боявся... Він командував мною, як командують вельможі своїми слугами... І я його слухався, тому що його всі слухались – і мати, й бабуся, і слуги... У нього були тон і голос, ніби в справжнього принца. Коли він був живий, про мене забували... А коли він умер від якоїсь тяжкої хвороби, що гніздиться





в грудях, усе піклування рідних звернулося до мене... Дато не стало... Залишився Юліко, останній представник нашого роду. Ось чому так полюбила мене бабуся... Ви мене розумієте, Ніно?

Так, я його розуміла, цього бідолашного маленького князя, і мені було безмежно його шкода!

– Юліко! – зовсім уже лагідно звернулась я до нього. – А твоя мама, хіба вона тебе не любила?

– Моя мама любила Дато... Дуже любила, а коли Дато вмер, мама все сумувала й нічого не їла довго-довго... Потім і вона вмерла. Але за життя вона рідко мене пестила... Та я й не ображався за це. Я залюбки поступався всіма її пестощами моему чудовому братові. Я так любив його!

– Бідолашний Юліко! Бідолашний! – прошепотіла я і зненацька обійняла його за тонку шию та поцілувала в біле, не по-дитячому серйозне чоло.

Він якось ніби аж задихнувся від радості.

– Ніно! – заговорив, ледь не плачучи. – Ви більше не гніваєтеся на мене? О, я так само вас любитиму за вашу доброту, як любив Дато! Ах, Ніно! Тепер я такий щасливий, що в мене є друг! Такий щасливий! Хочете, я що-небудь серйозне, велике зроблю для вас? Хочете, я прислуговуватиму вам, як прислуговував



Дато? Буду вашим пажем... А ви будете моєю королевою?

Я подивилася на його натхненне личко, слабко освітлене блідим місячним промінням, і промовила врочисто й поважно:

— Добре, будь моїм пажем, я буду твоєю королевою!

Ми довго ще теревенили, аж поки сон не стулив стомлені повіки мого пажа, і він заснув, прихилившись до плеча своєї королеви.

Я ж не могла спати. Мене гризло каяття за колишнє недобре ставлення до Юліко... Бідолашний хлопчик, який досі не бачив справжньої прихильності й дружньої ласки, раптом став мені близьким. Я жаліла його й обіцяла подумки спокутувати свої лихі витівки турботою про нещасну кволу дитину.

Уже ніч огорнула околиці, коли я заснула. Але мій сон чомусь був тривожним. Це швидше була якась важка дрімота.

Я прокинулася дуже скоро й визирнула з візка. Ніч цілком опанувала околиці, й хмара, що застеляла золоту кулю місяця, заважала бачити будь-що навіть на відстані двох кроків. Візок не рухався. Я вже хотіла знову залізти під бурку, коли слух мій раптово привернула тиха розмова татарською. Голосів було кілька, в одному з них я впізнала Абрека.



Він розповідав щось кабардинською говіркою, котру я ледь розуміла.

Ішлося про коня: татари просили Абрека дістати їм князевого коня. Абрек хотів за нього багато туманів, і вони, забуваючи про тих, що спали у візку, вмовляли його не скупитися. Тоді, наскільки я зрозуміла, Абрек зменшив ціну. І вони домовилися.

— То за три дні... чекати? — запитали хрипким грубим голосом.

— За три дні чекайте, — пообіцяв Абрек і додав: — Будете задоволені Абреком... Шкода князівни — любить коня; додав би ти ще, Бекіре, зо два тумани...

Я похолола... Вони говорили про мого коня, про мого Шалого! Абрек обіцяв викрасти Шалого й продати його душманам!

Мені хотілося крикнути на повен голос їм — цим злодіям, що я знаю про їхній задум і поскаржуся батькові, що Шалий належить мені й що я нізащо в світі не розлучуся зі своїм скарбом. Але я отямилася: адже ніхто не називав Шалого. Може, йдеться про іншого коня, що його хоче продати бабуся, яка доручила цю справу Абрекові? Але чому тоді Абрекові шкода князівни? Я плуталася у власних думках, не припускаючи, однак, що мій улюбленець Абрек міг виявитися зрадником. Абрек, який залюбки навчав мене джигітування та хвацької їзди, Абрек,



*Лідія Чарська*

який доглядав мого коня, не міг бути злодієм!  
Я заспокоїлася на цій думці й заснула.

На ранковій зорі наступного дня ми в'їхали  
в Горі.

Батько, бабуся, стара Барбале, Михако  
й гарненька Родам зустріли нас, задоволе-  
ні нашим поверненням. Я і Юліко наперебій  
виповідали їм враження від мандрівки.

Для старших не виявилися таємницею  
наші нові стосунки з Юліко. Мовчазна, захо-  
плена покірливість із його боку та заступ-  
ницька прихильність із мого не могли не зди-  
вувати домашніх.

– Дякую, дівчинко, – спіймав мене за руку  
батько й поцілував особливо ніжно.

Я зрозуміла, що він дякує мені за Юліко,  
й уся спалахнула від задоволення.

Про нічну розмову Абрека з татарами  
я промовчала й тільки про всяк випадок вирі-  
шила подвоїти пильність, наглядаючи за моїм  
конем і запідозреним конюхом.

## *Розділ 7. Маєтнігі вогники. Вежа смерті*

– Ніно, Ніно, ходіть-но сюди!

Я стояла біля трояндового куща, коли почула заклик мого пажа – Юліко.

Стояв вечір – чудовий, запахущий, із тих, на які щедрий благодатний клімат Грузії. Була одинадцята; ми вже збиралися спати й на хвилинку вийшли подихати нічною прохолодою.

– Та ходіть же мерщій, Ніно! – кликав мене двоюрідний брат.

Він стояв на самім краєчку урвища й пильно вдивлявся в щось у напрямку руїн старої фортеці.

– Швидше! Швидше!

Одним стрибком я дісталася до Юліко, стала поряд і глянула туди, куди він показував рукою. І побачила справді щось дивне, надзвичайне. В одній із башточок давно занедбаних, порослих мохом і дикими травами руїн, миготів вогник. Він то ніби згасав, то знову спалахував нерівним жовтим полум'ям, неначе світлячок, захований у траві.



Першої миті я злякалася. «Втікаймо!» – хотілося мені гукнути моєму двоюрідному братові. Але згадала, що я королева, а королеви повинні бути хоробрими, принаймні в присутності своїх пажів, і стрималася. Та й мій страх потроху минав, поступаючись пекучій цікавості.

– Юліко, – запитала я в свого пажу, – як гадаєш, що це може бути?

– Я думаю, то злі духи, – без вагань відповідав хлопчик.

Я бачила, що він увесь тремтів, як у лихо-манці.

– Який же ти боягуз! – жорстко кинула я й додала впевнено: – Вогник світиться у Вежі смерті.

– Вежі смерті? Чому ця вежа називається так? – із острахом у голосі запитав він.

Тоді я присіла на край урвища та, не відвертаючи погляду від таємничого вогника, переказала йому історію, яку розповідала мені Барбале.

Давно, коли мусульмани напали на Горі та почали жакливу різанину на його вулицях, кілька християнських дівчат-грузинок замкнулись у фортеці, в одній із веж. Хоробра й завзята грузинка Тамара Бербуджі ввійшла останньою і зупинилася біля замкнених дверей із гострим кинджалом у руках. Двері були дуже вузькі й могли пропускати лише по



одному туркові. Минуло трохи часу, й дівчата зрозуміли, що їх узяли в облогу. Двері затремтіли під ударами турецьких ятаганів.

– Здавайтеся! – кричали їм вороги.

Але Тамара пояснила напівмертвим від страху товаришкам; що смерть краща за полон, і, коли двері поступилися турецькій зброї, вона встромила свій кинджал у першого воїна, що вдерся до вежі. Вороги перерізали всіх дівчат своїми кривими шаблями, а Тамару живцем поховали у вежі.

Довго-довго чувся її голос із темниці; своїми піснями вона прощалася з батьківщиною і життям, аж поки не затихла навіки...

– Виходить, це вогник її душі, яка не знайшла могильного спокою! – із забобонним жахом заявив Юліко, дико скрикнув від переляку та кинувся до будинку.

Тої ж миті вогник у вежі згас...

Увечері, лягаючи спати, я довго розпитувала Барбале про юну грузинку, що вмерла у вежі. Мою дитячу цікавість, мою любов до таємниць минулого розбудило те надзвичайне явище. Однак я нічого не сказала Барбале про таємничий вогник у вежі й вирішила гарненько простежити за ним.

Цієї ночі мені погано спалося... Снилися якісь страшні обличчя турків у фесках, із кривими ятаганамі в руках. Мені чулися й дикі вигуки, й стогін, і ніжний, мов чарівна



сопілка, голос дівчини, приреченої на повільну смерть...

Кілька вечорів поспіль я ходила до урвища в супроводі мого пажу, якому суворо заборонила говорити про появу світла у Вежі смерті. Ми сідали на краю, звішували ноги над Курою, що бігла собі далеко вниз, вся стемніла у вечірніх сутінках, і пожадливо споглядали вежу. Траплялося, що вогник згасав або переходив з місця на місце, і ми з жахом презиралися, та все-таки не полишали свого спостережного пункту.

Цікавість моя розпалася до краю. Я начиталася середньовічних оповідок, яких було повно у шафах мого батька, й жадала постійно чогось фантастичного, чудесного. Тепер же завдяки таємничому вогникові мій по-дитячому допитливий розум знайшов собі поживу.

– Юліко, – говорила я пошепки, – як гадаєш: блукає там померла дівчина?

І зустрічала його очі, розширені від жаху, тому додавала, теж охоплена пекучим, але якимсь моторошно-приємним відчуттям:

– Так, авжеж, блукає і просить могили.

– Не говоріть такого, мені лячно, – благав Юліко, ледь не плачучи.

– А раптом вона вийде звідтіля, – я їй дали жорстоко лякала його, сама відчуваючи, як жажне тремтіння пронизує мене всю, – а рап-





том вона перейде урвище та потягне нас за собою?

Це було вже занадто. Хоробрий паж, забуваючи про те, що має охороняти королеву, з ревінням помчав до будинку каштановою алеєю, а за ним, як на крилах, помчала й сама королева, відчуваючи швидше солодке й гостре хвилювання, аніж переляк...

– Юліко! – сказала я йому якось, сидячи на краю того ж таки урвища й не спускаючи ока з таємничого мерехтіння вогника у вежі. – Ти мене дуже любиш?

Він глянув на мене, і в його очах було стільки відданості, що я не могла йому не повірити.

– Більше, ніж Дато? – однак не вгавала я.

– Більше, Ніно!

– І зробиш для мене все, що я накажу?

– Усе, Ніно, наказуйте! Адже ви моя королева.

– Гаразд, Юліко, ти добрий товариш, – і я поблажливо погладила його біляві кучері. – Отож завтра о цій порі ми підемо у Вежу смерті.

Він підняв на мене очі, у яких відбивався жах, і затремтів як осиковий листок.

– Ні, нізащо, це неможливо! – вирвалося в нього.

– Але ж я буду з тобою!

– Ні, нізащо! – повторив він.



Я зміряла його презирливим поглядом.

– Князю Юліко! – гордо відрубала я. – Відтепер ви не будете моїм пажем.

Він заплакав, а я, не оглядаючись, пішла до будинку.

Не знаю, як мені спало на думку йти дізнаватися, що робиться у Вежі смерті, але раз ця думка застрягла в моєму мозку, відмахнутися від неї я вже не могла. Та мені було страшно йти туди самій, і я запропонувала Юліко розділити мій подвиг. Він відступив, як легкодушний боягуз. Тоді я вирішила йти сама, навіть зраділа, міркуючи, що в такому разі вся слава «подвигу» дістанеться мені одній. У моїх думках я вже чула, як грузинські дівчата запитують у своїх подруг: «Яка це Ніна Джаваха?» – і як ті відповідають: «Та це ж та безстрашна князівна, яка ходила у Вежу смерті». Або: «Хто ця дівчинка?» – «Як, ви не знаєте? Адже це – безстрашна князівна Джаваха, що ходила сама-самісінька темної ночі в страшну вежу!»

І промовляючи все це подумки, я завмирала від захвату й вдоволеного марнославства. До Юліко вже не відчувала колишніх жалю й симпатії. Він виявився жалюгідним боягузом. Я перестала навіть грати з ним у війну й лицарів, як робила це по приїзді з дідусевого аулу.

Але багато думати про Юліко я не могла. У моїй душі дозріло рішення відвідати Вежу



смерті будь-що-будь, і я вся віддалася цим мріям.

І ось настала страшна хвилина. Якось увечері я сказала «добраніч» батькові й бабусі, ніби йдучи спати, натомість повернула не до своєї кімнати, а в каштанову алею та одним духом домчала до урвища. Спуститися колючими чагарями до самого берега Кури, пробігти міст, зійти слизькими східцями, порослими мохом, до руїн фортеці – це було не надто складно. Спочатку здаля, потім дедалі ближче, неначе зірка-дороговказ, привітно миготів мені вогник у найвіддаленішому кутку фортеці.

То була Вежа смерті...

Я дерлася до неї кам'янистими уступами, і дивна річ! – майже не відчувала страху. Коли переді мною зачорніли в сутінках ночі, що наблизилася впритул, високі, напівзруйновані місцями стіни, я озирнулася. Наш дім спочивав на тім березі Кури, ніби в'язень, полонений волохатими стражниками-чинарами. Ніде не видно було світла. Тільки в батьковому кабінеті ледь мріла лампа. «Якщо я крикну – там не почують», – промайнуло в думках, і на хвилю мені зробилося так моторошно, що схотілося повернути назад.

Однак цікавість і любов до таємничого перемогли страх, і за хвилину я вже хоробро пробиралася вузькими завулками фортеці до



її найвіддаленішого пункту, звідки привітно блимав заповітний вогник.

Ось вона – висока, кругла вежа. Якось раптово виросла вона переді мною. Я тихенько штовхнула двері й почала підійматися хисткими щаблями. Я йшла, ледь торкаючись п'ятами землі, та лякливо дослухаючись до найменшого шереху.

І ось я біля мети. Просто переді мною двері, крізь щілину в яких пробивається вузька смужка світла.

Я обережно прихилилася до воркої, слизької від моху й цвілі стіни, припала оком до щілини в дверях і ледь не скрикнула на повен голос.

Замість мертвої дівчини, замість примари горійської красуні я побачила трьох горян, які сиділи на підлозі та при світлі ручного ліхтаря розглядали клапті якихось тканин. Вони говорили тихим шепотом. Двох із них я розгледіла. У них були бородаті обличчя й пошарпане осетинське вбрання. Третій сидів до мене спиною та перебирав у руках крупні зерна чудового перлового намиста. Зовсім поряд лежали пишні, золотом гаптовані сідла, дорогоцінні вуздечки й ошатні, коштовним камінням обсіпані дагестанські кинджали.

– То не поступишся більше за штучку? – запитав один із тих, що сиділи, в того, який був до мене спиною.



- Жодного тумана.
- А кінь?
- Кінь буде завтра.
- Ну, нічого не вдієш, тримай десять туманів і гайда!

І з цими словами чорновусий горянин передав товаришеві кілька золотих монет, які сліпуче зблиснули у світлі ліхтаря. Голос того, хто йому відповідав, здався мені знайомим.

Тої ж миті третій горець скочив на рівні ноги й повернувся обличчям до дверей. Я миттю його впізнала. Це був Абрек.

Цього я не очікувала!

Переді мною укладалася нечувано зухвала шахрайська угода.

Очевидно, це були душмани, гірські розбійники, що не гребували й простими крадіжками. Абрек, поза сумнівом, відігравав у них не останню роль. Він постачав їм крадені речі й продавав у цій комірчині Вежі смерті, чудово схованій від цікавих очей.

Усі ці міркування вихором промчали в моїй голові, яка просто палала.

– Слухай, юначе, – мовив тієї миті інший татарин із сивою головою, – завтра останній термін, якщо не доправиш коня – стережися... Гогі не в раю Магомета, мій кинджал дістане тебе.

– Слухай, старий: слово правовірного так само несхибне, як і закон Аллаха. Стережися



краще того, щоб не образити мене. Адже й мій тюфенк [гвинтівка] б'є влучно.

Вони обмінялися такими люб'язностями й рушили до виходу.

Двері зарипіли. Ліхтар погас. Я притулилася до стіни. Коли розбійники пройшли повз мене – почала навпомацки в цілковитій пільмі злазити донизу. Біля нижніх дверей забарилася. Три тіні безшумно ковзнули площею фортеці, де було більше слідів запустіння, ніж будь-де в цьому мертвому царстві.

Двоє зникли за стіною з того боку, де фортеця прилягала до гір, третій, у якому було нескладно впізнати Абрека, подався до мосту.

Я наздогнала його тільки біля урвища, куди він видерся зі спритністю кішки, і, не тямлячи сама, що роблю, схопила його за рукав бешмета.

– Абреку, я все знаю! – сказала я.

Він здригнувся від несподіванки й схопився за руків'я кинджала. Потім таки впізнав мене, дочку свого пана, опустил руку й запитав ледь тремтячим голосом:

– Чого бажає князівна?

– Я все знаю, – повторила я глухо, – чуєш ти це? Я була у Вежі смерті й бачила крадені речі та чула про угоду вивести зі стайні одного з коней мого батька. Завтра увесь дім дізнається про все. Це така сама правда, як і те, що моє ім'я – князівна Ніна Джаваха...



Абрек підняв на мене очі, в яких палало ціле пекло люті, безсилої люті й гніву, але стримався й промовив якомога спокійніше:

– Не було ще такого, щоби чоловік і горець побоявся погроз грузинської дівчинки!

– Однак ці погрози збудуться, Абреку: завтра я говоритиму з батьком.

– Про що? – зухвало запитав він, нервово пощипуючи рукав бешмета.

– Про все, що чула й бачила сьогодні й тої ночі в горах, коли ти домовлявся із цими душманами.

– Тобі не повірять, – зухвало засміявся горець, – пані княгиня знає Абрека, знає, що Абрек вірний нукер, і не видасть його поліції через дурну вигадку дитини.

– Ну, подивимося! – погрозово кинула я.

Імовірно, горянин зрозумів, що я не жартую, бо круто перемінів тон.

– Князівно, – почав він вкрадливо, – навіть сваришся з Абреком? Чи ти забула, як Абрек наглядав за твоїм Шалим? Як навчав тебе джигітувати? А тепер я нагледів у горах такі місця, такі! – він навіть клацнув язиком і блиснув своїми східними очима. – Лань, газель не пробереться, а ми проскочимо! Трава – смарагд, потоки зі срібла... Тури блукають... А вгорі орли... Хочеш, завтра поїдемо? Хочеш? – заглядав він мені у вічі та вкладав надзвичайну ніжність у ноти свого грубого голосу.



*Лідія Чарська*

– Ні, ні! – повторювала я, затикаючи вуха, щоб мимоволі не спокуситися його обіцянками. – Я більше нікуди з тобою не поїду. Ти душман, розбійник, і завтра ж я все розповім батькові...

– А-а! – дико, по-азійському вереснув він. – Стережися, князівно! Погані жарти з Абреком. Так помститься Абрек, що сколихнуть гори й застигнуть річки. Стережися! – ще раз гикнув і зник у кущах.

Я стояла приголомшена, схвильована, не знаючи, з чого почати, на що зважитися...



## *Розділ 8. Викривалка*

Вранці мене збудили розпачливий лемент і метушня в домі. Я погано спала цієї ночі. Мене переслідували страшні сновидіння, і тільки на світанні мене зморив сон...

Прокинулась від гамору, вся ще під впливом учорашніх жахів, і довго не могла зрозуміти – сплю я чи ні. Але вигуки дедалі голоснішали, ставали виразнішими. Серед них вирізнявся голос старої княгині, пронизливий і різкий, яким я звикла чути його в хвилини бабусинового гніву.

– Вай-мі, – кричала бабуся, – украли моє старовинне коштовне намисто! Вай-мі! Його викрали з-під замка, і персні, й сережки – все покрали. Учора ще прикраси були в скриньці. Ми з Родам перебирали їх. А сьогодні їх немає! Украли! Вай-мі, вкрали!

Я швидко одяглася... Вийшла зі своєї кімнати й зіштовхнулася з батьком.

– Пограбування. Яка гидота! – сказав він і, як звичайно, пересмикнув плечима.



Потім пройшов у кабінет, і я чула, як він віддавав наказ Михако негайно скакати в Горі й сповістити поліції про все, що сталося.

Прибігла Родам і з плачем упала батькові в ноги.

– Батоно-князю! – кричала вона, вся звиваючись у судомних риданнях, – я берегла діаманти княгині, я і моя тітка, стара Ганна. Нас обвинуватять у злочинстві й посадять у в'язницю. Батоно-князю! Я не крала, я не винна, присягаюся святою Ніною – просвітельською Грузії!

Так, вона не крала. Це видно було з її прекрасних очей, чесних і ясних, мов у дитини. Не могла ця гарненька Родам украсти діаманти моєї бабусі.

Ні вона, ні Ганна...

Але хто ж у такому разі той злодій?

І раптом гостра, ніби кинджал, думка прорізала мені мозок:

«Злодій – Абрек!»

Так, так, злодій – Абрек! У цьому не було сумніву. Він украв діаманти. Я бачила дорожціні нитки перлів і коштовних каменів у Вежі смерті. Я була присутня при його ганебному торзі. Тому я швидко обійняла заплакану Родам і вигукнула:

– Утри свої сльози! Я знаю і назву того злодія... Тату, тату, звели скликати людей у залу, тільки швидше, швидше, заради Бога.



– Що з тобою, Ніно? – батька здивував мій збуджений стан.

Але я вся горіла від нетерплячки. З моїх губів зривалися недоладні розповіді про Вежу смерті, про коштовності, про двох душманів і Абрека-зрадника, але все так поквапливо та незрозуміло, ніби в маренні.

– Іди, Родам, накажи всім людям зібратися в залі, – звелів батько.

Коли служниця вийшла, він замкнув за нею двері.

– Ну, Ніно, радосте моя, чемі потара, – лагідно промовив він, – розкажи мені все до пуття, по порядку: що трапилось?

І він посадив мене собі на коліна, як садив у дитинстві, намагаючись хоч якось заспокоїти.

За якісь короткі хвилини я повідала йому все, захлинаючись і кваплячись від хвилювання.

– І ти впевнена, що це тобі не наснилося? – перепитав батько.

– Наснилося – палко вигукнула я. – Наснилося? Але якщо ти не віриш мені, запитай у Юліко, він теж бачив вогники у вежі й стежив за ними.

– Юліко зле. Він з переляку занедужав. Але якби навіть він і був здоровий, я не звернувся б до нього. Я вірю моїй дівчинці більше, ніж будь-кому іншому.



– Дякую, татусю!

Рука в руці ми з батьком увійшли до зали.

Там зібралися всі за винятком Михако, який поїхав у Горі.

Я глянула на Абрека. Він був біліший за свій бешмет.

– Абреку! – я сміливо підійшла до нього. – Ти вкрав бабусині речі! Чуєш, я не боюся твоїх погроз і твоєї помсти! Повторюю тобі, що ти злодій!

– Князівна жартує, – криво посміхнувся горянин і ледь посунувся ближче до дверей.

Але батько вловив той миттєвий порух, схопив Абрека за плече й поставив просто перед собою. Обличчя в батька палало. Очі метали іскри. Я не впізнавала мого спокійного, завжди стриманого батька. У ньому прокинувся один із тих жахливих поривів гніву, які робили його невпізнаним.

– Мовчати! – прогримів він так, що, здавалося, затремтіли склепіння нашого дому, й усі присутні настрахано перезирнулися. – Мовчати, кажуть тобі! Будь-яке заперечення тільки збільшить провину. Куди ти спровадив родинні коштовності княгині?

– Я не брав їх, батоно-князю. Аллах знає, що не брав.

– Ти брешеш, Абреку! – втрутилась я знову. – Я бачила у вежі, що в тебе було багато



коштовних речей, але ти всі їх передав отим двом душманам, і вони віднесли все в гори.

– Назви негайно імена твоїх спільників, вкажи місце, де вони ховаються! – знову заговорив батько.

– Не знаю, батоно-князю, ніяких душманів. Певно, князівні привидівся поганий сон про Абрека. Не вір дитині, батоно.

Але слова горянина, мабуть, переповнили чашу батькового терпіння. Він зірвав зі стіни нагая та змахнув ним. Почувся пронизливий зойк. Перш ніж хтось устиг отямитись, в Абрековій руці щось зблиснуло. Він кинувся на батька з піднятим кинджалом, але тієї ж миті дужі руки Брагіма схопили його ззаду.

– Тихше, орля, не доросли ще крила! – з недобрим сміхом вигукнув Брагім, заламуючи Абрекові руки за спину.

Той увесь тремтів, від голови до ніг, його очі шалено горіли, багряно-червоний рубець – слід нагайки – розпорів щоку.

І саме в цю хвилину двері широко розчинились і поліціанти в супроводі Михако увійшли до зали.

Коли Абрек побачив озброєних людей, він раптом зробив неймовірне зусилля, вирвався з дужих Брагімових рук і метнувся до вікна. Зі швидкістю блискавки скочив на підвіконня, крикнув «гей-гой», зістрибнув униз, із



висоти кількох сажнів просто в тихе похлюпування хвиль Кури...

Цьому відчайдушно сміливому стрибкові позаздрив би будь-який джигіт Кавказу...

Я довго не могла забути струнку постать розбійника-горянина, що стояв на підвіконні, його дикий погляд і коротку, сповнену страшною ненависті фразу: «Ще зустрінемося – тоді знатимете, хто такий душман Абрек!» Кого стосувалася ця погроза – мене, яка виказала його, чи мого батька, який образив ударом нагая вільного сина гір, – я не знаю. Але його погляд ковзнув по нас обох, і мої очі мимоволі опустилися, коли я зустрілася поглядом зі скаженим вогнем його зіниць, а серце моє болісно стиснулося від страшного передчуття.

– Зник, мерзотник, – сказав батько, з вікна вдивляючись у синій простір поміж гір.

– Відчайдушний стрибок, – сказав старий військовий пристав, батьків друг. – Цей негідник, мабуть, розбився на смерть.

– Ні, я впевнений, що злодій залишився живий, він спритний, мов кішка, – відповів батько, в кілька прийомів розламав свою козацьку нагайку та пожбурич її далеко вбік.

– Молодець, панянку, – звернувся до мене пристав. – Не очікував від вас такої спритності.



– Так, вона в мене хоробра! – батьків погляд знову лагідно ковзнув по мені. З серйозним обличчям він узяв мою руку й поцілував її, мов дорослій.

Я була в захваті. Мені здавалося, що поцілунок такого героя, такого безстрашного джигіта, яким я вважала батька, повинен перетворити мою ніжну дитячу руку на дужу й тверду, як у воїна.

Шаленіючи від радості, я вихором помчала до Юліко – розповісти йому про все, що сталося. Він лежав блідий, ніби труп, у своїй ошатній постелі, та коли побачив мене, простягнув руки назустріч. Андро вже встиг його про все попередити, й тепер очі його блищали невдаваним захватом.

– О Ніно! – тільки й зміг він вимовити. – Якщо біля Божого престолу є янголи-воїни, ви будете серед них!

Не можу сказати, що захоплене белькотіння мого кузена я пропустила повз вуха. Навпаки, тепер я була ладна пробачити йому навіть учорашнє боягузтво.

– Іди, Андро! – наказала я хлопчикові.

Щойно маленький слуга вийшов, я розповіла Юліко все, що зі мною трапилось.

– Ви справжня героїня! – прошепотів мій двоюрідний брат. – Як шкода, що ви не народилися хлопчиком!



– Це нічого не значить, – спокійно заперчила я і раптом зовсім безжально додала: – Адже між хлопчиками знайдеться й не одна така ганчірка, як ти.

Але коли я побачила, як він неспокійно заметався у своїй постелі серед подушок, прикрашених найтоншими мережками та князівськими гербами, то немов схопила і додала:

– Заспокойся, Юліко. Я розумію, що ти такий боязкий через хворобливість, і впевнена, що все це з роками минеться.

– Так, так, все минеться, неодмінно минеться, тільки ви не зневажайте мене, Ніно. О, я виросту й буду хоробрим. Я піду в гори, знайду Абрека, якщо він не загинув у річці, і вб'ю його із дядькової гвинтівки. Ви побачите, що я це зроблю... Тільки ще не скоро!

Потому він тихо додав:

– Як би мені хотілося, щоб ви знову повернули мені звання пажка. Я постараюся бути хоробрим, наскільки зможу!

Я подивилася йому у вічі. В них стояли сльози. Тоді, жаліючи його, я урочисто промовила:

– Князю Юліко! Повертаю вам звання пажка вашої королеви.

Дозволивши йому поцілувати мою руку, я з належною поважністю вийшла з кімнати.



\* \* \*

Минали дні, тижні – родинних бабусиних діамантів так і не знайшли, хоча поставили на ноги всю поліцію Горі. Не знайшли й Абрека, хоча шукали його ретельно. Він зник, як зникає камінь, кинутий у воду.

Таємничі вогніки, що мерехтіли вечорами у Вежі смерті й полонили мене своєю таємничістю, також зникли. Там знову запанувала колишня пітьма...



*Розділ 9. Бенкет. Демон.  
Нісмухана таємниця*

Настав липень, розкішний і спекотний, із пахощами стиглих плодів і частими нічними грозами, які розріджують повітря, насичене електрикою.

У нашому винограднику зріли й наливалися смарагдові лози. Ягоди, наповнені соком, що бурштином горів на сонці під тонкою прозорою шкіркою, вабив уже самим своїм виглядом.

Наближався батьків день народження, який завжди особливо святкували в нашому домі.

Приїхав дідусь Магомет із аулу, примчали Белла з чоловіком на своїх гірських скакунах, і дім наповнився веселими звуками їхніх голосів і сміху. Тільки двоє людей не брали участі в загальних веселоощах. Бабуся, яка не могла змиритися з тим, що її коштовності пропали навіки, та княжич Юліко, й досі недужий. Він танув, здавалося, навіть не щодня, а щогодини, й через це бабуся хвилювалася ще дужче.



Наш будинок розділився на дві половини: сумну – в апартаментах княгині, яка раз у раз заходила в кімнату Юліко, набридаючи йому запитаннями та мікстурами, й безтурботну – де чувся веселий сміх Белли, її пронизливий вереск під час ігор, на який і я відгукувалась із особливою насолодою, та по-дитячому добросердний регіт Ізраїла.

На одній половині панували туга й зажура, на іншій – веселоці та сміх. Часто до нас приєднувався батько, й тоді нашим розвагам не було кінця-краю.

– Тихше! – іноді зупиняв він Беллу, – там хворий.

– Він видужає, – відповідала вона безтурботно, – і буде ще джигітувати, ось побачиш!

У день народження батька ми з Беллою підхопилися зрання та прикрасили дім вінками з каштанового гілля, гірляндами з липових гілочок упереміш із білими й пурпуровими трояндами.

– Як гарно! – стрибали ми та ляскали в долоні, милуючись своєю роботою.

Батько, зворушений сюрпризом, розцілував нас обох.

На обід очікували гостей. Бабуся наказала мені надягти сукню з білого серпанку й власноручно пригладила моє чорне волосся, безладно розсипане по спині.



– Хіба так не краще, дівчинко? – запитала вона й підвела мене до дзеркала.

Я помітила, що з певного часу бабуся ставиться до мене значно ласкавіше, що вона ніби подобришала. Я глянула в дзеркало і мимоволі зойкнула.

У білій сукні, що напівпрозорою хмаринкою огортала мої худенькі плечі, руки й стан, із туго заплетеними синяво-чорними косами, я була страшенно схожа на покійну маму.

– Красунечка, джаним, серденько! – коли я вийшла до моїх друзів, Белла кинулась мене обіймати. Вона зірвала з куца троянду й застромила мені в коси: – Так буде ще краще.

Батько глянув на мене з сумною посмішкою і мовив:

– Зовсім виросла! Майже доросла!

– І дурна! Правда ж, татусю, я ще дурна? – чіплялась я до нього, трясучи за руки й регочучи, мов божевільна.

– Ще й яка! – посміхнувся він, і відразу ж його обличчя знову посерйознішало. – Цієї зими треба буде розпочати серйозне навчання, Ніно. Тобі одинадцять років.

Я заявила, що чудово читаю російською і французькою, знаю історію та географію, одне слово, вчителька мною задоволена, тож мій час іще не настав.



– Адже Белла не вчена, а он яка щаслива, – додала я серйозно тоном дорослої.

– Белла дикунка, вона виросла в горах і все життя так проживе, – сказав батько й почав докладно пояснювати мені різницю між мною і Беллою.

Але цього дня і я була не менш дика за неї – реготала й верещала, мов божевільна, втікаючи від Ізраїла. Я цілком виправдовувала прізвисько «Делі акиз», яке дали мені горійські татарчуки.

Батько курив цигарку на терасі в очікуванні гостей. Зненацька він здригнувся. Почувся шум коліс, і до нашого дому під'їхав невеличкий шарабан, у якому сиділи дві дами: одна літня, друга молоденька в білій сукні – ніжне біляве створіння з мрійливими очима й тоненьким, немов стеблинка, станом. Дівчина легко вистрибнула з шарабана, спритно підбрала шлейф своєї ошатної шовкової сукні й рушила назустріч батькові. Він подав їй руку й поманив мене.

– Ось, баронесо, моя донька Ніна. Сподіваюся, ви потоваришуєте.

Далі він допоміг жінці похилого віку з величною поставою вийти з екіпажа й теж відрекомендував мене:

– Моя дочка Ніна.

Я не знала, що робити, і розглядала їх обох із цікавістю маленького звіряти.



*Лідія Чарська*

— Яка чарівна дівчинка, — промовила панянка в білому, нагнулась і поцілувала мене в щоку.

Губи в неї були м'які, рожеві, від неї, такої ефірної, тендітної, пахло дуже ніжними й приємними парфумами.

— Будемо друзями! — промовила вона й ще раз лагідно посміхнулася.

— У! Яка красуня! — прошепотіла Белла, коли панянка зникла в домі разом зі своєю старшою супутницею і батьком, — краща за нас із тобою, правда, Ізраїле?

Але Ізраїл не погодився. Кращої за Беллу, на його думку, в світі не було. Вона жартівливо накивала на нього пальчиком, і ми знову заходилися бігати й верещати, геть забувши про гостей.

Хоча батько мій багато років перебував на службі в російського царя й у нашому домі все було влаштовано за російським звичаєм, але у найбільш урочисті родинні свята в нас мимоволі поверталися до старих грузинських звичаїв. Неодмінний обід із вибором тулунгуши [*розпорядник бенкету*], діжки вина, виставлені під чинари, гучні тости, сазандари, найняті на час бенкету, відважне джигітування, стрілянина з рушниць і, нарешті, люба всім, рідна лезгінка під стогін зурни й жалібні зойки струн чиунгурі — все це



супроводжувало кожну родинну урочистість. Цього дня свято мало бути особливо цікавим.

Чекали на батькових товаришів із полку з дружинами та ще на багатьох інших гостей. Я почувалася якось ніяково: через властиву мені дикість не любила великого товариства, й Беллі коштувало чималих зусиль вмовити мене вийти до столу, приготованого на відкритому повітрі в затінку правічних лип і густолистих чинар.

Коли ми вийшли до гостей, усі вже зібралися. Бабуся урочисто вместила на почесному місці в чільному кінці столу; навпроти неї, на іншому кінці, всівся обраний тулунгуши в особі дідуся Магомета. Праворуч від бабусі сиділа баронеса, а поряд молода панянка в білому, біля якої примостився мій батько. Поява Белли з Израїлом у багатому місцевому вбранні, в блиску яскравих барв і срібла, спричинила легке сум'яття між гостей. Молодят-горян зустріли схвальним шепотом. Дідусь Магомет не міг не тішитися таким шанобливим прийомом його дітей.

– Яка чудова пара! – чулося навкруг татарською, російською і грузинською мовами.

І Белла приймала всі ці вихваляння як належне.

Швидко ж звикла до своєї нової ролі ця маленька княгиня!



Ганна, Барбале й Родам розносили шматки смаженої баранини й дичини, а Михако, Андро й Брагім розливали вино по глеках і обносили ними гостей, причому Михако не пропускав нагоди поглузувати зі старого мусульманина, якому вино було заборонено Кораном.

Я сиділа між Беллою і молоденьким коза-чим хорунжим, батьковим підлеглим, який протягом усього обіду смішив нас просто неймовірними історіями.

Ми хапалися за животи, слухаючи його. Бабуся жахалася мого гучного сміху й робила мені розпачливі знаки, мовчки наказуючи заспокоїтися.

Тим часом дідусь Магомет підняв кубок на честь мого батька й почав славити його за старим кавказьким звичаєм. Він порівнював його силу із силою гірського орла Дагестану, його сміливість – зі сміливістю янгола-мечоносця, його красу й породу – з красою гірського оленя, володаря гір.

І мій батько слухав, і всі слухали в глибокому мовчанні, шануючи сивого старого, який бачив на своїм віку багатьох хоробрих воїнів.

Коли він скінчив, усі підняли келихи на честь мого батька. Мені було дивно хороше цієї миті. Я ладна була стрибати й сміятись і цілувати діда Магомета за те, що він так





хвалить мого розумного, доброго, прекрасно-го тата!

Після кожної страви, яку заїдали, як звичайно, лавашами й чаді [густа каша шматками замість хліба] або солонуватим смачним квелі, дідусь уставав з місця та з повною чашею в руці вихваляв того чи іншого гостя. Вина як правовірний магометанин він не пив і щоразу передавав свій кубок кому-небудь із найшанованіших гостей.

Вихваляння присутніх тривало по черзі. Після тарелі смачного шашлику, майстерно приготованого Барбале, дідусь підняв чашу на честь Белли, називаючи її княгинею Ізраїл. Він звертався до неї трохи бундючно й поважно, ніби до зовсім сторонньої. Белла потуплено дивилася в тарілку. Я ж, прикриваючи обличчя кінцем скатертини, насилу стримувалася, щоб не пирснути надто голосно. Певно, очі мої відверто сміялися, тому що бабуся красномовно насварилася на мене пальцем.

Черга дійшла нарешті й до мене.

Дідусь підвівся ще раз із повною чашею смачного солодкавого напою, звернув до мене лагідний погляд, сповнений любові, та промовив урочисто й водночас ніжно:

– Багато в Аллаха на небі вечірніх і вранішніх зірок, але вони не зрівняються із золотим сонцем. Багато в Дагестанських аулах



*Лідія Чарська*

чорнооких дочок, але краса їхня потьмянішає з появою грузинської дівчини. Небагато років залишилося їм, аби красуватись! Вона прийде – посміхнуться східні небеса. Чорні зірки – очі її. Пишні троянди – її щічки. Темна ніч – кучері її. Хвала доньці хороброго князя! Хвала маленькій князівні Ніні Джаваха-огли-Джамата, моїй онуці!

Дідусь скінчив промову. А я сиділа мов зачарована. Це мені співали хвалу, ніби справжній дорослій дівчині. Моя радість не мала меж. Якби не гості, я б застрибала, заверещала на весь дім і втнула б таке, за що мене напевно вигнала б із-за столу строга бабуся. Але я стрималася, статечно підвелась і не менш статечно подякувала любому тулунгуши:

– Дякую за добрі слова, дідусю Магомете!

І всі – й гості, й рідні, й любий мій батечко – просто не змогли не посміхнутися ласкаво цій маленькій дівчинці, яка гралася в дорослу.

По обіді той самий молоденький хорунжий почав розповідати, як він приїхав на дикому гірському скакуні, що не підпускав до себе нікого іншого.

Цей кінь був його гордістю. Він прозвав його Демоном за відчайдушну й злу непереможність.

– Дивний кінь! – розповідав хорунжий. – Мені привів його в подарунок один горянин.



Він спіймав його арканом тої хвилини, коли кінь зі своїм диким табуном гасав долиною. Багато було клопоту, поки я об'їздив і вгамував його. І він упокорився, бо визнав у мені переможця. Але він покірний лише мені одному й нікому більше. Інших не підпускає і близько. Двоє наших офіцерів ледь не поплавилися життям, коли здумали приборкати мого Демона...

– Дурниці! – вигукнув мій батько. – Слухайно, Врельський, ти дозволиш мені спробувати об'їздити твого коня?

– Це божевілля, князю – так ризикувати, – спробував умовити батька хорунжий.

– Накажи привести коня!

– Князю Джаваха, навіщо цей марний ризик? – і далі намагався протестувати молодий козак.

– Пане хорунжий, коріться вашому командирові! – строго наказав батько.

– Слухаюся, пане командире! – хорунжий по-військовому зробив поворот наліво й кругом і пішов виконувати батьків наказ.

Усі гості з'юрмилися навколо батька. У полку знали Демона – коня Врельського, – на ньому справді ніхто ще не наважувався проїхати. Тому всі боялися, що татова призма може мати сумні наслідки. Молода баронеса підняла на батька благальний погляд і тихо просила його змінити рішення. Тільки



погляди дідуся Магомета і юних Ізраїла з Беллою палали дедалі яскравіше в очікуванні нової ризикованої забави, такої для них звичної та природної.

До ґанку підвели Демона.

Темно-вороної масті, з тремтливими червоними, ніби вогнедишними ніздрями, з чорними очима, які, здавалося, розсипали іскри, він увесь тремтів – дрож ішов оксамитовою шкірою просто від голови до ніг. Кінь цілком виправдовував своє прізвисько. Двоє козаків-мінгрельців насилу стримували його.

Батько сміливо рушив до коня й узявся за повід. Демон затремтів дужче. Його каре око косувало на людину. Вигляд коня не віщував нічого доброго. Батько став у нього просто перед очима й дивився якусь хвилину. Потім зненацька заніс ногу й опинився в сідлі. Демон захропів і вдарив задніми ногами. Мінгрельці випустили повід і кинулися в різні боки. Тієї ж миті кінь страшно заіржав, зробив розпачливий стрибок і стрімголов помчав кручею вниз, у долину.

Два зойки струснули повітря. Один вирвався з моїх грудей, другий – із грудей молодого баронеси.

– Він уб'є його, він його уб'є! – шепотіла вона, затуляючи очі руками й судомно здригаючись на грудях у своєї матері.



Я не здригнулась і не заплакала. Але все, що було в мені, перетворилося на зір. Я не зводила очей з вершника, який мчав долиною на дикому коні, а той усе шаленів, і від його стрибків стогнало й нило щось у мене всередині.

«Свята Ніно! Пречиста просвітителько Грузії! Врятуй його! Збережи його! Поверни мені його цілим і неушкодженим!» – шепотіли мої поблідлі губи.

– Якши, добре, дівчиську! Вмієш поводитись як справжня джигітка, – почувла я поряд голос дідуся Магомета.

Але цього разу його хвала пройшла непоміченою. Тієї хвилини я стала уособленням молитви й страху за мого дорогого, любого татуса.

Але ось здаля помітною стала біляста хмара пилу. Ось воно ближчає, робиться виразнішою... Ось уже видно і синій, гаптований золотим козачий батьків каптан... Він їде рівним, розтяжним галопом... Ось уже можна розгледіти й коня, і вершника... Ще трохи – й він тут, він поряд!

Його обличчя бліде та веселе, хоча сліди втоми на ньому помітні. Але що сталося з Демоном? Він увесь вкритий білою піною... Його подих важкий і переривчастий. Очі, горді очі непереможного, дикого скакуна, повні змученої смиренності. Мій сміливий батько приборкав його.



*Лілія Чарська*

– Браво, браво, князю Георгію! Молодець, батону! Сміливий ага! – кричали російські офіцери й наші дагестанські друзі.

– Тату! – тільки й змогла вимовити я.

Він обійняв мене однією рукою, а другу простягнув баронесі, яка ніби ожила, коли він повернувся.

О, як я пишалася ним – моїм героєм-батьком!

А тим часом із дому полинули звуки чиунгурі й зурни, які закликали гостей до лезгінки. Адже нею починається кожен бал у Грузії. За ними тихенько вступив і військовий оркестр, який приїхав із Горі на свято свого командира. Зрідка чулися постріли з гвинтівок: це Михако салютував батькові.

Коли всі пішли в дім, я залишилася на балконі. Мені так багато хотілося сказати татові, я так перехвилювалася за нього й так захоплювалася ним, що не могла втримати в собі всіх цих розмаїтих почуттів. Але він пішов у дім, тримаючи за руку молоду баронесу, й ніби забув про мене.

– Маленька князівно, перша кадриль зі мною, – почула я веселий вигук хорунжого Врельського.

– Ні, я не хочу танцювати! – відмовила я чи то сумно, чи сердито.

– Але ж ваш тато повернувся цілим і не-ушкодженим, – не вгавав офіцер, – чому



б і вам не потанцювати трішки? Чи бабусі боїтеся?

О, це було вже занадто!

Я блиснула очима в його бік і твердо мовила:

— Та я не боюся нікого в світі! Але танцювати не бажаю!

Він здивовано глянув на маленьку сердиту дівчинку, знизав плечима й приєднався до гостей...

Із зали почулися звуки лезгінки. Я бачила з мого темного кутка, як миготіли червоні рукави бешметів: це Белла танцювала свій національний танець із князем Ізраїлом. Але я не пішла туди, звідки долинали закличні й веселі звуки чиунгурі та дзвін бубонців. Я залишилася на балконі, напружено вдивляючись у куці пурпурових троянд, які здавалися зовсім чорними в блідому сяйві місяця.

Раптом почулося рипіння дверей, дзенькіт шпор, ледь вловимий, ніби подих, шелест сукні й... усе змовкло.

На балкон вийшла юна баронеса в супроводі мого батька. Я хотіла зникнути, але якась пекуча цікавість прикувала мене до місця. Баронеса спиралася на татову руку й дивилася в небо. Вона здавалася ще білішою, ще прозорішою в місячному світлі.

— Отже, ви вручаєте мені свою долю, — ласкавим шепотом вимовив батько. — Я вірю



Й усвідомлюю, що нелегко вам буде це. Особливо складно потоваришувати з Ніною, аби стати для моєї дівчинки другою матір'ю. Ніна – дика квітка. Прищепити її до чужого ґрунту майже неможливо. Але з вашим умінням, із вашою мудрою голівкою ви доможетеся її любові, я в цьому впевнений. А коли вона кого полюбить, то робиться м'якою, ніби віск. Вона добра дівчинка. У неї по-південному чуйне та віддане серденько.

– Навіщо ви мені все це говорите, князю... Я вже люблю Ніну, як рідну дочку.

– Дякую вам за це, Лізо! Я впевнений, що моя донечка полюбить свою нову маму.

Я виразно бачила, як з цими словами батько схилився до руки баронеси.

– Вона вже знає про наше весілля? – по нетривалій мовчанці запитала дівчина.

Я не чула, що відповів батько, тому що у вухах моїх щось шуміло, дзвеніло й кричало на сотні голосів. Я погано усвідомлювала: то були звуки лезгінки, що долинали із зали, чи просто билась і клекотіла в мозку гаряча кров...

Болісною смугою вогню оперезала мені груди пронизлива думка: «Мій батько одружується, у мене буде нова мама!» Ця думка здалася мені жахливою, нестерпною...

– Ні, ні, я цього не переживу...

Я готова була крикнути: «Я не бажаю нової мами, не бажаю мати мачуху!»





Однак мені вистачило мужності, аби приховувати хвилювання, поки вони не пішли.

Але щойно рипнули за ними двері, я зі спритністю кішки кинулася в сад, оббігла його навкруг, опинилася на подвір'ї та чорним ходом пробралась у найдальшу кімнату. Сюди теж долинали невиразні звуки військового оркестру, які змінили рідну мені чиунгурі. Місячне проміння ледь проникало крізь серпанок на вікні. У кутку стояла тахта. Я кинулася на неї, забилася головою об подушки, застукотіла ногами по її атласних валиках, задихаючись від ридань. Мені здавалося, що сталося щось особливе, й від цього має обвалитися стеля, повинні розступитися стіни...

Але нічого такого не трапилось... Тільки близько біля мене почувся стогін.

Я здригнулася від переляку...

Стогін повторився... Ні, не стогін, а ніжний голос, схожий на шелест вітерцю:

– Ніно!

Тоді я зрозуміла, що мене кликав Юліко, який лежав у сусідній кімнаті. І дивна річ, моя мука якось раптово відпустила мене. Я відчула, що там, за стіною, страждають по-справжньому, що там відчувають тяжчу муку. Юліко терпляче лежав, як завжди з того дня, коли його підкосила недуга. До нього, ймовірно, долітав гамір бенкету



*Лідія Чарська*

й музика та веселі вигуки гостей. Але про нього забули. Я сама тільки тепер згадала, що напередодні обіцяла принести йому фруктів і цукерок з обіду. Обіцяла й... теж забула...

Уся червона й збентежена прикрою помилкою, переступила я поріг його кімнати.

Промені місяця посріблили його біляву голівку. Він здавався блідішим і меншим серед своїх білих подушок, у мерехтливому кволому світлі ночі, що тільки починалася.

– Тобі гірше, Юліко? – запитала я, навшпиньки наближаючись до нього.

– Мені добре, – сказав він, – я тільки хотів вас бачити.

– Зараз я збігаю вниз і принесу тобі горіхів і шербету. Хочеш?

– Ні, кузино... Я не хочу солодкого... А якщо ви мені принесете шматочок м'яса, то буду вам дуже, дуже вдячний!

– М'яса? – здивувалась я.

– Так... Або трішечки чаді! Я дуже голодний... Цілий день сьогодні не їв.

Моє серце стислося від болю. Боже мій, про нього й справді всі забули!

Бідолашний Юліко! Нещасний маленький княжич, який голодує на своїй розкішній постелі, вкритій гербами великого роду!

Про нього забули! Сльози жалю випікали мені очі, коли я бігла вниз і на повен голос



кричала переляканій Барбале, щоб віднесли обід маленькому князеві. Коли я повернулася в супроводі Андро, який ніс тарілки з печенею і супом, Юліко здавався схвильованим.

— Андро, — наказав він своєму слузі, — постав усе це і йди... Мені більше нічого не треба.

Тільки-но Андро вийшов, він схопив мої руки й залепетів тривожно:

— Заради Бога, нікому не проговоріться, Ніно, заради Бога! Інакше бабуся розсердиться на Родам і Ганну, що вони забули нагодувати мене сьогодні, і їх, можливо, проженуть!

Чи ж він це говорив? Які зміни відбулися в душі мого двоюрідного брата? Чи ж він це, той самий хлопчисько, який щохвилини скаржився на мене то батькові, то бабусі?

Я його просто не впізнавала!

— Що з тобою, Юліко, — вихопилось у мене, — чому ти став таким добрим?

— Ах, не знаю, — озвався він тужливо, — але мені хочеться бути добрим і пробачати всім і любити всіх! Коли я сьогодні лежав голодний, у мене було так світло на душі. Я відчував, що страждаю безвинно й мені було на диво хороше! Мені здавалося часом, що я чую голос Дато, який хвалить мене! І я був щасливий, дуже щасливий, Ніно!

— А я дуже нещасна, страшенно нещасна, Юліко! — вирвалось у мене, і раптом я



розридалася зовсім по-дитячому, затискаючи очі кулаками, з криком і стогоном, які зазвичай глушать подушкою. Я впала в головах у хворого й ридала так, що, здавалося, груди моя розірвуться й усе моє життя вилетіть в цих сльозах. Плачучи, стогнувши й схлипуючи, я розповіла йому, що тато має намір одружитися, а я не хочу мати нову маму, я можу любити тільки мою покійну діда й таке інше.

Він слухав мене, спираючись ліктем на подушки й погладжуючи тонкими висохлими рученятами моє волосся.

– Ніно, Ніно, бідолашна Ніно! Якби ти знала, як мені тебе шкода!

Тебе!

Він говорив мені «ти», як рівні, й це мене нітрохи не ображало.

Тут не було пажа й королеви, були дві маленькі душі, які страждали кожна по-своєму...

Коли моє ридання втихло, Юліко погладив мене по щоці й лагідно мовив:

– Ну ось, ти заспокоїлася. Я говоритиму тобі «ти», бо люблю тебе, як Дато, а Дато я говорив «ти».

– Говори мені «ти», – дозволила я й жалібно додала з очима, ще повними сліз: – І люби мене, будь ласка, тому що мене ніхто більше не любить.



– Неправда, Ніно, тебе любить твій батько... Ти це знаєш! А ось у мене нікого нема, й ніхто ніколи мене не любив за все моє життя.

Усе це прозвучало так сумно, що я забула про своє горе. Серце стислося від жалощів до Юліко; я обійняла й поцілувала його.

Ми сиділи, міцно обійнявшись, коли до нас вбігла захекана Белла. Від неї так і віяло жвавистію й веселощами.

– Одна лезгінка, дві лезгінки, три лезгінки – і все Белла, сама лишень Белла, – дорікала вона, сміючись. – Більше ніхто не хоче танцювати... Іди-но, покажи себе, красунечко-джанам!

– Ні, я не піду.

– Як це не підеш? Тебе скрізь шукають. Бабуся звеліла.

– Скажи бабусі, що я не піду. Скажи їй, що я посадила велику пляму на сукню, тому не смію вийти. Скажи так, голубонько Белло!

Вона вдовольнилася моїм поясненням і побігла вниз, така сама весела та радісна, мов погожа днина.

Ми принишкли як мишки. Нам уже не було сумно. Ми тихо посміювалися, задоволені, що нас не розлучили.

Горе зближає людей. Уперше я надала перевагу товариству двоюрідного брата перед веселою реготункою Беллою.

## *Розділ 10. Смерть Юліко. Моя клятва*

Юліко вмирав швидко й тихо, як умирають квітки й сухотні діти. Ми увесь час проводили разом. Бабуся, задоволена нашою дружбою, залишала нас удвох надовго, й ми наперебій ділилися різними враженнями, розмовляючи, як найближчі друзі. Біла дівчина, іншими словами – баронеса Єлизавета Володимирівна Корінг – часто навідувалася тепер у наш дім. Щойно я помічала здаля її витончений візок, який так вигідно відрізнявся від грубих екіпажів Горі, я притьмом кидалася до Юліко й тужно скаржилась:

– Вона знову приїхала! Знову приїхала, Юліко.

Він заспокоював мене, як умів, цей хворий хлопчик, який весь час глухо кашляв, щомиті хапаючись за груди. Він забував про своє страждання, коли намагався вгамувати зболене серденько великої дівчинки. А тим часом передсмертні тіні вже лягали навколо його очей, що дедалі більшали на худому й поблідлому від виснаження личку. Він



роздавав своє вбрання та комірці слугам і на запитання бабусі, навіщо він це робить, упевнено заявив:

– Учора вночі до мене приходив Дато; він обіцяв ще раз зайти по мене. Ми підемо туди, де люди ходять у білому прозорому одязі, що сяє яскравим світлом. І мені дадуть такі самі шати, якщо буду щедрим і добрим... Іншого одягу мені й не треба...

Потім, коли ми залишалися наодинці, він розповідав мені різні чудові, зовсім незнайомі казки.

– Звідки ти їх знаєш? – випитувала я.

– Мені розповідає їх моє серце! – серйозно відповідав він.

Боже мій, чого тільки не малювалося в його хворобливій уяві: тут були й світлі янголи, що вели боротьбу з темними духами зла та перемогали їх. Тут були і райські сади з маленькими пташками – душами рано померлих дітей. Вони пурхали над запашними квітами Едему й прославляли співом Великого Творця. Потім він говорив про лютих гірських духів, які ховалися в печерах...

Страшні й звабливі були його розповіді...

Одного разу я сиділа біля ліжка хворого й ми тихо розмовляли, як завше, аж раптом розчинилися двері й увійшла баронеса.

– Хто це? – злякано запитав Юліко.



*Лілія Чарська*

– Мене звать Лізою! – весело й люб'язно мовила вона. – Сподіваюсь, я не завадила вам, Юліко?

Він помовчав... Далі зненацька заплющив очі, ніби заснув.

Ліза постояла на порозі, посміхнулася мені трішки розгублено і вийшла.

– Вона пішла? – почувла я тої ж миті шепіт мого друга.

– Пішла. А ти не спав, Юліко? – здивувалась я.

– Ні. Я тільки хотів, щоб вона швидше пішла!

– Але... Юліко, ти ж хотів бути добрим.

– Ах, Ніно! Вона змусила тебе плакати, і я не можу цього забути.

Мої очі зволожилися від розчулення: такої відданості й любові я не очікувала від мого маленького бідолашного друга!

Того ж вечора батько гуляв з баронесою Лізою в саду. Я побачила їх і хотіла зникнути, але він помітив мене й підкликав до себе.

– Ніночко, чому ти ховаєшся? – запитав він. – Ось Єлизавета Володимирівна хоче з тобою потоваришувати.

– Я увесь час із Юліко, тату, – відповіла я.

– І добре робиш: бідолашному хлопчику небагато залишилося жити... Але коли він залишить нас, ти не будеш сама. З тобою буде твоя нова мама!





«Нова мама» – ось воно, остаточне рішення!

– Ніночко, чи любитимеш ти мене? – почула я лагідний голосок баронеси.

Але я мовчала. Опустила голову й втупилась у землю.

Мене виручила Барбале, яка прийшла кликати до Юліко.

Уночі я не могла спати. Щось велике й важке тисло на груди. Мені здавалося, що величезний птах із обличчям нової мами літає кімнатою, намагаючись зачепити мене крильми.

Я прокинулась у холодному поту. Сутінки давно спустилися. Просто переді мною у відчиненому вікні сяяла велика самотня вечірня зірка – ніби велетенський алмаз.

Я простягла до неї руки... Я просила її не згасати довго-довго, аж поки я не виросту велика, сяяти щоночі, щоб мені – маленькій, самотній дівчинці – не було так моторошно, як нині...

Раптом легкий подув вітру пролинув кімнатою, і в ньому я виразно почула кволий поклик Юліко:

– Ніно...

– Зараз, – відгукнулась я і за хвилину була біля нього.

Він лежав на спині з розплющеними очами. На килимі, біля його ніг, хропла Родам.



– Ти кликав мене, Юліко? – запитала я і дуже здивувалась, коли він відповів, що не кликав.

– Але я виразно чула твій голос, – наполягала я.

Він раптом забився в судомач і заплакав.

– Ніно, люба моя, це була смерть...

– Смерть? – вирвалося в мене, і я відчула тремтіння жаху в усьому тілі.

– Так, смерть, – тоскно підтвердив він. – Коли вмирав Дато, смерть приходила по нього й покликкала мене... Я теж дуже налякався... Тепер ось і я вмираю... О, як страшно, як страшно! – і він знову заметався в своєму ліжечку.

– Юліко, – якомога спокійніше промовила я, – коли вмирала діда, вона не боялася смерті. Вона бачила янголів, які прийшли по неї, і чудовий престол Господній... Біля престолу стояли радісні серафими, й діда пішла до них теж радісно, вона не плакала... Темний янгол прийшов до неї так тихо, що ніхто його й не помітив...

– Але мені так задушливо, Ніно, я так страждаю!

– Хочеш, я винесу тебе на дах, Юліко, – туди, де вмирала діда? – раптово мені сяйнула думка. – Може, там тобі полегшає.

– Це тобі над силу, Ніно...

– О! – не без гордості посміхнулась я. – Не думай, що я така само кволенька, як ти!



Загорнися гарненько, і я віднесу тебе: там тобі буде легко дихати; побачиш гори й опівнічну зірку.

– Так, так, гори й опівнічну зірку, – луною озвався хворий. – Так, так, віднеси мене на дах, Ніно!

Я була сильна, як чотирнадцятирічний хлопчик, і Юліко, кволий, змарнілий за час хвороби, здався мені легким, ніби пір'їнка.

Обережно ступаючи, щоб не збудити Родам, я йшла зі своєю ношею довгим коридором, далі з натугою почала підійматися гвинтовими сходами. Ступила нарешті на дах і поклала Юліко, що тремтів, як у лихоманці, на тахту, на ту саму тахту, на якій шість років тому вмирала діда. Потім я принесла подушки й бурку, якою обгорнула хворого поверх ковдри.

– О, тепер мені хороше! – прошепотів він. – Дякую тобі, добра Ніно.

Вдалині темніли гори... Самотня опівнічна зірка стояла просто перед нами. Навкруги тихо шелестіли чинари саду, невимовно солодко пахли троянди.

– Тобі не страшно більше? – запитала я.

Він повернув до мене обличчя, все осяяне якимсь тихим світлом, і це зробило його майже прекрасним. Переді мною лежав ніби новий Юліко... Куди й поділися його маленькі мишачі оченятка, його негарне пихате



личко! Він здавався тепер лагідним білявим янголом... Очима, збільшеними неземним захватом, із величезними сяючими зіницями, він дивився на опівнічну зірку й шепотів тихо, ледь чутно:

– Мені здається... я бачу Дато...

– Де він? – запитала я.

Він підняв праву руку до неба й твердо промовив:

– Він поряд із престолом Творця... Там, серед інших янголів. У нього золоті крила... Й у твоєї діда теж... Вони обоє посміхаються... Ваблять до себе... Мені задушливо... дуже задушливо... підніми мені голову... Я, мабуть, уже вмираю...

– Юліко! – скрикнула я. – Я збуджу бабуся, тата...

– Ні, ні, – злякано зашепотів він, – не йди від мене. Я нікого не хочу, крім тебе... Бабуся, напевно, мене уже більше не любить... Я мимоволі обдурив її... Вона думала, що я буду здоровим і дужим, а я йду на небо, як Дато. Я – останній огли-Джамата... Останній із князів Горійських... Коли вмре дядько Георгій, не буде більше роду Джаваха... Забудуть героїв, які загинули в боях за батьківщину наших батьків і дідів... Не буде роду Джаваха...

– Юліко, – скрикнула я, прислухаючись до його кволої мови, – я покличу бабуся, вона тебе все-таки любить!



– Ні, – гірко посміхнувся він, – не любить вона мене, ніхто мене не любить... Я чужий, нікому не потрібний... І я нікого не люблю, Ніно... нікого, крім тебе, моя королево...

– Ні, Юліко, – мало не плачучи, закричала я, – ти більше не будеш моїм пажем, ти мій брат. Любий мій брат! Я так часто була несправедлива до тебе... Пробач мені, я любитиму тебе... Любитиму більше за Барбале, більше за дідуся, за тітоньку Беллу... Ти будеш першим після тата... Живи тільки, бідолашний, маленький, самотній Юліко!

– Ніно! – радісно, ніби в останньому пориванні вигукнув він. – Ти мені це сказала! О, як хороше мені тепер... За мною сумуватимуть, за мною поплачуть... І хто ж? Ти, моя сестра, мій друг, моя королева! Мені не страшно тепер! Мені добре... Як пахнуть троянди... Ніби фіміам струмує з неба... Я бачу Дато... Я бачу темного янгола з ним. Вони йдуть сюди, вони близько... вони поряд... О, як боляче... Темний янгол підіймає руку... Він кличе... йду... до тебе, Дато! Мені вже час, Ніно... час... бачиш, вони чекають на мене. О, як нестерпно світяться їхні білі шати... Від них промені тягнуться туди... до неба... до престолу Божого... Вже час... Темний янгол квапить... і Дато теж... Іду до них... Прощавай, Ніно, прощавай, моя королево!



Його голос слабшав, робився дедалі глухішим. Ось іще зусилля... тріпотять темні вії... Вже ледь зрозумілий шепіт... Легкий стогін... Хрипіння... Заплющилися оченята... Знову розплющилися... Усе стихло... Юліко дивно витягнувся усім тілом і – вмер.

Мені не було ні смутно, ані страшно. Всі почуття збилися в одне неосяжне розчулення перед таїнством смерті.

Я глянула навколо... Тихо... Ні шереху... Ні звуку... Тільки й далі пряно пахнуть троянди та високо в темному небі горить, як і раніше, яскрава, чудова, самотня й горда опівнічна зірка.

Смерть Юліко нікого не здивувала. Коли я накрила його мертву голівку білою буркою, збігла вниз і збудила бабусю, батька та весь дім, усі спокійно поставилися до події. Бабуся почала була голосити за грузинським звичаєм, але батько мій строго глянув на неї, і вона раптом стихла. Потім сердито накинулася на мене:

– Я знала, що він умре, що його години злічено, але навіщо ти винесла його на дах? Цим ти прискорила його смерть, жорстоко-серде дівчисько!

Я здивовано глянула на неї.

– Юліко вмер тому, що Господь прислав по нього темного янгола смерті... Господь знав, коли повинен умерти Юліко. Я не винна. Мамао [панотець, священик] говорить,



що люди не вільні як у житті, так і в смерті.  
Правда ж, мамао?

Сивий священик, який прийшов до Юліко з останнім напуттям, тихо посміхнувся й поклав мені на голову свою руку, благословляючи.

– Твоя правда, дитинко, – мовив він, – один лише Господь може дарувати життя й насилати смерть.

Бабуся відійшла, невдоволена й сердита. Вона не підозрювала, як боляче образила мене!  
Сльози знову пекли мої очі.

– Мамао, – я рішуче підійшла до священика, який скидав епітрахиль після молитви біля тіла Юліко, – він піде просто до Бога?

– Він уже там, дитинко. Його душа біля Престолу Всевишнього.

– І кожна дитина, яка вмирає, піде туди?

Він подумав трохи, зупинив на мені свій лагідний погляд і твердо відповів:

– Кожна!

«О, як би я хотіла вмерти, – мимоволі подумалося мені. – Тоді я не бачила б ні бабусі, ні баронеси, яку ненавиджу всією душею».

Баронеса приїхала на похорон Юліко в глибокій жалобі. У чорній сукні вона здалася мені ще тоншою і легшою.

Коли від нашого дому рушила сумна процесія з тілом княжича, я відчула гірку самотність.



Напередодні я пробралася в кімнату, всю затуляну чорною кисеєю, де стояла труна Юліко, поклала на його кучері поховальний вінок із жовтих азалій і оксамитових магнолій, сплетений власноруч, і промовила:

– Прощавай, Юліко, прощавай, бідолашний маленький паже своєї королеви... Ти щасливий уже тому, що не почувеш тепер лихих язиків і ніхто вже нічим тобі не дорікне... Якщо мені стане дуже-дуже сумно, ти зробиш мені останню послугу? Шепнеш Янголові смерті, щоб він прийшов і по мене? Чи чуєш ти мене, Юліко?

Потім я поцілувала його...

Коли гарба із позолоченою домовиною зупинилася біля відкритої могилки, бабуся заплакала й заголосила, як проста грузинка:

– Остання дитина... Останній маленький княжич роду Джаваха... Вай-мі... Горе нам!.. Горе мені, самотній бабі, якій призначено побачити вимирання славетного роду!

Її вигуки ставали дедалі голоснішими, вона ніби шаленіла. Тоді тато, який схвилювано покручував свої темні вуса, підійшов до неї.

– Перестань, діда, ти ніби й мене поховала, – сказав він із посмішкою, – але ж я ще живий, хвалити Бога, і з Божої волі проживу ще довго. Не побачиш ти, як припиниться наш славетний рід.





Вона ніби трохи заспокоїлась і вже більше не плакала.

Труну Юліко опустили в землю...

Того ж вечора в жалобній залі, де поминали померлого княжича, у присутності багатьох гостей, які були на похороні, батько голосно сказав:

– Наше весілля відкладається на три тижні через смерть маленького Джаваха.

Я обімліла...

Виходить, це все-таки справа вирішена; виходить, весілля буде; виходить, тоненька баронеса стане моєю мачухою?

Бабуся ніби забула про свої недавні сльози, з ніжністю милуючись тією, що мала за три тижні стати молодого княгинєю Джаваха, а гості посміхалися їй лагідно та люб'язно...

Я не пам'ятаю, як вийшла з-за столу, як прослизнула в свою кімнату. Отямилася тільки перед портретом небіжчиці мами, який висів над моєю постіллю.

Мої щоки пашіли, ніби від вогню... Очі застеляли сльози...

– Діда, – в нестямі говорила я, втупившись у любий образ, у це сумне й прекрасне обличчя, в ці зовсім живі очі, – ти була й залишишся моєю єдиною... Іншої діда не хоче твоя крихітка, твоя джаним! І якщо цього забажає доля, то я втечу, діда! Я втечу в гори... до дідуся Магомета... До княгині Белли Ізраїл.



*Лілія Чарська*

І я ридала, промовляючи це так голосно, що Барбале прибігла дізнатися, що зі мною.

– Барбале, – закричала я, – будь свідком, Барбале, що я не хочу нової діда! Чи чуєш ти це, моя стара Барбале?

Вона зрозуміла мене.

– Князівна, бідолашна моя! – прошепотіла добра бабця, обхопила мене руками й раптом теж заплакала.

І я ще дужче заплакала разом із нею... Це вже не були сльози гніву, образи... Ласка Барбале позм'якшила мені серце... У голові зріло рішення.

## *Розділ 11. Чаклунка Сарра. Втеча*

Я вирішила втікати.

І це рішення було непохитним.

План втечі я вже склала. Він був не з простих. Мене, князівну Джаваха, в Горі знала остання вірменка-перекупка, знав останній брудний татарчук. Мене могли повернути. Але я все передбачила.

Я знала одного маленького й злиденного мандрівного музику, сазандара-грузина Беко. Він жив у найбіднішому кварталі Горі за ринковою площею. Подейкували, що його мати, стара Сарра, була чаклункою. А сазандар Беко мав волинку. Він приходив у сади багатих горійців і співав їм пісень... Беко був одного зросту зі мною й обожнював срібні бази *[двадцять копійок]*. Коли йому кидали їх із вікон, він кидався на них із такою жадібністю, ніби від цього залежало його життя. У мене був подарунок від тата, два новенькі, блискучі тумани, і я вирішила дати їх Беко, щоб він продав мені своє лахміття. Маленький сазандар безперешкодно міг проникнути в гори, не викликаючи підозр...



І я вирішила перетворитися на маленького сазандара.

Із цією метою напередодні задуманої втечі звеліла осідлати Шалого й поїхала в Горі.

Я їхала тихо, з опущеними поводками, страшенно дивуючи татарчуків, які звикли до моїх шалених нальотів. Востаннє оглядала я сумними очима мій любий Горі, руїни, долини.

На майдані базару все затихло. Наближався захід сонця.

Дебелі вірменки сиділи біля своїх крамниць, лушили гарбузове насіння та брехали наввипередки.

Персіянин, продавець тканин, кивнув мені й похвалив мого коня. Він добре знав тата.

— Сареме, — запитала я, — чи не знаєш, як проїхати до старої Сарри?

— Треба зійти з коня, осяйна князівно. Так не проїдеш. Треба спускатися рядами, за ріг ліворуч, — старанно пояснив він, по тому лукаво підморгнув і запитав: — Приїхала ворожити до старої Сарри?

Я подякувала йому, зіскочила з коня, передала його персові й хотіла вже йти вказаним шляхом, аж раптом перед нами як із-під землі виріс Беко. Він ішов собі зі своєю волинкою, наспівуючи щось упівголоса.

— Беко! — гукнула я. — Зачекай на мене: я йшла до вас.



Він наблизився, здивований і ніби трохи переляканий.

– Чого пані бажає? – запитав він.

– Мені треба дещо сказати тобі по секрету, Беко, – шепнула я так, щоб не почув Сарем, і тут-таки додала вголос: – Відведи мене до твоєї матері, я хочу дізнатися свою долю.

Він здивувався, що така маленька дівчинка бажає ворожити в його матері, але все-таки повів мене додому.

Дорогою я пояснила, що бажаю купити в нього волинку й дрантя, в яке він убраний. Ледь пообіцяла дати за це два тумани, як очі в нього заіскрилися.

– А навіщо потрібен осяйній пані вбогий одяг сазандара? – лукаво мружачись, поцікавився він.

– Бачиш, Беко, – збрехала я, – у нас буде свято... Ти ж знаєш, весілля мого батька... Він одружується зі знатною уруською панянкою. Я хочу одягтися сазандаром і проспівати пісню на честь нової діда.

– Але ви не вмісте грати на волинці, пані, – засміявся Беко.

– І не треба... Я скажу, що волинка поламалась, і вона залишиться за плечима, а я ж тільки співатиму...

– Тоді ходімо. Я відведу тебе до матері. Вона має погодитися.

– Ти так думаєш? – боязко перепитала я.



– Авжеж, моє шмаття старе, майже лахміття, а волинка нічого не варта. І якщо пані обіцяє два тумани...

– Я дам тобі їх, Беко, – поквапилась я заспокоїти його.

– Мати погодиться, – упевнено підтвердив він і додав: – Ми прийшли, пані.

Я знала, що є злидарі, що живуть вони в підвалах, але те, що я побачила, перевершило всі мої очікування.

Мандрівний сазандар – найбідніша людина в Грузії. А Беко тільки починав свою діяльність. Він жив із матір'ю в жалюгідній халупі, що притулилася кутом до базарної кузни й закіптюженої на вугіль завдяки цьому сусідству.

Я штовхнула маленькі двері й опинилася в темряві.

– Діда, – мовив Беко, – я привів осяйну пані. Ти чуєш, діда?

– Я тут, синку, – озвався із далекого кута глухий і хрипкий голос. – Миленька панянка, – залепетіла жінка скоромовкою, – красуня-пані... дозволь старій Саррі відкрити тобі майбутнє. А за це ти даси їй ще один блискучий маленький абаз... Один тільки абаз... осяйна пані... на люльку Саррі...

– Але в мене більше нічого нема, – зніяковіла я, – бо я віддала вам усе, що мала.



– Ай, ай, ай! – навіщо такій гарненькій пані говорити неправду... – огидно засміялася божевільна... – Гарненька пані з алмазними очима дасть біленький абаз бідолашній Саррі... Сарра розповість пані все... усе...

– Але...

– Слухай, дівчино, – раптом змінила тон баба, і в мерехтливому світлі недогарка її обличчя стало поважним і нерухомим, як у мерця, – слухай, дівчино... Чорні думки наслані шайтаном... великою темною силою... Темна сила виганяє світлу з твоєї душі... Душа твоя бореться... Темна сила тріумфує. Я бачу гори... Чорна ніч їх вартує... Іде сазандар плаєм... іде не з доброї волі. Біла голубка замінить чорну орлицю в орлинім гнізді... Сазандар усе далі... й далі... Йому смерть заглядає у вічі... Крило темного янгола близько, але його не зачепило... Він живий... Гірський сокіл його захистив... Але гірському соколові недовго вже літати в горах... Я бачу кров... багато крові... А там плаче біла голубка, що не потрапила в гніздо орла... Орел любить своє дитя... І ще дорога... Холодна країна... і дівчата... їх багато... багато... Орля спіймано й замкнено в клітку. Воно задихається й плаче... Воно рветься в гори й темний янгол знову близько... Його крило тріпотить... Він...



Баба не закінчила... Вона впала в конвульсіях біля порогу й голосно застогнала...

— Але тут темно, як у могилі. Я нічого не бачу! — боязко промовила я.

Тої ж миті чиркнув сірник. Жовтеньке полум'я заколихалося в кутку.

Люди вважали матір Беко чаклункою. Вона нікуди не виходила зі свого житла, ніби боялася сонячного світла. Зате до неї охоче йшли темні, наївні мешканці злиденного кварталу. Вона ворожила їм на картах, зернах кукурудзи й кавовій гуці.

Вона здавалася божевільною або вдавала таку.

Я мимоволі здригнулася, коли побачила худу, згорблену, ще не стару жінку в яскравому строкатому лахмітті, з сивими патлами, що визирали з-під шапочки. Її очі горіли неспокійними вогниками. Вона щомиті починала сміятися без жодної причини й муркотіти собі під ніс.

— Здорова будь, осяйна князівно Ніна Джаваха, — промовила вона.

— Звідки ти знаєш моє ім'я, Сарро? — здивувалась я, насилу долаючи страх, який викликала ця баба.

— Нема нічого в світі, чого б не знала Сарра, — дивно засміялась вона. — Знає Сарра й те, що робиться за десять тисяч верст звідсіля.





– Матінко, – несміливо озвався Беко, – князівна бажає... – і він тихо та швидко почав переказувати їй причину моїх відвідин.

Вона слухала уважно, блукаючи очима по моїй постаті, й раптом скрикнула:

– Два тумани! Великі сили, темні й світлі, два тумани! За старе лахміття – два тумани! Чи правильно я почула, Беко?

– Правильно, – підтвердив хлопчик, – і за волинку теж.

– Хвала темним і світлим силам! Тепер баба Сарра може харчуватися й не самими лишень кукурудзяними зернами! А до свята купити мокко (кава), справжнього турецького мокко... Чуєш ти, Беко, чорного мокко й чвертку тютюну!

І раптом вона пронизливо вереснула та дико закружляла по кімнаті.

– Чвертку тютюнцю й мокко, справжнього турецького мокко! – вигукувала баба, кружляючи, ніби в нестямі.

Я тремтіла... Стукотіли зуби...

– Беко, – сказала я, – візьми свої два тумани й віддай мені шмаття... Мені час іти.

– Так, так, синку, віддай їй шмаття, їй час іти, – підхопила баба, – тільки візьми з неї два тумани... Візьми з неї два тумани! – ще голосніше вигукнула вона хрипким, неприємним голосом.

Я затремтіла дужче.



– Ось два тумани, Беко... – промовила я, насилу себе опанувавши, й простягла руку.

Тої ж миті я відчула дотик гострих гачкуватих нігтів, і червінці зникли з моєї долоні.

Баба Сарра, як і раніше, стрибала та пританцьовувала по земляній підлозі. Беко пішов у темний куток, аби скинути шмаття, єдине, можливо, що мав. Голова у мене макітрилася від їдкого неприємного запаху, який стояв у цьому жахливому житлі, від лементу божевільної. Отримавши вузлик від Беко, я кивнула їм обом і мерщій кинулася до виходу.

У три стрибки баба опинилася переді мною й заступила двері.

Миттєвим рухом рвонула я двері на себе й опинилася на повітрі.

Знову побачила небо й Горі... Сморід житла віщунки відпустив мене...

– Що набрехала тобі баба? – поцікавився Сарем, подаючи мені стремено. – Ти так сплотніла, князівно, що й не впізнати!

– О, Сареме, – вирвалося в мене мимоволі, – як це все жахливо! Потрібно їй допомогти! Адже вона вмирає...

– Виживе. Відьми живучі, – відповів перс недобрим сміхом. – Іще довго морочитиме голови людям, аби видурити грошей! Добра путь тобі, князівно, кланяйся генералові, – він ще раз мені кивнув і пішов до себе під накриття, а я помчала додому.



Ніколи ще не була я така безжальна до мого коня, ніколи так не хльоскала по крутих боках Шалого малесеньким своїм нагаєм. Вірний кінь розумів мене й ніс швидко. У мозку моему пролітали уривки з маячні віщунки. І хоча я вважала все те дурницями, воно не йшло мені з голови. Я рвалася додому...

Мою втечу було заплановано на завтра. Жодна жива душа не могла здогадатися про неї. Цілі три тижні я готувалась до цього. В малому вузлику було складено лаваші та лобії, які я щодня відкладала з обіду й непомітно носила до себе. Мій маленький кинджал, гостро відточений на кухонному стругові, коли поряд не було Барбале, теж лежав під подушкою... Я вже ходила на цвинтар прощатися з могилками мами та Юліко й заприсяглася ще раз не зрадити своїй діда, стоячи над її прахом.

Я випустила на волю Казбека, в якого за літо вже добряче відросли крила, і молодий орел полетів у гори. З бабусею я була особливо лагідна останнім часом: мені не хотілося залишати по собі поганих спогадів. Навіть із ненависною баронесою старалася говорити люб'язно, чим дуже втішила тата. Барбале, Родам, дурник Андрю, який щиро сумував після смерті свого молоденького княжича, Брагім, Михако й Ганна – усі не могли



*Лідія Чарська*

нахвалитися мною. Я була лагідна, добра, приязна та покірлива. До батька тільки не лащилася... Боялась – гляну в його любі, прекрасні очі, й забракне сили, щоб його полишити, й не зможу здійснити задуму, не зважуся...

Усі ці три тижні я щодня мчала на Шалому в передмістя Горі, прощаючись із любимими рідними місцями...

І ось день втечі настав.

Напередодні, востаннє сидючи на спині в Шалого, я нетерпляче поганяла його, щоб до кінця насолодитися божевільно швидкою їздою.

– Завтра, завтра, – повторювала я, немов уві сні. – Завтра я вже не буду бачити тебе, мій рожевий, мій запахущий Горі... Я буду далеко... Завтра, коли щаслива наречена ввійде в дім батька, маленька, лиха князівна Ніна буде вже за кілька десятків верст звідсіля! Прощавай, Горі! Прощавай, моя батьківщино! Так, завтра мене тут не буде. «Біла голубка замінить у гнізді чорну орлицю, – згадала я пророкування Сарри. – Маленьке орля не зможе прожити в одному гнізді з білою голубкою...» Як гарно, як поетично висловила Сарра своє пророцтво!

«Пророцтво? – з жахом спіймала я себе на думці. – Пророцтво – виходить, Сарра казала правду... Вона справді бачить майбутнє! А гірський шуліка, а кров... А дівчина й тісна



клітка? Що це? Допоможи мені, Боже! Я нічого не розумію!»

Майже безтямну зняв мене батько з коня. Він довго чекав на мене біля ганку. Пригорнув до грудей і поніс у дім.

– Ніно, чому ти гуляла так довго? Як ти нас налякала, дитинко! Де ти була? – лагідно дорікав він мені дорогою. – Що з тобою? Як ти сполотніла!

– Нічого, татусю, Шалий трохи поніс, – збрехала я.

– Ці прогулянки час припинити. Чуєш? Ти не їдитимеш більше на Шалому, бо час братися до серйозного навчання, – строго мовила бабуся, при цьому навіть не поглянувши на мене.

– Та вони й припиняться, ці прогулянки, вже завтра, – не без зловтіхи сказала я і зухвало глянула на цю суху, черству, прискіпливу бабу.

– Що це в тебе, дитинко? – запитав батько, вказуючи на вузлик, бо я ніби скарб який притискала його до грудей.

– Це? – я спалахнула цілою загравою. – Це... маленький сюрприз тобі на завтра... До весілля... – ще раз мимоволі збрехала я цього вечора.

Бідолашний, любий мій татусь! Якби він знав, що за весільний подарунок готувала йому улюблениця-джаним! На щастя, людям



не даровано можливості читати думки одне одного.

Він лагідно, щасливо мені посміхнувся...

Чай, випитий мною останнього вечора в батьківському домі, здався мені гірким і несмачним. Я не доторкнулася ні до вечері, ані до вина. Потім поскаржилася на головний біль і попросила дозволу вийти з-за столу.

Бабуся сердито косувала на мене, батько стривожився.

– Що з тобою, чемі потара сакварело, що з тобою? – запитував він, благословляючи мене на сон прийдешній і заглядаючи у вічі.

– Нічого, татусю, поболить та й перестане. Стомилася, й більш нічого! – якомога спокійніше відповідала я і боялась розридатися в нього на очах, тому поквапливо вийшла.

Він наздогнав мене, знову схопив на руки й поніс, жартівливо заколисуючи, як це часто робив у дитинстві.

– Тату-радосте! – тільки й змогла я вимовити й щосили пригорнулася до його грудей. – Любиш ти мене?

– Чи люблю я тебе? – вигукнув він. – Тебе, мою крихітку, мою дівчинку, мою донечку-джаним! Чи люблю я тебе? І ти можеш про це запитувати, недобра дівчинко?

– Татусю мій, – шепотіла я, блаженно заплющуючи очі, – якби я вмерла... як мама і Юліко... ти багато плакав би? Гірко?



– О! – стогоном вирвалось із його грудей і він до болю міцно стис мене в обіймах.

Я бачила в блідому світлі місяця, як змертвіло його обличчя, й серце в мене стислося.

– Що ти, татусю, золото моє... Адже я жива, я біля тебе... Тут я, таточку... І буду з тобою гарною, розумницею... А ти посидь за це в мене на ліжку й розкажи мені казку про місячний промінь... Пам'ятаєш, як розповідав, коли я була малою? – просила я, пригортаючись до нього.

– Авжеж, – зрадив він, – я розповім тобі казку, а ти лежи тихо-тихо... як мишка.

– Любий тату, – покликала я, коли за єдину хвилинку роздяглась і прослизнула в постіль, – я готова. Починай свою казку.

Він сів на край ліжка і, бавлячись моїми чорними, довгими косами, успадкованими від мами, почав свою казку...

Це була чудова казка! Промінь місяця розповідав у ній про свої мандрівки – як він заглядав на землю й у людські житла, що бачив там: Він був і в царському палаці, й у землянці мисливця, й у в'язниці, й у лікарні... Чарівна казка, але я цього разу її зовсім не слухала. Я тільки ловила звуки любого голосу, й серце в мене завмирало від думки, що завтра я вже не почую його, не побачу цього чудового, доброго обличчя з гордими прекрасними очима й лагідним поглядом.



*Лідія Чарска*

Я заплющила очі, виразно уявляючи собі його образ, аби переконатися, що це вдасться мені так само, коли буду вже далеко.

– Ти спиш, моя крихітко? – тихо спитав він.

Якби я відповіла, то, напевно, розридалася б: таким ніжним, таким по-жіночому лагідним було його запитання. Я промовчала...

Тоді він нахилився наді мною і легенько торкнувся губами до мого чола.

– Спи, моя донечко, спи, чемі потара сакварело, – промовив він мої улюблені ласкаві слова.

Кинутися до нього на груди, оповити руками його ший, припасти в поцілунку до найдорожчих вуст – ось чого я найбільше хотіла. Але... не зробила цього...

«Весілля завтра... Біла голубка оселиться в орлиному гнізді, де маленькому орляті немає місця... О діда! Я дотримаю клятви!» – вихором промчало в моїх думках.

Він вийшов, обережно ступаючи, щоб не збудити мене, а я заховала голову в подушки й заридала глухо, нестримно...

\* \* \*

Ще промені сходу не золотили Горі, коли я в костюмі сазандара Беко вийшла з волинкою за плечима й вузликом у руках.





Довго перед цим давала раду волоссю: ніяк не хотіло вкладатися під брудну баранячу папаху. Різати його мені було шкода. Волосся – гордість і багатство східної дівчини. Та й в аулі Бестуді засміяли б стрижену дівчинку. І я сяк-так запхала коси під шапку, радіючи, що різати таки не довелося.

Я вибралася з дому, урвищем спустилася до Кури, перейшла міст, піднялася на гору з протилежного берега, озирнулася. Увесь Горі був як на долоні. Онде наш дім, он сад, он старий густолистий каштан під вікном у батька... Старий каштан, посаджений ще за життя дідуся... Там, за його гіллям, спить він, мій тато, добрий, коханий... Він спить і не підозрює, що задумала його лиха потара сакварело...

Бідолашний, найдорожчий татусю, чи пробачиш ти своїй джанім, своїй голубці? Пробач, добрий мій, прости, любий! Прости, таточку! Я не могла інакше... Прости й повір, що я люблю тебе так сильно, так сильно... Прощавай і ти, моя батьківщино... Моя тиха, усміхнена Грузіє... Я полишаю тебе, аби шукати нового життя в суворих горах Дагестану... Прощавай, рідний, тихий, запахущий, рожевий Горі!

Я озирнулася ще раз... І ще, й ще... Потім замружилась і бігцем кинулася в напрямку гір.



*Лідія Чарська*

Сонце сходило... Золоті промені боязко торкалися до кам'яних гребенів гір, густо порослих чіпким виноградником... Долина Кури – найбідніша на рослинність, але я любила її, бо тут була моя батьківщина... Я милувалася нею і нічого кращого не хотіла б... А тим часом я йшла все далі й далі, зі смутком пригадуючи шлях, яким два з половиною місяці тому їхали ми в Дагестан. Але незабаром довелося змінити напрямок: небезпечно було йти трактом, де багато хто може їхати. Далеко в околицях Горі знали заможного, іменитого князя Джаваха і його чорнооку доньку. Тому я звернула в гори й заглибилася в них, намагаючись усе-таки триматися напрямку поштового тракту. Зрідка до мене долинали дзвін бубонців і кінський тупіт. А далі все стихло... Мабуть, я збилася з дороги... Мені хотілося їсти; ноги, не звиклі до тривалої ходьби, болісно замлоїло.

– Треба буде зачекати, поки смеркне, та йти проситися на ночівлю в аулі, – вирішила я, дістаючи з мішка лаваші та беручись до їжі.

Я дуже зголодніла, тому швидко знищувала свої харчі.

Нарешті голод було втамовано, але почала дошкуляти спрага. «Тут десь має бути вода», – промайнуло в думках.



Я чула гомін річки чи струмка, тому бадьоро випросталася й почала пробиратися в хащу.

Зійшла на гору й тихо зойкнула. Із зеленого стрімчака било джерело. Висока, струнка дівчина в блакитному бешметі, без шапочки, з самою фатою, по-мінгрельському накинutoю на чорні коси, набирала води в свій глиняний глек.

Вона теж скрикнула, коли побачила мене:

– Який красунчик-сазандар! Звідки ти?

– Із Цилкан, – збрехала я хоробро.

– А йдеш куди?

– Іду, куди очі світять, куди ведуть мене пісні. Можна й мені напитися, красуне? Не знаю, як твоє ім'я...

– Можна, – засміялася вона, – вода не моя, а Божа... Та як же ти саменький... Адже зовсім молоденький сазандар... Мабуть, і дванадцяти не виповнилось?

– Чотирнадцять, – ще раз збрехала я, вже навіть не червоніючи.

– І все-таки дуже молоденький. Певне, замало тебе любить твоя діда, якщо відпускає самого.

– Моя діда в землі, – відповідала я сумно. – Немає в мене діда... Я сирота... Сам-один у світі.

– Бідолашний маленький сазандар! У мене теж немає матері, але є батько. Він тримає



духан в аулі. Ми вірмени. Знаєш духан вірменина Аршака? Ні, не знаєш, мабуть. То це батько мій... Ходімо зі мною, маленький сазандаре... Ми нагодуємо тебе в нашому духані, а ти нам проспіваш за це своїх пісень. Я страх як люблю пісні, й гості в духані теж їх послухають і дадуть тобі блискучі абази... Ходімо, миленький сазандаре.

Ніч у горах не віщувала нічого доброго; а голос у дівчини був такий ніжний, і сама молоденька вірменка здавалася такою лагідною, що я погодилася.

– Як тебе звать? – запитувала вона мене дорогою.

– Беко! – відповіла я, і оком не змигнула.

– Ти знаєш багато пісень, Беко?

– Багато. Та ось нещастя: волинка моя поламалась і я не можу грати на ній, зате мій голос чистий і лункий, а пісень я знаю безліч, й то все гарні пісні!

– Ну, ось ми й прийшли! – вигукнула моя нова покровителька.

Ми справді стояли біля дверей духана, з якого долинали гомін і регіт гостей.

– Батьку, – гукнула Като (так звали дівчину), вводячи мене до великої кімнати, заповненої клубами тютюнового диму, де запах бурдючного вина зливався із духом сала й баранини, – я веду до тебе гостя.



Тлустий вірменин із гачкуватим носом і чорними очицями, що так і бігали, неприязно мене оглянув і брутально крикнув:

– Навіщо привела злиденного пісняра? Багато їх тут тиняється! Духан – не заїзд!

– Але він сазандар, тату, – заступилася за мене Като, – він знає пісні.

– Чи мене обходить твій брудний сазандар із його піснями! – й далі кричав вірменин, але тут гості, постаті яких поступово почали вимальовуватися серед хмар диму, заступилися за мене.

– Чому б і не поспівати трішки маленькому сазандарові... До того ж він тихенький, ніби курча, та й вигляд має дівчачий.

Гостей було кілька, вони пили й курили; троє грали в карти у кутку.

– Ну гаразд, залишайся, – роздобрився господар, – потіш панів гостей.

Тої ж миті Като поставила переді мною миску, в якій парував шашлик. Я не їла нічого гарячого від учора, тому цей шашлик, приправлений згірклим салом, здався мені дуже смачним.

– Ну, а тепер співай, сазандаре, – наказав власник духану, коли миска спорожніла.

Я хоробро вийшла на середину кімнати, глянула на усміхнену Като й заспівала:

«У гірській тіснині притулився духан...  
У ньому жваво торгує старий Аршак...



*Лілія Чарська*

У Аршака дочка красуня Като... У Като чорні очі та добре серце. Їй шкода бідлашного сазандара, який трапився на дорозі. Вона приводить його в духан і дає йому їсти. Сазандар дякує Като й бажає їй доброго нареченого. А гості в духані дивляться на Като й кажуть: «Це добра дівчина. Взяти її до себе в дім – значить отримати благо, бо добре серце дружини – найбільше багатство в домах Грузії...»

Я не знаю, як це сталося, що пісня склалась у моїх вустах до ладу. Гості схвально кивали, старий Аршак підморгував їм на доньку, яка геть зашарілась, а Като крізь сміх шепотіла:

– Ти ба, що вигадав гарненький сазандар!

Підбадьорена успіхом, я завела ту пісню, яку чула від діда, – про чорну троянду, занесену на чужину:

*Чорна троянда в щілині тісній  
зростала і квітла в промінні весни,  
і пестив ледь чутний її вітерець,  
а ніч поливала росою...  
І квітла троянда, і пахла, мов мед,  
Все медом своїм напувала...*

Аж раптом...

Мій голос обірвався... Під вікном духану задзвеніли підкови... Хтось близько клацнув нагаєм...

– Чого ж ти зупинився, хлопче? Це нові гості, – заспокоювали мене слухачі.



Це справді були нові відвідувачі.

Господар вийшов на ганок. Хвилині із п'ять він поговорив із ними, потім знову ввійшов у кімнату й голосно мовив:

– Вони її не знайшли!

– Кого? – вирвалось у мене мимоволі.

– Бачиш, – почала Като, – один горійський генерал і князь розіслав на пошуки своїх козаків. Донька в нього зникла, зовсім молоденька дівчинка. Бояться, чи не впала в Куру. Ніде й сліду нема. Чи не бачив ти її, гарненький сазандаре?

– Ні, не бачив, – із тремтінням у голосі промовила я і подумала: «Бідолашний, бідолашний татко! Скільки горя супроти власного бажання принесла я тобі!»

Залишатися в духані, куди щохвилини могли ввійти наші козаки, було небезпечно. Тому я скористалася тим, що хазяї вийшли проводити гостей, стрибнула у вікно й сховалася в темряві ночі, яка прийшла мені на допомогу...

## *Розділ 12. Ніч у горах. Обвал*

Я йшла навмання, бо чорні хмари вкрили небо, навколо – хоч у око стрель, нічого не було видно. Повітря, насичене електрикою, давило тією нестерпною задухою, від якої саднить у горлі, паморочиться голова й мучить спрага. Я йшла, з жахом прислухаючись до віддаленого гromу, який повторювало гірське відлуння.

Насувалася гроза... От-от, здавалось, ударить молот гromу, разверзнется небо, й золоті зигзаги блискавок освітять гірських велетів, що зачаїлися в тужному очікуванні.

Іти я вже не могла – боялася зіслизнути в прірву. Стежка дедалі вужчала й держалася вище й вище на крутояр. Мені стало так страшно в цій гірській стромовині сам-на-сам із похмурою природою, що готувалася до зустрічі з грозою...

І ось вона вибухнула. Золоті змії забігали по чорних хмарах, грім ударив так, що, здавалося, затрусилась гори, й цілі потоки дощу впали на ґрунт, який миттю розм'як і почав підступно вислизати з-під ніг...





Я притислася до скелі під накриттям величезного стрімчака й нажахано вдивлялася у нічну темряву... Десь дико ревли потоки, гори гули довгим, розкотистим стогоном.

І раптом я побачила те, чого ніколи не забуду. Звивиста золота стріла блискавки зірвалася з неба та вдарила в сусідній стрімчак, і величезний шматок брили відірвався від скелі й полетів у безодню, просто в обійми ревучого гірського потоку. Тієї ж миті по той бік стрімчака почувся розпачливий крик... У відповідь зойк вирвався і з моїх грудей, і я знепритомніла.

Не уявляю, скільки часу минуло відтоді, як я, налякана гірським обвалом, упала без тям на слизьку стежку: може, мало, а може, й багато...

Коли я розплющила очі, грози вже не було. Я лежала біля вогнища на розстеленій бурці... Навколо мене, фантастично освітлені яскравим полум'ям, сиділи та стояли озброєні кинджалами й гвинтівками горяни. Їх було багато, із двадцятєро. Обличчя в них були похмурі й суворі. Мова уривчаста й груба.

«Це гірські душмани», – вихором промчало в думках, і холодний піт виступив на чолі.

Я боялася поворухнутись... Нехай краще вважають мене мертвою, – либонь підуть... і залишать мене саму.



– Агов, а хлопчак прочумався, – почувла я грубий голос над собою, розплющила очі й зустрілася поглядом із високим, похмурым з вигляду горянином.

Він був у простому коричневому бешметі й чорній бурці, але мав за поясом ошатні кинджали зі срібними руків'ями й важкі пістолети, теж прикрашені сріблом і черню. Крива шашка висіла збоку...

– Мабуть, душа в п'яти закотилася, зізнайся, – провадив горянин, мовби забавляючись моєю ніяковістю, а далі запитав грізно: – Ти хто?

– Я – Беко, сазандар Беко... Я йшов із Цвілі й у горах заблукав... – пролепетіла я.

– Є в тебе гроші?

– Ні, пане, всього два абази, їх дали мені добрі пани в духані.

– Невелика ж твоя майстерність, хлопче, якщо маєш тільки два абази за душею! Ти грузин?

– Я алазанець.

– Отож бо й воно... Ледачі тварюки ті грузини, алазанці ж і гурійці – особливо. Сонце й небо за них... І виноград, і кукурудза... Чи правду я кажу? – звернувся він зненацька до інших.

– Правду, ага, – шанобливо відповіли ті.

– Ну гаразд! Волею Аллаха знайшли ми тебе, хлопче, на стежці, взяти з тебе нема



чого... Не душити ж тебе через твоє лахміття. Давай два абазі та геть звідси хоч до самого шайтана.

Я схопилася на ноги, поклала в про-  
стягнуту долоню монету й ладна була вже  
зникнути, аж раптом до самого багаття  
підскочив вершник. Він був на білій гір-  
ській конячці, другу тримав на повіді. Це  
був високий вороний кінь, який тремтів  
усім тілом... Новоприбулий горянин, увесь  
обгорнутий у бурку, прив'язав свого коня до  
дерева й підвів вороного до самого багаття...  
Я завмерла від подиву й жаху... Це був він,  
мій Шалий, мій вірний кінь, я його впізна-  
ла! І рвонулася уперед, скрикнувши не своїм  
голосом:

– Шалий!

Так, це був він – мій Шалий! Мій вірний  
Шалий, мій незамінний друг і слуга!

У відповідь на мій розпачливий зойк він  
протяжливо заіржав. Тієї миті я забула про  
все: і про гірських душманів, і про небезпеку  
бути викритою, і про недавню непритомність  
через гірський обвал, і пекельну грозу, й усе,  
що трапилося зі мною. Я зависла на його тон-  
кій, гарній шиї, я цілувала його морду, його  
розумні карі очі, шепочучи в захваті:

– Шалий мій! Ріднесенький мій! Любий!

Раптом чийсь скажений регіт, сповнений  
торжества й люті, перервав моє шепотіння.



– Ось де зустрілися! – почувла я між вибухами скаженого сміху.

Підняла очі на новоприбулого й обімліла...  
Переді мною був Абрек!

Бурка впала в нього з голови. Яскраве багаття лиховісно осяяло люте обличчя з виразом тріумфу.

Із хвилину він мовчав, ніби насолоджуючись моїм жахом. Потому розсміявся новим, уже тихим і радісним сміхом, який іще болісніше відгукнувся в моєму переляканому серці.

– Ти чого, Абреку? – здивовано гукнув йому високий горянин. – Чи то шайтан у тебе вселився?

– Стривай, ага! – раптово обірвав сміх Абрек і після нетривалої паузи запитав спокійніше: – Чи знаєш ти, ага, хто цей сазандар?

– Ні, не знаю... Невже ага-бекір, ваш вождь і начальник, може цікавитися злиденим сазандаром? – гордовито відповів той.

– Слухай же, – не зводячи з мене своїх вогненних очей, провадив Абрек, – це не сазандар, а дочка мого ворога – уруського генерала князя Джаваха-огли-Джамата.

Із цими словами він обвів усе зібрання поглядом переможця.

Запала лиховісна тиша, така, що чутно було, як кажан шелестів крильми та краплі дощу гулко падали на розкислу землю.



– То це правда? – запитав той, котрого називали ага-бекіром, і похмуро його обличчя враз ще більше насупилося.

– Не віриш? – розсміявся Абрек, зненацька наблизився до мене й зірвав із голови папаху.

Пишні коси, притиснуті щільно насунутою шапкою, впали з тім'я і двома чорними змійками спустилися вздовж стану.

Тої ж миті гучний і веселий сміх порушив тишу.

– Оце так хлопчисько! Оце сазандар! – реготали душмани, обводячи мене глузливи-ми й пильними поглядами.

Тим часом Абрек наблизився впритул. Його обличчя сяяло якоюсь сатанинською радістю:

– Чуеш, ти, князівно Ніно Джаваха! Я впізнав тебе... Скажи ж цьому ага, моему начальникові, що Абрек каже правду!

– Це правда, – ніби уві сні пролепетіла я. – Абрек говорить правду. Я – князівна Джаваха.

– То краще, – втрутився ага-бекір. – Якщо ти дочка урського генерала, ми зірвемо з нього великий викуп.

– Викуп? – перебив його Абрек, і обличчя в нього перекошилося від люті. – Ні! Не викарбували ще тих туманів, якими можна викупити мою бранку! У мене давні порахунки з цим дівчиськом.



І він звернувся до мене майже урочисто:

– Чи пам'ятаєш ти, князівно, як заради коштовностей старої княгині виказала вірного слугу? Пам'ятаєш, як при всіх назвала Абрека й віддала його на ганьбу? Тоді він заприсягнувся помститись! Пам'ятаєш ти червоний рубець на моїй щоці? Чи пам'ятаєш, князівно Ніно?

Я мовчала. Він був страшний. На перекошеному від шаленства обличчі годі було шукати бодай найменшого сліду жалю.

– Мені страшно! – прошепотіла я і затулила обличчя руками. – Не дивися так на мене, Абреку, мені страшно!

– Страшно? – прокричав він ще лютіше. – Тепер страшно? А не страшно було виказувати Абрека? Я обіцяв, пригадаю – і настав цей час!

– Годі, Абреку, лякати дитину, – втрутився молодий ставний горянин, дивно схожий на ага-бекіра. – Чи не думаєш ти битися з дітьми?

– Мовчи, Магома, – кинув Абрек, – не пхай свого носа, куди не слід! Абрек – великий слуга ага-бекіра. Абрек привозить своєму начальникові й золото, і тканини, й коштовності. Тепер Абрек привіз ага-бекіру коня, такого коня, якого давно хотів ага... Абрек ледь не потрапив у в'язницю через жалюгідне дівчисько, Абрека вдарили нагаєм... І хто ж –



негідний урус, грузин! Сьогодні Абрек викрав коня в свого недруга... Ніхто не помітив, усі шукали зникле дівчисько... Весілля не гуляли... вина не пили... кинулися в гори наздоганяти дитину... Абрек же пробрався в стайню й узяв коня. Ніхто не бачив, крім Андро... Та він не при собі... одержимий шайтаном... якщо й бачив, то не скаже, а скаже – Абрек уже далеко... що з того? Бери коня, агабекіре, й нагороди, як обіцяв, твого вірного слугу.

– Чим нагородити тебе, Абреку? – запитав вождь душманів. – Бери гроші, речі, що хочеш.

– Нічого не треба, ага! Одного хочу: віддай дівчисько...

Я здригнулася; лиховісне обличчя горця викликало в мене смертельний жах... Він міг замучити й убити мене безкарно... Гори свято зберігали таємниці своїх душманів...

Моє серце більше не завмирало. Воно було скуте крижаним жахом, який годі описати.

Моє життя залежало від бекірової відповіді. Він стояв обличчям до багаття й, здавалося, боровся сам із собою. Багатий викуп, мабуть, вабив його, але водночас він не хотів відступитися від слова, даного Абрекові в присутності підлеглих: він мусив дотримати обіцянки. Тому на його обличчі позначилася нерішучість.



*Лілія Чарська*

– Брате, – знову втрутився стрункий Магома, – брате, невже ти не заступишся за бідолашну дитину?

Несподіване втручання юнака погубило мене.

– Магома! – поважно почав бекір, – законами Корану забороняється молодшим учити старших. Ти ще не воїн, а дитина. Не забувай... у Кабарді не порушують слова... А ми обоє з тобою, Магома, родом із Кабарди!

Потім він повернувся до мого ворога й сказав:

– Абреку, бранка – твоя.

– Харрабаджа [*войовничий, захоплений вигук у горців*!] – шалено вигукнув Абрек, і його войовничий поклик далеко розкотився лиховісним відлунням по гірських тіснинах. – Харрабаджа! Великий Аллах і Магомет, пророк його... Будь благословенний за мудре рішення, ага-бекіре! Тепер я сповна насолоджуюся помстою! Князь горійський навіки запам'ятає, як скривдив вільного сина гір. Князь горійський завтра ж знайде в саду труп своєї дочки! Харрабаджа!

Я помертвіла... Жах остаточно скував мої кінцівки... Не пам'ятаю, що було далі... Полум'я розрослося до дивовижних розмірів... Здавалося, гори зсунулися наді мною, і я лечу в безодню...





\* \* \*

Коли я отямилась, та сама темна ніч стояла над горами. Дощ ущух, але хмари ще не відкривали неба. Згасало багаття, тліли тільки жарини, спалахуючи часом і опромінюючи постаті сонних душманів...

Усе в мене затерпло... Я хотіла випростати руки-ноги, але не змогла поворухнутися. З жахом зрозуміла, що зв'язана...

Від наближення смерті холод розлився по моїх жилах. Запізніле каяття боліло в серці...

«Завтра князь горійський знайде у своєму саду труп дочки!» – на тисячу ладів повторював хтось лихий у мене всередині слова Абрека й вони безперервно лунали у вухах. – Завтра мене не буде! Янгол смерті пройшов так близько, що його крило ледь не зачепило мене... Завтра вже зовсім накриє... Завтра я буду трупом... Мій бідолашний батько залишиться самотнім... І на горійському цвинтарі підійметься новий горбочок... Жива пішла я зі своєї батьківщини, мертву мене повертає її доля. Темний Янгол близько!»

І ніколи життя не здавалося мені таким прекрасним, як тепер! Тепер, на краю могили, я щиро каялася в тім, що скоїла...

Бідолашний татусю! Бідолашний! Ти не скажеш більше «чемі потара сакварело»



*Лідія Чарська*

твоїй маленькій Ніні! Не почувеш більше  
сміху твоєї доні!

\* \* \*

Жаринки в багатті востаннє спалахнули  
й згасли... Тієї ж миті біля мене почувся див-  
ний шерех...

«Це Абрек! – охопила мене смертельна  
туга. – Абрек іде, аби з усім цим покінчити...»

І дивна річ: наближення смерті більше не  
лякало мене. Я бачила, як умирали мама та  
Юліко. У цьому не було нічого страшного...  
Страшне тільки це нестерпне очікування,  
а там, далі... вічний спокій. Це часто повто-  
рював дідусь Магомет; я згадала тепер його  
слова...

Я приготувалася й чекала... Хтось набли-  
зився впритул... Вузька срібляста смуж-  
ка – лезо кинджала – сяйнуло перед очима...  
і саме тієї миті, яку я вважала останньою  
в своєму житті, мої руки й ноги несподівано  
отримали волю; мотузки, що так боляче в них  
врізалися, впали на землю, хтось дужий під-  
няв мене й поніс.

Знову розпачливий страх – не перед смер-  
тю, ні, страх невідомості, – скував мою душу.  
Я не могла кричати... я задихалася. Легкий  
стогін вирвався з моїх грудей... але тої миті  
на губи мені лягла чиясь жорстка рука й так  
стисла рота, що я не змогла крикнути... Десь



близько почулося іржання. Ті самі руки опустили мене на щось тверде... Далі я відчула, що мене прив'язують до сідла. Повід було туго намотано на кисті... Саме цієї хвилини місяць визирнув із-за хмари й освітив того, хто це зробив...

Це був Магома... А сама я сиділа на спині в мого Шалого... Вірний кінь тихо іржав і все його тіло посмикувалося від нетерплячки...

Божевільна радість охопила мене... Я не вмру від удару Абрекової шаблі! Магома визволив мене з полону! Магома врятував мене!

Що його змусило піти супроти братової волі? Відраза до крові чи юнацька доброта, – але він позбавив мене смертних мук, не допустив моєї загибелі...

– Ну, тепер гайда, – тихо зашепотів він, – від швидкості коня залежить порятунок! Наздоженуть – уб'ють!

З цими словами Магома щосили вдарив Шалого нагаєм. Благородна тварина, яка досі не знала такого поводження, рвонулася, стала дибки й... божевільно помчала... Я не встигла озирнутися, навіть не кивнула на знак вдячності моему рятівникові. Шалий, ніби й справді усвідомлюючи смертельну небезпеку, летів як вітер.

Гроза вщухала... Віддалений гуркіт грому зрідка порушував урочисту безмовність гір...



*Лізія Чарська*

У моїй душі теж поступово влягалася буря страшних почуттів, які так раптово були звалилися на мене. Просто наді мною темніло заминало нічного неба... Я підняла до нього погляд, і найгарячіша, найщиріша молитва вирвалася з мого дитячого серця та полинула до престолу Всевишнього...

### *Розділ 13. Знов удома. Дві клятви*

Місяць то ховався за хмару, то виринав і знову ховався, а Шалий усе мчав і мчав уперед... Навкруги темніли силуети велетів-гір, неначе примари нічних духів. Я мчала без думок, без почуттів... Голова моя була нездатна що-небудь усвідомлювати... Тепер не було ні страшно, ні моторошно... Жахливе хвилювання змінилося цілковитою байдужістю... Серце мовчало... мозок теж... Дивна сонливість опановувала мене... Я вже почала схилитися до шиї коня, із останніх сил намагаючись здолати небезпечну дрімоту – аж раптом зовсім близько почувся кінський тупіт.

«Погоня!» – вихором промчало в моєму мозку і я конвульсивно стисла ногами боки Шалого. Але нас наздоганяли... Ось вони ближче... ближче... ось я вже виразно чую хропіння передового коня. Я замружуюся. «Отепер уже смерть... – промайнула блискавична думка... – Навіщо було Магомі рятувати мене? Щоб доля знову штовхнула в холодні обійми смерті?!»



– Ну, Шалий, ну, любий, швидше, швидше!.. – підганяла я свого улюбленця, і він летів достоту так, як літають чарівні коні в казках...

І все-таки звичайний, хоч і дуже сильний, розумний кінь не в змозі був порятувати свою маленьку пані! Страшний вершник наздоганяв нас! Його кінь ішов тепер урівень із моїм. Він – я бачила дуже виразно – силкувався збоку зазирнути мені в обличчя й раптом, коли остаточно порівнявся зі мною, вражено скрикнув:

– Панянку! Князівно! Зупиніться, адже це свої... Це я – Михако... Ледь упізнав... Та стійте ж бо!

Миттю все в мене перед очима застелило рожевим туманом. Начебто ніч минула, начебто сонячне світло здолало птьму... Я сміялась і ридала, як божевільна... Мені відповідала далека розкотиста луна: мовби гірські духи виявляли співчуття до мене.

Михако схопив повід і зупинив Шалого... Мить – і я вже була в його сідлі... Нас обступали татові козаки, розіслані на пошуки... У світлі місяця я бачила їхні засмаглі радісні обличчя. Михако плакав від щастя разом зі мною... Потім, не маючи більше сили долати невідступну дрімоту, я обійняла Михако за його грубу солдатську шию і... заснула...



\* \* \*

Сон мій тривав довго... Однак я чула, ніби крізь важкий туман, як ми їхали все швидше та швидше. Голова палала, нило все тіло... Я чула, що ми виїхали на берег – зашуміла вода...

– Це Кура... – підказував мені сон, – виходить, уже близько, виходить, я вже незабаром побачу тата!

Ось ми підіймаємося в гору, ось і спускаємося... Ще... ще трішки – й зарипіли ворота... Заметушилися люди, щось червоне блиснуло крізь неміцно стулені повіки. Кругом вогні... Голоси, тупіт... Чийсь зойк – чи то розпачливий, а чи радісний... Це Барбале, я впізнаю її голос... Ще хтось біжить алеєю, і я чую зболений, сповнений страждання голос:

– Де вона? Чи жива?

Я роблю неймовірне зусилля, аби розплющити очі. Їх майже засліплює світло, що ллється звідусіль. Але все-таки я бачу його. Він простягає руки... Його обличчя сяє від невимовного щастя.

– Тату! – відчайдушно скрикую я, ридаючи, б'юся у нього на грудях.

– Дитя моє! Дорогоцінне моє дитя! – шепоче він між поцілунками й слізьми, поперед цілого натовпу з ліхтарями несучи мене в дім.



Він сам роздягає мене, не підпускаючи Барбале, кладе в постіль і раптом із грудей у нього виривається чи то стогін, чи розпачливе благання:

– Скажи мені! Заприсягнися, що ніколи, ніколи більше ти цього не зробиш!

Я тільки нахиляю голову, бо сльози стиснули горло і я не годна вимовити бодай слово.

– Ні, ні, – вигукую нарешті, – ніколи, присягаюся тобі моею діда, батечку, ніколи!

Мої очі цієї миті дивляться на портрет тієї, кого ми обое так любили, – на портрет моєї любої матусі – й раптом, простягаючи до неї руки, він промовляє таким глибоким голосом, що хапає за саму душу:

– А я присягаюся тобі, Ніно, що ніколи іншої діда в тебе не буде! Чи зрозуміла ти мене, крихітко?

О, звичайно, я зрозуміла його, я зрозуміла мого доброго, великодушного батька! Я зрозуміла, що він здогадався про причину моєї втечі й вирішив пожертвувати собою заради мого спокою.

– А тепер розкажи мені все, – попросив він, – розкажи!

І я негайно виконала бажання мого найдорожчого. Усе до останньої дрібниці переповіла йому. Його очі горіли похмурим вогнем, коли я почала розповідь про Абрека.





– Йому не буде пощади, – процідив батько крізь зуби й рвучко та ніжно обійняв мене, неначе бажав цією ласкою винагородити за увесь той жах, що я пережила.

– А Магома, тату? Адже якщо поліція спіймає душманів, – вони пощадять Магому?

– Ну, звісно, дитя моє! Я сам клопотатимуся про твого рятівника... А тепер засни... Заплющ оченятка...

І жодного докору, жодного! Тато пробачив мені всі муки, яких я завдала йому. Скільки любові, скільки ніжності! О мій батьку, мій найдорожчий батьку, любий мій! Чим я зможу залагодити свою провину перед тобою, свій дурнувятий вчинок? І я сварила себе та цілувала батькові руки, ці ніжні руки, що гладили мої щоки, мокрі від дитячих, солодких сліз...

Я заснула цієї ночі вмиротворена, радісна, щаслива...

## *Розділ 14. Ніччя-дорога*

Дні не йшли, а летіли... Я помічала, що з часу моєї втечі в домі почали до мене ставитися якось інакше. Бабуся не сварилась, як бувало раніше, хоча неприязно поглядала на мене. Весілля, що не відбулося, не дало їй спокою. У цьому вона звинувачувала тільки мене. Слуги поводитися зі мною тепер як із дорослюю. Барбале часом довго-довго мовчки на мене дивилася – чи то з жалем, чи зі смутком. Я не могла зрозуміти, що це означало... Батько розмовляв зі мною серйозно, не як із дитиною, не як із одинадцятирічною, а ніби з дорослюю дівчиною.

– Ти мій друг, Ніно, найвідданіший і найвірніший, – говорив він.

– Я твій друг, татусю, й люблю тебе понад усе, – палко вигукнула я у відповідь.

Життя знову посміхалося, мов у казці... Ніби зникла з обр'ю остання хмаринка й нічим не затьмарене щастя запанувало в домі.

Але таке щастя не триває довго. Життя – не казка, в якій рожеві феї з золотими чарів-



ними паличками за одну мить зводять палаци своїм золотокосим принцесам...

Так буває тільки в казках. У житті все інакше.

Якось тато приїхав із полку засмучений і стривожений.

— Князівна вдома? — почувся його схвильований голос.

— Я тут, таточку-серденьку! — я негайно зависла в нього на шиї.

— Ніно-джанночко, я мушу серйозно з тобою поговорити, — мовив він.

Ми пройшли в його кабінет, і я, як добре вихована дівчинка, вместилася на тахті, склала руки на колінах і приготувалася слухати.

— Дитя моє, — почав він, — тобі вже одинадцять. Через п'ять-шість років ти будеш дорослою панянкою. Час уже по-справжньому братися до навчання. Ти маєш бути гарно вихованою і освіченою. Тобі доведеться бувати у товаристві, спілкуватися з людьми вищого світу... А чого ти тут навчишся? Хіба тільки верхової їзди й джигітування, якими й так уже володієш. Ти сама розумієш, що для князівни Джаваха цього не досить... А далі що, Ніно? Бабуся не хоче займатися твоїм вихованням, та вона невдовзі й залишає Горі, мені ж тепер через службу доведеться частіше відлучатися. Сьогодні в полку я отримав наказ.



Залишати тебе під опікою гувернанток і слуг я не бажав би... Не мав би тоді жодної спокійної хвилини... І ось що я придумав, джаночко... Не лякайся тільки, тут нема нічого страшного... Я вирішив віддати тебе в інститут у Петербурзі. Коли ти там навчатимешся, я буду спокійний, знаючи, що про тебе дбають досвідчені люди... Там у тебе буде багато подруг, багато дівчаток одного віку з тобою... До того ж начальниця інституту, княгиня Б., — сестра мого товариша, моя давня приятелька. Вона полюбить тебе як рідну... Зиму проведитимеш там, літо — вдома... Чи згодна ти на це, дитинко?

Чи згодна була я? Чи згодна тепер, коли найменше його бажання стало для мене законом! Та й крім того я твердо усвідомлювала всю неминучість подібного батькового рішення. Мені самій хотілося вчитись... Я надто мало знала як на свій вік, а мій допитливий розум цікавився всім, жадаючи нових знань.

— Авжеж, татусю, — твердо мовила я, — ти добре придумав... Тільки... пиши мені частіше й забирай до Горі щоліта...

Він обійняв мене й пообіцяв виконати всі мої бажання.

Із цього дня в домі зчинилася метушня. Ми повинні були їхати вже за місяць... Барбале плакала, Михако жалісно дивився мені у вічі,



навіть бабусині слуги співчутливо похитували головами. З батьком я була нерозлучна... Ми їздили в гори, насолоджуючись своїм усамітненням, прагнули наговоритися досхочу, й то були чудові прогулянки.

А дні летіли ще швидше... Якось тато приніс мені свіжу новину. Ватагу душманів оточили в горах і всіх переловили. Вони сидять у в'язниці й незабаром їх мають судити.

– А Магома? – вихопилося в мене.

– Магому буде звільнено: я про це подбаю, – заспокоїв мене батько.

Тато казав мені правду. Розбійників судили й піддали заслуженому покаранню.

А Магому звільнили.

Він прийшов уже наступного дня після суду й попросив, аби викликали батька з дому.

Це було напередодні нашого від'їзду в далеку північну столицю. Коли ми з батьком вийшли, Магома шанобливо, за татарським звичаєм, приклав руку до чола й грудей і, незвичайно блідий від хвилювання, прошепотів:

– Ага, вияви ще раз свою доброту – приймай мене на службу... Магома буде вірним слугою.

– Як, Магомо, хіба ти не повернешся в Кабарду? – здивувався батько.

– Ні, ага... Отроком пішов я звідтіля й за бажанням брата став його помічником...



Аллах бачить, як важко мені було... Жодного пальця не вмочив Магома у кров... Тепер же мені не можна повертатися в Кабарду... Мене звільнено, інші у в'язниці... Може, їх уже й стратили... З яким же обличчям повернусь я сам на батьківщину?.. Скажуть – не вберіг брата...

– Твій брат був ватажком душманів, Магомо.

– Знаю, ага! Але хіба в Кабарді дивляться на ці справи так само, як у Кахетії чи Імеретії? Для кабардинця розбій – молодецтво, честь джигіта... Його не засудять на батьківщині. Ним пишаються... А ось я...

– Чого ж ти хочеш, Магомо? Я дав тобі за порятунок дочки, що міг... Але ти повернув мені гроші. Чого іншого ти хочеш? Для тебе зроблю все, що зможу, – лагідно мовив батько.

– Хочу, ага, служити тобі... – відповів Магома просто, і очі прохально звернулися до батька.

Тата зворушило це палке поривання молодого кабардинця, він обійняв Магому й пообіцяв здійснити його бажання. Магома залишився в нас допомагати Михако до його повернення в полк...

Настав день від'їзду.

Візок стояв біля ганку. Барбале голосно плакала в кухні. Батько супився й мовчав.



Я оббігла весь дім і сад, спустилася до Кури, зійшла на гору, вклонилася любим могилкам і вже вдесьте помчала в стайню.

– Прощавай, Шалий, прощавай, вірний друже! – шепотіла я, цілючи лискучу шию мого коня.

– Годуй же його гарненько, – наказала я Михако, – щоб наступного літа, до мого повернення, ось які в нього були боки! Чуєш?

– Не турбуйтеся, князівно-голубко, будете задоволені! – відповідав він, а в самого сльози стояли в очах і ледь посмикувалися губи.

До бабусі я пішла прощатися тихо й статечно, але без жодного хвилювання. Вона була єдина, кого я залишала без жалю. Зате з Барбале, яка поблагословила мене образком святої Ніни, з Родам, Ганною, Михако й Брагімом я цілувалася так щиро й міцно, що в мене розпухли губи.

Я не плакала... Груди мені стисло від стримуваних сліз, але вони так і не пролилися.

– Прощавай, Магомо, прощавай, мій рятівниче, – посміхнулася я крізь туман, який застеляв зір...

– Нехай береже тебе Аллах, добра панянку!

Ми вже сіли у візок, коли попереду на шляху здійнялася хмара пилу. З неї раптово виринула вершниця – тоненька баронеса в чорній амазонці з довгою вуаллю, що огортала білою хмарою всю її тендітну постать.



*Лідія Чарска*

– Я хотіла провести вас, Ніно, й побажати всього, всього найкращого... – засапано від швидкої їзди промовила вона, і потім під'їхала до візка з мого боку, швидко нахилилася, міцно обійняла мене й прошепотіла ніяково: – І попросити вас, щоб ви не гнівалися на мене й твердо вірили, що я залишилася вашим другом!

А далі вона зникла так само швидко, як і з'явилася. Вже здаля долинув її ледь чутний вигук:

– Добра путь, Ніно, до зустрічі!

Візок рушив... Усі, хто проводжав мене, замахали хустками... Хтось заплакав... Хтось прокричав напуття з ім'ям Аллаха... Серпневий ранок сміявся довірливо та ясно... Пахощами спілих плодів було просочене повітря. У блакитному просторі купався усміхнений Горі...

Колишнє життя скінчилося, починалося нове – краще чи гірше, – я не знала.



## *Частина друга*

### *В інституті*

#### *Розділ 1. У кам'яній клітці.* *Несподівані вороги*

- Я ніколи не забуду того, що обіцяла...
- Я намагатимусь бути доброю і старанною...
- Чи ж справді, Ніно?
- Хіба я брехала тобі коли-небудь, татусю?
- Пробач, голубко... Час...
- Так, уже час...

Ми стояли у невеличкій, добре освітленій приймальній інституту, куди батько сьогодні привіз мене вперше.

Ми були не самі. При нашій розмові була присутня висока сива жінка, що здавалася мені справжньою королевою. Через неї ми були скуті. Я бачила, що татові хотілося сказати мені ще багато, але він мовчав, тому що висока жінка була поряд і батько не міг при



ній залишатися таким чудесним, добрим і ніжним, яким був у Горі.

– Отже, княгине, – звернувся він до начальниці, – я вручаю вам мій скарб. Будьте поблажливі до неї... Це трішки дивна, але надзвичайно чуйна дитина... Вона потребує особливого підходу... Ми, жителі півдня, зовсім інші люди!

– Не турбуйтеся, князю, я особисто подбаю про вашу чарівну доньку, – промовила висока жінка й ніжно погладила мене по щоці.

– Ну, вже справді час!

Батько рішуче підвівся, пристебнув шаблю й міцно обійняв мене. Я припала йому до грудей.

– До завтра, татусю?'

– До завтра, крихітко... Якщо княгиня дозволить.

– О! – поквапилася заспокоїти його начальниця, – для князя Джаваха наші двері відчинені повсякчас!

Батько поклонився мовчки, ще раз поцілував мене, сказав: «До завтра», – й швидко вийшов із кімнати.

Я дивилася йому вслід – і серце моє щеміло... Я знала, що він приїде й завтра, й післязавтра, і щодня перебуватиме тут, поки я не звикну, але я розлучалася з ним уперше в чужій і новій обстановці.



Мандрівка від Тифліса до Петербурга залізницею мало мене хвилювала. Вся душа моя рвалася назад, у чарівний Горі, у моє рідне, покинуте гніздечко.

\* \* \*

Біля самого Петербурга я ніби опам'яталася... Мене вразили сіре, ніби насуплене небо, з якого скупо світило північне сонце, повітря без пахощів троянд і азалій, хирляві дерева, голі поля з пожовклою травою...

Коли я вийшла з вагона, моє серце забилося сильно-сильно... Сіре небо плакало... Дощик мрячив по дахах великих будинків. Люди в гумових плащах під парасольками здалися мені нудними, негарними – я звикла до яскравого, мальовничого вбрання своєї країни...

Нас відвезли в найкращий готель, де, незважаючи на всю розкіш і зручності, я не могла заснути від щохвилинного гуркоту коліс попід вікнами.

Коли наступного вечора тато відвіз мене в інститут і залишив на піклування величаво-лагідній начальниці, я навіть трішки зраділа, що не бачитиму вогкого петербурзького дня, не чутиму гуркоту екіпажів під вікнами нашого номера... І мимоволі висловила ці думки вголос...



– Ну й чудово! – теж ніби зрадив батько. – Ти розумна дівчинка й не будеш надто вже нудьгувати... Адже вчитися необхідно, дитинко... Та й крім того – сім років інститутського життя пролетять так швидко, що ти й не помітиш.

Сім років! Боже мій, сім років! Через сім років мої чорні коси доростуть до землі й Шалий ослабне від старості, а бідолашна Барбале, напевно, стане вже зовсім сивою! Сім років!

– Ходімо, дитя моє, познайомлю тебе з подругами, – перервала мої міркування начальниця. – Ти побачиш, як тобі добре й весело буде рости й учитися з іншими дівчатками.

Довгі коридори потяглися переді мною. Скрізь горіли газові ріжки, що яскраво освітлюють білі стіни, фарбовані під мармур, чисто відполіровану паркетну підлогу. Часом я бачила здаля маленькі постаті інституток. Усі вони були вдягнені в однакові зелені сукні й білі фартушки. Дівчатка присідали перед начальницею боязко й шанобливо, з опущеними очима, та поспішали далі.

Нарешті ми піднялися широкими, вкритими килимами сходами і ступили в так званий верхній коридор, де розташовувалися класи. Моя супутниця ввійшла зі мною до кімнати, над дверима якої на чорній дошці було виведено великим білим шрифтом: 7-й клас.



Тої ж миті неначе бджолиний рій заглипив мене своїм дзижчанням. Але це тривало лише секунду. Дівчатка, які вголос учили уроки, теревенили й сміялися з подругами, миттю вмовкли, щойно увійшла начальниця. Всі підхопилися з місць, присідаючи, наблизилися до нас. Між ними була маленька, товстенька пані в синій сукні.

– Діти! – урочисто промовила княгиня й злегка підштовхнула мене вперед, – ось вам нова подруга, князівна Ніна Джаваха-огли-Джамата. Полюбіть її. Вона приїхала з далекого Кавказу й сумує за своєю батьківщиною. Постарайтеся розважити її, заспокоїти.

Потім, звертаючись до мене, начальниця додала з підбадьорливою посмішкою:

– Ну, ось бачиш, крихітко, скільки веселих маленьких дівчаток! Повір, тобі не буде з ними нудно.

Класна дама в синій сукні наблизилася до мене й простягла руку.

– Guten Abend, mein Kind [*Добрий вечір, дитя моє*!] – сказала вона.

Я говорила німецькою, протягом останнього року займалася цією мовою зі своєю вчителькою, але все-таки чомусь сконфузилась, ніяково дивлячись на повненьке обличчя класної дами.

Мамап – так називали інститутки начальницю – ще раз глянула на мене й підбадьорливо



кинула. Потім, напевне щоб не заважати моему знайомству з товаришками, міцно мене поцілувала, перехрестила та вийшла з класу. За нею пішла й класна дама.

Знову здійнялися гамір, вереск, біганина. Юрба дівчаток обступила мене зусібіч, сміючись і закидаючи запитаннями: «Хто ти? Звідки? Хто твої батьки?»

Одна пустунка вистригнула на ослін і звідтіля запищала пронизливим голоском:

– Новенька, новенька, новенька!

Інша вподобала мої коси – безцеремонно потягла їх до себе. Я мимоволі похитнулась і сіла.

– Як тебе звать? – підскочила до мене жвава дівчинка з гострим личком і відстовбурченим жорстким волоссям.

– Ніна, – просто відповіла я.

– Ніна, чи чуєте ви! Оце відповідь! У тебе немає прізвища? Чуєте, mesdames'очки, її звать Ніна, і вчителі називатимуть її «мадемуазель Ніна»... Ха-ха-ха!.. – розреготалася дівчинка.

– Ха-ха-ха! – підхопили інші.

Я не розуміла, що смішного в тому, що мое ім'я Ніна.

– О, мадемуазель Ніно, – не вгавала пустунка, – а батько твій хто?

– Мій батько, – не без гордості відповіла я, – відомий усьому Кавказові генерал. Його ім'я князь ага Джаваха-огли-Джамата.



– Як? Як? Повтори!

– Ага Джаваха-огли-Джамата, – повторила я, не помічаючи глузливих вогників, які блиснули у жвавих оченятках дивної дівчинки.

– Джамата-татата! Оце так прізвище! – голосно зареготала пустунка.

І знову інші підхопили.

Кров прилила мені до обличчя... Як? Вони сміють знущатися з імені, яке гримить від Алазані до самого аулу Гуніба! З імені, вкритого бойовою славою! Геройського імені, яке визнав сам руський цар! О, це було занадто! Ніби крила вирости в мене за спиною і додали мені силі. Я гордо випросталася.

– Слухайте, ви, дурні дівчиська! – насилу стримуючись, запально промовила я. – Не смійте глузувати з того, чого ніколи не зрозумієте... А коли ще раз хто-небудь насмілиться навмисне перекрутити бодай один звук у моєму прізвищі, я негайно піду до начальниці й поскаржуся.

– Ах, ти... – розкричалася дівчинка з відстовбурченими кучерями. – Ябеда!

– Що? – злобливо підступила я до неї, не розуміючи незнайомого слова, але невиразно відчуваючи в ньому якусь образу.

– Ябеда, – писнула друга, третя, четверта, і вся ватага розпалених дівчаток застрибала навколо мене.



– Ябеда! Ябеда! Злюка! Зла ябеда!

Я затисла вуха, щоб нічого не чути... Моє серце боліло від кривди.

«Що я їм зробила? – ця думка болісно свердлила мій мозок. – За що вони мучать мене? Невже не знайдеться серед них жодної доброї душі, яка б заступилася за мене?»

На жаль, такої не знайшлося... Мене оточували неприязні обличчя, сердиті вигуки лунали й далі.

Раптом двері відчинились і ввійшла класна дама...

Пронизливий дзвінок сповістив про годину вечірнього чаю. Здійнялися вже зовсім несамовиті галас і метушня. Дівчатка поквапливо ставали в пари. Я ж залишилася на колишньому місці.

– Komm, mein Kind, her [*Ходи сюди, дитя моє*], – почула я голос класної дами й пішла до неї.

– Ось твоя пара, іди з нею.

І вона підвела мене до високої дівчинки, яка неприязно поглядала на мене з-під білявих брів.

Пари рушили... Я помітила, що вихованки йдуть під руку, нерішуче підсунулася до моєї сусідки, простягла руку їй. Але вона відскочила, ніби вжалена, й різко мовила:

– Будь ласка, не лізь... Я ненавиджу ябед.





Я зрозуміла, що клас оголосив мені війну. І мені стало невимовно смутно.

– Новенька! Новенька! – чулося скрізь і між старшими, й між молодшими ученицями, однаково вбраними в зелені камлотові сукні, білі фартухи й рукавички на кшталт рурочок, прикріплених вище ліктя.

Їдальня – велика, довга кімната, куди ми спустилися сходами, – була заставлена двома рядами столів із широким проходом посередині.

Нам роздали кухлі з коричневою рідиною, мало схожою на чай, і порційні булки з несмачного прісного тіста. Я не доторкнулася ні до того, ні до іншого.

– Ти татарка? – раптом почулося з далекого кінця столу, і та сама жвава дівчинка, що дражнила мене в класі, не дочекавшись відповіді, глузливо пирхнула в серветку.

– Mesdam'очки, – крізь сміх звернулася вона до подруг, – ця дівчина, певно, татарка, а татарська релігія забороняє їсти свинину... Ти можеш радіти, Іванова, – вона повернулася до маленької білявої товстунки, – щоразу, як подаватимуть свинячі котлети, Джаваха віддаватиме тобі свою порцію.

Усі дівчатка захихотіли... Та, котру називали Івановою, підняла голову й озвалася до балакучої пустунки:

– А ти будеш дивитись і облизуватися.



– Більше тобі нічого не заборонено твоєю релігією? – втрутилася в розмову гарненька мініатюрна дівчинка, дивно схожа на білявих янголів, яких зображають на картинках, – бо я дуже люблю тістечка...

І знову сміх, кривдний, болісний. Я вирішила мовчати й завтра ж попросити тата, щоб забрав мене звідси в якесь інше місце, в інший інститут.

Після довгої вечірньої молитви ми зійшли на четвертий поверх, у дортуар.

Довга, як і їдальня, кімната з вишикуваними рядами ліжок, присунутих узголів'ями одне до одного, теж була освітлена газовими ріжками. Між ліжками залишався невеликий простір для нічних шафок і табуретів.

Fraulein Герінг, або Киць-Киць, як називали інститутки класну даму, ласкаво вказала мені моє місце.

Доля рішуче повстала проти мене: у головах моїх стояло ліжко лихої дівчинки з янгольським обличчям, а поряд зі мною була постіль невгамовної Бельської – головного гонителя.

Нічого тут вдіяти не можна було, і я твердо вирішила все стерпіти мовчки...

Тим часом навколо кипіло життя. Вихованки поскидали свої незграбні зелені сукні й виявилися в коротеньких нижніх спідничках і білих кофтинках, а на голові у кожної красував-



ся кумедний чепчик, схожий на гостроверху шапочку гнома, й ці головні убори ніби зробили їхні юні личка дивно старими й потворними.

Я пройшла разом з іншими в умивальню. Там було ще більше галасу. Дівчатка, оголені до пояса, так ретельно милися жорсткими рукавичками з люфи, що їхні спини нагадували спілі помідори.

– Любонько, не бризкайся! – чулося в одному кінці умивальні.

– Кіро Дергунова, позич твою губку, – долинали з іншого кінця.

Кіра простягала губку, ніби ненавмисно вичавлюючи її на спину сусідки... Лемент... вереск... біганина. У кутку біля комода з вистромленою з нього постіллю для служниць висока, струнка, надто серйозна як на свій вік Варюша Чикуніна, прозвана за спів Соловейком, розчісувала свої довгі шовковисті коси й знову півголосом наспівувала:

*Ах, ти, Русь моя,  
Русь привольная...*

Дівчинка з таким ніжним голоском і мрійливими оченятами не могла, на мою думку, бути лихою, тому я сміливо підійшла до неї та запитала:

– Чи не знаєте, за що мене тут зненавиділи?

Вона раптово обірвала пісню й підняла на мене здивовані очі.



Я повторила запитання.

Але тої ж миті до нас підскочила руденька вихованка з дивно білим личком і зухвало крикнула мені в обличчя:

– Тому, що ти хотіла на нас скаржитися, а ми ненавидимо донощиць!

– Але ж ви ображаєте мене! Князівна Джаваха не пробачає образ, – гордовито відповіла я.

– Ха-ха-ха! – розсміялася Руденька, як називали подруги цю вогнекосу дівчинку. – Ти ба, яка поважна! Князівна Джаваха! Та чи ви знаєте, mesdam'очки, що на Кавказі в них усі князі? У кого є двійко баранів – той і князь.

– Тихше, Запольська. І не сором тобі кривдити новеньку? – непомітно підійшла Fraulein Герінг і негайно ж ляснула в долоні:

– Schlafen, Kinder, schlafen [*Спати, діти, спати!*]

Уся юрба кинулася в спальню. В умивальній залишилися я та співуха Чикуніна. Вона боязко озирнулася, пересвідчилася, що ми самі, й швидко заговорила:

– Ви не зважайте на них, у нас тут так заведено – цькувати новеньких... Дурні дівчатка потім відчепляться, коли ви звикнете...

– Я ніколи не звикну, – ледь стримуючи сльози, відповіла я, – завтра ж попрошу тата забрати мене звідси й перевести в інший інститут...



– І дарма! – перебила Чикуніна, швидко доплітаючи важку косу, – дарма! В іншому інституті повториться те саме... Не буде те ж іще в третій вступати... Та й там теж так... Тут, принаймні, тамап – дуся, а там, у інших, Бог його знає які начальниці. Он сестра мені пише з N-ського інституту, чим їх там годують... Жах!

– Ваша світлосте, – зненацька ніби з-під землі виринула Бельська, – Fraulein послала мене покликати спати вашу світлість. Маю честь довести це до відома вашої світлості, – й вона мені вклонилася з глузливою пошаною.

Я спалахнула.

– Це нічого, – заспокоювала мене моя нова знайома, – стерпіть уже як-небудь... А там вони самі побачать свою дурість, самі придуть до вас, ще й вибачатимуться. І крім того, розумієте, князівно, у вас... Ви не розгніваєтеся за мою відвертість?

– Ні, ні, – поквапливо відповіла я.

– Розумієте, у вас такий вигляд, начебто ви кращі, вищі за всіх нас... Ви титулована, багата дівчинка, генеральська дочка... А ми всі простіші... Це й без того всі бачать і знають. Не треба підкреслювати, розумієте... Ах, я не вмію правильно пояснити! Ви мене, мабуть, не зрозумієте, образитеся... – несподівано обірвала вона сама себе й глибоко зітхнула.



*Ligia Чарська*

– Ні, ні, навпаки, говоріть, будь ласка, – я ще поквапливіше заспокоювала її.

– Ну от... вони й сердяться... А ви б простіше з ними...

– *Schlafen, Kinder, schlafen!* – ще раз погукала нас *Fraulein*.

Щойно ми ввійшли в спальню, дівчина-служниця зменшила світло в газових ріжках, і дортуар втонув у півмороку. Запала тиша. Зрідка тільки чувся де-небудь здавлений шепіт, або з легким шумом пересувався табурет, який трапився під руку. То на одній, то на іншій постелі підіймалися невеличкі дитячі постаті, до пояса загорнуті в сині нанкові ковдри. Зі складеними на грудях руками, вони старанно молилися, били поклони. Класна дама, тихо ступаючи, ходила вузьким проходом поміж рядів ліжок, «провулком», як цей прохід називали в інституті, поки нарешті не побажала нам доброї ночі та не зникла за дверима своєї кімнати поряд із дортуаром.

Ледь затихли її обережні кроки, Бельська звелася на лікті й вимовила дзвінким шепотом на всю спальню:

– Тихіше, *mesdam*'очки, бо ви заважаєте спати її світлості, осяйній князівні.

Дівчатка тихенько пирхнули.

– Її світлість князівна спочивають, – тим самим шепотом промовила вона знову.



— Облиш цю татарську князівну, Білко, — підхопила зі свого місця руденька Запольська, — не заважай їй творити свій вечірній намаз. Коли я була в Мцхеті...

«Вона була в Мцхеті! У Мцхеті — стародавній столиці рідної Грузії, у Мцхеті, так близько розташованому від любого Горі, в самому серці моєї батьківщини... Вона була в Мцхеті...» — вихором промчало в моїй голові.

Не тямлячи, що роблю, я миттю зіскочила з постелі, підбігла до ліжечка Руденької, видерлася на нього, як була, боса, в самій сорочці, сіла в ногах у дівчинки й запитувала тремтячим від радісного хвилювання голосом:

— Ви були в Мцхеті? Невже ви були в Мцхеті?

Мені здавалося тепер, що я давно знаю і люблю цю руденьку вихованку, яка так жорстоко жартувала всього кілька хвилин тому. Адже вона була в Мцхеті, вона бачила мою батьківщину, моє бірюзове небо, мої смарагдові долини й високі гори, затягнуті рожеватим туманом, далекі гори з сивими вершинами!

Руденька, проте, здавалося, не поділяла мого захвату. Начебто навіть налякалася й, аби приховати ніяковість, розреготалася на весь дортуар, хоча й не зовсім природно.



*Лідія Чарська*

– Mesdam'очки, ясновельможна татарка збожеволіла. Кар-р-раул!

Двері сусідньої кімнати широко розчинилися. На порозі з'явився Fraulein Герінг.

– Wer schreit so? Bist du, Запольська? [*Хто це так кричить? Це ти, Запольська?*] Schande [*Це сором!*] Завтра ти будеш покарана.

Двері знову хряпнули... Вогнекоса дівчинка, що злякано сховалася під ковдру з появою класної дами, тепер знову вистромила з-під неї свою лисячу голівку й сердито кинула мені:

– Усе через вас... Забирайтеся, будь ласка!

Я мовчки зістрибнула з її ліжка й пішла до себе. Мені було соромно й боляче: не зуміла стримати свого поривання перед цими лихими, безжальними дівчиськами. Мовчки лягла я в свою постіль, зарилася в подушку з очима повними сліз, і... відразу ж у моїй пам'яті виникли дорогі картини...

Переді мною промайнув Горі... Наш дім, оточений тіннявим, запахущим садом... Тихе бурмотіння Кури... Барбале, від якої завжди пахне свіжим тістом і горіховою олією... Гарненька Белла... Бабуся... Брагім... Магома... Тато... А перед усіма ними, перед усією моєю чудесною кавказькою природою, духмяною і ніжною, плив прозорий чарівний образ із сумними очима й сумними піснями, – образ моєї красуні-діда...



*Розділ 2. Цроки. Цыквання.  
Останнє «прощавай»*

Деренчливий дзвінок збудив мене.

Я миттю підхопилася, не в змозі пригада-ти, чому й навіщо я тут, чому бігають і смі-ються ці сердито-сонні дівчатка в кумедних чепчиках і нічних кофтинках.

– Час уже вставати, Джаваха, – пробігаю-чи повз мою постіль, шепнула мені моя вчо-рашня співрозмовниця Чикуніна.

Я поквапилася натягти панчохи, накинути спідничку й побігла вмиватися.

О восьмій до нас піднялася висока, худа, мов жердина, французька дама, m-lle Арно. Я підійшла до неї за порадою тієї самої Чикуніної, присіла.

– Bonjour, mademoiselle! – сухо мовила вона. – Сподіваюся, ви скоро звикнете до наших поряд-ків і станете старанною ученицею.

Потім вона пильно оглянула клас і запи-тала:

– Хто чергова?

Виступила дуже худенька, надто серйозна як на свої літа дівчинка.



— Це наша перша учениця, Додо Муравйова, — пояснила мені Варя Чикуніна, яка на моє прохання стала зі мною в пару.

Я з мимовільною повагою глянула на худеньку дівчинку та потай позаздрила її стриманості.

Тим часом пари рушили до їдальні. Сьогодні мене вже не так оглядали старші й молодші класи: подія вступу новенької за півдоби, здавалося, втратила для них усю свою важливість.

Першим уроком був Закон Божий. Я про це дізналася за столом, насилу змушуючи себе пити рідкий чай, що відгонив соломою, і з'їсти казенну суху булку. Дізналася також, що Закону Божого всі навчаються старанно й що дружно «обожнюють» панотця, який до всіх ставиться по-батьківськи справедливо. Сьогодні мені, здавалося, дали спокій, тільки руденька Запольська глузливо кинула в мій бік:

— Ти можеш не квапитися, Джаваха, адже тебе, татарку, не пустять на урок Закону Божого. А вашого муллу ще не встигли виписати з Кавказу.

Дівчатка дружно пирснули, але я, пам'ятаючи настанови Чикуніної, з байдужим обличчям і далі ковтала з фаянсового кухля каламутний чай.

Батюшка виявився таким, яким я його собі й уявляла: невисокий на зріст, сивенький, із



невимовно лагідним обличчям і ласкавими очима, – він справляв приємне враження, що мене трохи втішило.

Тихо ввійшов він у клас, ледь пролунав дзвінок, тихо звелів черговій прочитати молитву, тихо сів за приготований для цього столик перед партами, де вже стояла чорнильниця й лежав журнал, та надягнув окуляри. Потому обвів клас добрим своїм поглядом і зупинив його на мені, бо я самотньо сиділа на найближчій лаві.

– А я бачу, новенька у вас?

Я встала.

– Як ваше прізвище, дитинко? – звернувся він до мене тим самим ласкавим голосом, від звуків якого на серці ставало набагато легше.

Я хотіла, як завше, назвати свій повний титул, але згадала пораду Чикуніної та просто відповіла:

– Ніна Джаваха.

– Князівна! – писнув за мною чийсь глузливий голосок.

– Аякже, я чув, – закивав головою панотець, – князі Джаваха відомі всьому Кавказові... У війні з горцями відзначилися... Князь Михайло Джаваха неоціненну послугу зробив головнокомандувачеві й загинув у бою... Чи не родич він вам, дитинко?



– Князь Михайло – мій рідний дідусь, – вирвалося в мене з мимовільною гордістю.

Імовірно, очі мої та щоки розгорілися від припливу надзвичайного щастя. Я триумфувала.

«Чуєте! – хотілося мені крикнути всім цим принишклим вихованкам, – чуєте! Мої предки – славні герої, мій дід загинув у бою за волю батьківщини, і ви, лихі, нікчемні, дрібні дівчиська, не маєте права кривдити мене, родовиту грузинську князівну!»

І голова моя гордо піднялася, губи уже розтяглися в пихатій посмішці.

Але раптом мої очі зустрілися з чистим і відкритим поглядом батюшки Филимона.

«Чи маєш ти право так пишатися славою твоїх предків? – здавалося, промовляв до мене його лагідний погляд. – Яка ж твоя заслуга в тім, що народилася ти в знатній князівській родині, а не в хатині злидаря?»

Барва сорому залила мені щоки. І панотець, здавалося, все зрозумів. Новою, подвоєною ласкою засвітився його привітний погляд.

– Ходіть-но сюди, чужоземко; – посміхнувся він, – та розкажіть-но, що знаєте про створення світу...

Я вийшла на середину класу.

Історію створення світу я знала на відмінно. Я часто розповідала її Барбале, яка не



знала ні Старого, ні Нового Завіту. Моя мова, завжди занадто образна, як і у всіх налюбому Сході, сподобалася батюшці. Сподобалася, мабуть, і моїм товаришкам, але вони, здавалося, не хотіли виявляти цього, й далі неприязно косуючи.

— Добре, чужиночко, молодець! — похвалив мене батюшка, відпускаючи на місце.

За мною вийшла Додо Муравйова й виразно, голосно прочитала канон Богородиці.

— Добре, Дуняшо, — похвалив і її панотець.

Негарне, заздрісне почуття народилося в моєму серці, коли худеньку Додо вдостоїли однакової похвали зі мною.

Тим часом священик устав, поправив рясу, підійшов до першої парти, поклав на голову білявої Крихітки свою велику білу руку.

«Чому він пестить цю маленьку дівчинку з янгольським личком і злим серденьком? — промайнуло в моїх думках. — Якби він знав, як сміється вона разом із усіма з бідолашної чужиночки!»

А з грудей панотця вже лилася плавна, доладна оповідь про те, як заздрі брати продали в рабство лагідного й прекрасного юнака Йосипа. І всі ці дівчатка, бліді й рожевощокі, худенькі й повненькі, злі й добрі — всі зі щирим захопленням вступили в панотця цікаві оченята.



Батюшка Филимон ходив між партами, по черзі клав свою велику руку на голову тієї чи іншої вихованки й гладив по черзі дитячі голівки.

Коли черга дійшла до мене й мої чорні коси накрив широкий рукав лілової ряси, я насилу стрималася, щоб ридма не розплакатися.

Це була перша ласка в холодних інститутських стінах...

Другим уроком була географія.

Маленький, теж сивенький учитель Олексій Іванович був дуже строгий зі своєю «командою», як він жартома називав вихованок. Він постійно жартував із ними, смішив їх веселими примовками, іменуючи при цьому «онученятами». І водночас був вимогливим до їхніх відповідей.

— Ану ж бо, красуне, помандруймо Амуром.

Викликана учениця вже розуміла, чого хотів від неї Олексій Іванович, і жваво водила чорною лінієчкою по дірявій старій карті, співуче перелічуючи притоки цієї сибірської річки.

Ліноців Олексій Іванович не зносив.

— Геть на місце, ледарко, темна варварко, — сварився він цілком щиро, не соромлячись ні класних дам, ані самої начальниці.

Тільки-но він побачив мене, як одразу ж мовив:



– А-а! Моєї команди побільшало... Ну-бо, потіш, чим знаєш! – кивнув він у мій бік.

Річок Сибіру, заданих на сьогодні, я, звичайно, не могла знати, зате жваво відта-  
рабанила все про мої рідні кавказькі річки та гори з їхніми вершинами, про міста Кахетії, Імеретії, Гурії та Алазані. Я квапи-  
лася й захлиналася, боялась не встигнути висипати до кінця уроку запас моїх знань. Учитель не переривав мене, тільки схваль-  
но поглядав поверх своїх синіх круглих оку-  
лярів.

– Ти диви! Чого тільки не наторохтіла, – задоволено сміючись, промовив він, коли я скінчила. – Ну, внучка! Потішила! Спасибі, голубко! Ну, а ви, що тут порозсідалися й нічого не тямите, чули? – звернувся він до припишклого класу. – Адже заб’є вас, як Бог свят, заб’є ця спритна грузиночка.

– Вона татарка, Олексію Івановичу, – почувся знову пискливий голосок Бельської.

– А ти – ледарка! – обірвав її вчитель. – Татаркою бути не сором, так Бог створив... А ось ледаркою... Великий усьому вашому класові сором і ганьба. Ану ж бо, для підтвердження моїх слів, потіш і ти, красунечко!

Але красунечка вчителя не потішила. Уроку вона не знала, як і завжди, і в клітинці журналу проти її прізвища оселилася жирна двійка.



– І навіть із крапкою! – жартував невблаганний у таких випадках Олексій Іванович, із особливою старанністю вимальовуючи крапку після двійки.

Повертаючись на своє місце, Бельська блиснула на мене просто вогненними очима...

Деренчливий звук дзвіночка сповістив про закінчення уроку.

По десятихвилинній перерві строгого й вимогливого Олексія Івановича змінив швидкий, ніби ртуть, в'юнкий дідок-француз Ротье. Ледь він сів на кафедрі, як до мене підійшла класна дама й шепнула, щоб я ішла в гардеробну переодягтися в казенне вбрання.

– Муравйова, – звернулася вона так само тихо до худенької, серйозної Додо, – ви проведете новеньку в гардеробну.

– Ходімо, – підійшла та до мене.

Ми присіли в низькому реверансі перед учителем і вийшли з класу.

Спустились на перший поверх і опинилися в напівтемному коридорі, до якого прилягали їдальня, гардеробна та комора для білизни, а також кімнати дам, які навчали музики й рукоділля.

– От сюди, – коротко кинула Додо й штовхнула якись двері.





Ми ввійшли до світлої кімнати, де працювало десь близько двадцяти дівчат, однаково вбраних у смугасті сукні.

— Євдокіє Матвіївно, — звернулася Додо до повної жінки в окулярах, — я привела новеньку, князівну Джаваха.

При останніх словах Додо гардеробна дама, або просто «гардеробша», як її називали дівчата-швачки, глянула на мене поверх окулярів, і все її обличчя розповзлося у люб'язній посмішці.

— Звольте пройти, ваша світлосте, ласкаво просимо, — заспівала вона.

Мені були неприємні й цей солодкавий тон, і ця посмішка. Мигцем глянула я на Додо, бажаючи переконатися, чи не сміється вона з мене. Але обличчя в дівчинки було, як і раніше, незворушно-серйозним.

Груба білизна, потворні прюнелеві черевики й важка сукня з камлоту, що відстовбурчувалася, ніби вітрило, — все це в перші хвилини здалося мені страшенно незручним.

Пелеринка щомиті сповзала вбік, манжи (рукавчики), щільно зав'язані трохи вище ліктя, різали руки, а ноги без кінця плуталися в довгій пелені.

Повертаючись до класу повз швейцарську, я побачила високу, ставну батькову постать за скляними дверима.



«Впізнає тато чи не впізнає в цьому новому вбранні свою Ніну?» – блискавкою сяйнуло в моїй голові, сильніше забилося серце, і я повернулася обличчям до дверей.

Тієї ж миті широка радісна посмішка осяяла батькове обличчя.

Він стрімко відчинив скляні двері, які розділяли нас, простягнув руки й голосно та радісно вигукнув:

– Ніно!

Я впала в його обійми.

– Ну що? Ну що? – запитував він, а очі, повні любові й ласки, вивчали мене.

– Ні, ти скажи мені, як ти мене впізнав? Як ти мене впізнав, татусю? – чіплялась я, сміючись крізь сльози.

– Лиха дівчинка, – з тремтінням у голосі відповідав він, – невже ти хоч одну хвилинку сумнівалася, що твій тато не впізнає своєї джанночки?

О, ні, я не сумнівалася! Жодної хвилини! Я припала до нього й розповідала йому швидко-швидко, неначе боялася втратити час, про те, який величезний наш інститут, скільки в ньому дівчаток, який добрий у нас батюшка, яка ласкава татап і який чудовий голосок у Варочки Чикуніної – просто за душу бере!

Про те, як я мучилася самотністю, як негарно повелися зі мною однокласниці, як



твердо я вирішила перейти в інший інститут, – я промовчала.

Мені не хотілося засмучувати батька, який щиро вірив: мені тут буде добре...

І на його запитання: «Чи добре тобі тут, Ніно?» – я відповідала твердо, без вагань:

– Так, мені добре, тату!

### *Розділ 3. Останнє «прощай». Обшук*

Це була маленька, зовсім маленька книжечка, з білими, чистими сторінками, але якщо подивитися на світло, то на білих чистих сторінках змальовувалися кумедні фігурки маленьких карикатурних чоловічків.

Лідочка Маркова, або Крихітка, як її називали в класі, власниця книжечки, привезла її з-за кордону й із особливою гордістю показувала всім цю витончену й цікаву штучку.

І раптом книжечка зникла.

Ще на уроці monsieur Ротье Крихітка пересилала її до Валі Лер, яка не встигла як слід розгледіти її на перерві. Після уроку ми вийшли в коридор, поки провітрювалися класи. Раптом до групи семикласниць підбігла червона мов заграва Крихітка й заявила, що її книжечка зникла.

Зчинився неймовірний галас... Я не могла до ладу зрозуміти, що вирішили дівчатка, бо цієї хвилини переді мною з'явився поважний з вигляду інститутський швейцар Петро.

— До батечка звольте вийти! Їх світлість внизу чекають, — сповістив він мені.



Стрімголов, перестрибуючи через три сходинки, я кинулася в приймальню.

Уже понад тиждень минуло від дня мого вступу до інституту, а тато ще й досі жив у Петербурзі. Сьогодні він прийшов востаннє. Цього вечора він повинен був вирушати в зворотну путь.

Я кинулася в його обійми. Ми говорили тихо, неначе боялися, що нас підслухають.

– Татусю, найдорожчий мій, любий, – шепотіла я, обіймаючи його за шию, – я буду гарно вчитись, я старатимусь, аби ти міг пишатися мною!

– Дякую, дитинко, дякую тобі, але тільки не надривай своєї силюньки... А влітку знову будемо разом, так? Що передати Шалому? – посміхнувся він крізь сльози.

Мій батько – незламний воїн, який водив свій полк приборкувати повстанців у гірських аулах, – тепер плакав через розлуку зі своєю маленькою дівчинкою, плакав справжніми гіркими, тяжкими слізьми!

– Ось, Ніно, – він зняв із грудей маленький золотий медальйон, – носи на пам'ять про твого тата й про діда-небіжчицю.

Не даючи мені отямитися, надяг медальйон на шийний ланцюжок, де вже висів образок святої Ніни. У медальйоні були портрети небіжчиці мами та мій власний, у костюмі маленького джигіта.



*Лілія Чарська*

Батько віддав мені найдорожчу, найближчу його серцю річ!

Ми міцно обійнялися...

– Передай Барбале, Михако... Шалому... Так, навіть Шалому, він повинен зрозуміти... що я люблю їх міцно-міцно й думатиму про них постійно... – поки я промовляла це, моє хвилювання дедалі зростало.

Мить розлуки наближалась... І раптово зринув у пам'яті мій божевільний вчинок, моя втеча... Мені хотілося ще раз почути з вуст мого батька, що він цілком пробачив божевільній маленькій Ніні, тож я тихенько, на вушко шепнула йому про це. Ще раз попросила в нього пробачення.

– О моя дитинко! – тільки й зміг вимовити він у відповідь, обіймаючи мене міцно-міцно, бо це були останні, прощальні обійми...

Він був уже біля швейцарської, а я ще стояла на одному місці, не в змозі поворухнутися – таким глибоким було хвилювання. І тільки коли побачила генеральське пальто мого батька в руках у швейцара, ніби опам'яталася після заціпеніння. Притьмом кинулася до нього й застигла без сліз, без стогону на його грудях.

Горе, що розривало моє серце, було надто сильним, аби вилитися слізьми... Я неначе скам'яніла...



Ніби крізь сон відчула я на своєму чолі благословення його руки, його поцілунки, змочені слізьми на моїх щоках, і щось ніби кліщам стиснуло мені груди й горло...

– До зустрічі, Нінусю, до побачення, крихітко-джаним, бувай здорова, чемі потара сакварело!

Він ще раз поцілував мене й стрімко рушив до виходу. Я бачила, як віддалялася його ставна постать, як він оглядався, такий блідий, і губи в нього судомно смикалися... Але я тільки з мовчазним благанням простягала до нього руки. Він знову озирнувся й тої ж миті знову опинився поряд.

– Ні, я так не поїду! – стогоном вирвалося з його грудей. – Ну, радосте моя, ну, малесенька, хочеш – поїдемо зі мною?

Чи хочу я! Він запитував, чи хочу я? О Боже всесильний! Я ладна була крикнути йому, ридаючи: «Так, так, візьми мене з собою, забери мене звідси, мій любий, мій коханий таточку! Тут, у цьому інституті, ніч і темінь, а там, у Горі, життя, світло й сонце!»

І я вже готова була просити його взяти мене назад у мій Горі, але внутрішній голос, голос крові князів Джаваха вчасно зупинив мене:

«Як? Ніна – нащадок славетних кавказьких героїв – невже ти не можеш знайти в собі достатньо мужності, щоб не засмутити



батька? Сором, маленька князівно! І ти ще зухвало вважаєш себе джигіткою!»

Цього було досить, аби додати мені мужності.

– Не сумуй, татусю, – промовила я твердо, як доросла, поцілувала його ще раз і додала, ледь стримуючи ридання: – Літо не за горами! Незабаром побачимося... І не помітимо, як сплине час!

О, як важко бути схожою на своїх предків! Я зрозуміла це, коли батька вже не було зі мною... Тільки-но важкі вхідні двері хряпнули за ним, я прихилилася до високої колони, затулила рота фартухом і вибухнула глухими судомними риданнями...

Коли я вдосталь наплакалась і ввійшла до класу, мене вразило дивне видовище.

На класній дошці висів маленький золотий хрестик, мабуть, знятий із чиєїсь шиї, а дівчатка, вишикувані в довгу шеренгу, по черзі підходили й цілували його.

– Бачиш, Джаваха, – звернулася до мене Валя Лер, чарівна блакитноока білявка, схожа на саксонську лялечку, – у Крихітки пропала її книжечка. Крихітка не виносила книжечки з класу, виходить, її взяв хтось із дівчаток. Сором і ганьба всьому класові! Між нами злодійка! Цього ніколи ще не було. Таня Петровська порадила нам цілувати хрест, щоб упізнати злодійку. Злодійка не посміє підійти





до хреста... Або її відштовхне від нього... Або взагалі станеться якийсь диво... Ставай, Джаваха, у шеренгу позад Міли Корбіної та цілуй хрест.

Мої думки були ще там, у маленькій приймальні, біля батька. Останні слова прощання дзвеніли у вухах, і я ледь чула, що мені казала Валя. Їй довелося повторити.

Нарешті я з натугою второпала, чого від мене домагалися: у когось пропала книжечка... Підозрюють кожну з нас... Велять присягатися...

Обурена й вражена до глибини душі, я звернулася до класу:

– Я не знаю ніякої книжки й не буду бавитися зі священними речами. Це богохульство!

– Але цілий клас... – спробувала наполягати Лер.

– Мене дурниці, які робить цілий клас, не обходять, – правила я своєї, – кожен відповідає сам за себе. Хреста цілувати не стану, бо це гріх, коли йдеться про дрібниці, тим більше – про дитячі вигадки нерозумних учениць.

Ледь я встигла вимовити ці слова, як усе навколо мене завищало, загаласувало й затупотіло.

– Як? Вона ще сміє відмовлятися, сміє йти проти класу, коли весь клас вирішив?! – чулося звідусіль.



Я презирливо знизала плечима й відійшла в куток.

Дівчатка вдосталь накричались і знову повернулися до перерваної забавки. Підходили по черзі до золотого хрестика й цілували його. Валя Лер, як шляхетний свідок, серйозно й поважно стежила за складанням присяги. Нарешті, коли всі вже приклалися до хреста, вона голосно заявила:

– Це нечуване зухвальство: злодійка або підійшла до хреста, або...

– Ну, а тепер усі до своїх парт, – перебиваючи її, скомандувала Бельська, – і відкрийте шухляди. Якщо злодійка не зізналася, треба зробити обшук.

І миттю всі 40 дівчаток метнулися до своїх місць і підняли кришки пюпітрів.

Я одна не рушила з місця.

– Джаваха, – крикнула мені Запольська, – ти не чула? Відкрий свою шухляду.

Уся кров кинулася мені в голову...

Відкрити шухляду, дозволити обшукати себе, дозволити запідозрити в... Страшно подумати навіть, не те що вимовити це слово...

– Ні! Я не дозволю обшукувати свою шухляду, – заперечила я різко й гучно, ніби навіть не своїм голосом.

– Що? – недобре посміхнулася гарненька Лер. – Ти й у цьому йдеш проти класу? Але



вже тут нема ніякого богохульства! Чи не правда, mesdames?

– Ні, але все-таки обшукувати себе не дозволю, – твердо заявила я.

– Mesdam'очки, ви чуєте, що вона каже? – вереснула Крихітка, яка досі мовчки стежила за мною злими, неприязними очима. – Як же нам тепер вчинити?

– Та що тут багато розмовляти! Просто відкріймо її пюпітр, – гарячувала руденька Запольська.

Я спалахнула й оглянулася навкруги. Жодного співчутливого обличчя, жодного ласкавого погляду! І це були діти, маленькі дівчатка, що злетілися сюди ще так недавно із різних кінців Росії, які прощалися зі своїми батьками всього якихось два місяці тому так само ніжно, як щойно я прощалася з моїм найдорожчим татом! Та невже їхні дитячі серденька встигли так зачерствіти за такий нетривалий термін?

Ось на останній парті сидить Варя Чикуніна. Вона щось старанно дописує у своєму зошиті. Невже й вона проти мене – вона, така ласкава й лагідна... Он у іншому кутку Міла Корбіна – негарна, хвороблива, мрійлива дівчинка. Ця дивиться на мене своїми лагідними блакитними оченятками, але в них я читаю швидше докір, аніж співчуття. «Хіба тобі важко відкрити свою шухляду й довести,



*Лілія Чарська*

що вони помиляються?» – промовляють ці лагідні блакитні очі. «Ні, – красномовно відповідають мої очі, – тисячу разів ні! Я не дозволю обшукувати мою шухляду!»

А дівчатка навколо мене галасують і хвилюються щохвилини дужче.

– Бельська, – чую я голос Руденької, – іди відчиняй тіруар Джавахи.

– Що?!

Я миттю опинилася біля своєї парти й навіть присіла на краєчок, аби нічия зухвала рука не посміла підняти кришку.

Тоді з юрби виступив мій ворог – Бельська.

– Слухай, Джаваха, – спокійно, навіть ніби примирливо почала вона, – чому ти не хочеш дозволити обшукати тебе?.. Адже Додо, Корбіна, Лер, Петровська – увесь перший десяток наших найкращих учениць, наші парфетки, записані на червоній дошці, дозволили це зробити... А вже якщо вони...

– Бельська, – перебила я, – у справах честі не може бути ні перших, ні останніх учениць. Ти дурна, якщо цього не розумієш. Князівна Джаваха ніколи не дозволить запідозрити себе в чомусь нечесному.

– Якщо князівна Джаваха не дозволить негайно відкрити свій пюпітр, то, виходить, мою книжку вкрала вона!.. – почувла я різкий, неприємний голос, і янгольське личко



Крихітки, перекривлене злою гримасою, глянуло на мене знизу вгору.

Тіруари, парти, кафедра, стіни й стеля – усе затанцювало й застрибало перед моїми очима. Дівчатка ніби спливли кудись у туман, далеко-далеко, і я побачила їх уже десь у себе над головою... І тої ж миті ніби темна завіса заволочла мій зір...

#### *Розділ 4. Дрея Трен у лазареті*

Велика незнайома кімната з ліжками, застеленими білим, тонула в мороці вересневої ночі.

Я лежала в ліжку з компресом на голові, боліло все тіло.

— Де я? — вирвалося в мене мимоволі, я почала дико роззиратися навсібіч, придивляючись до незнайомої обстановки.

— У лазареті, панянку, заспокойтеся, — відповів мені чийсь по-старечому тремтливий голос.

— Хто ви?

— Я — Матенька.

— Та хто ж це, Господи? Я нічого не розумію.

Тоді жінка, голос якої я чула, підвелася з табурета й у блідому світлі місяця, що заглядав у вікна, я побачила маленьку зморщену бабусю в білому чепчику й темній сукні.

— Хто ви? — ще раз перепитала я.

— Матенька, доглядальниця тутешня... Ось випийте, княгине-голубко, ліків — вам і попустить, — тихо й лагідно примовляла незнайома



бабця, простягаючи мені чарочку з якоюсь рідиною.

– Навіщо ж ліки? Хіба я хвора? – захвилювалась я.

– Ну, хвора не хвора, а все-таки трішки занедужали. Та це нічого! Франц Іванович хутко вас на ноги поставить. Завтра ж і виписетеся. Випийте лишень крапельки, й усе як рукою зніме.

Я скорилася, прийняла з її рук чарочку, проковтнула гірку, бридку мікстуру.

– Ну ось і добре! А тепер з Богом люленьки, а я теж піду приляжу, добре, що дочекалася, поки ви отямитесь, та ліки вам дала.

«Яка вона добра, яке в неї чудове, миле обличчя, – подумала я мимоволі. – Барбале така сама старенька, але в неї нема цих зморщечок навколо очей, ніби променів навколо повік. Через ці зморщечки-промінчики в бабусі такий вигляд, ніби вона ледь стримує веселий сміх...».

Бабця ж нагнулася до мене, перехрестила зовсім по-домашньому, як це робила Барбале, й мовила:

– Спи, дитятко... Господь із тобою!

Солодко забилося моє серце від цієї простої ласки доглядальниці з лазарету, і я несвідомо оповила руками її шию й зашепотіла:

– Яка ви добра, ніби рідна! Я вже люблю вас!



– Дякую тобі, голубонько, красунечко моя, за добре слово... – розчулено промовила Матенька, дбайливо вкрила мене ковдрою та пошкандибала до себе, кахикаючи та ледь чутно зітхаючи.

Я вляглася зручніше й почала дивитись у вікно. Неспущена штора дозволяла бачити високі дерева інститутського саду та майданчик перед вікнами лазарету, весь залитий яскравим місячним світлом.

«Ось, – думалося мені, – цей самий місяць світить у Горі й, можливо, хто-небудь із моїх, дивлячись на нього, згадує маленьку далеку Ніну... Як хотілося б мені, щоб місячна фея передала, як у казці, їм – моїм дорогим, любим, – що Ніна думає про них цієї місячної осінньої ночі!..»

І місячна фея ніби підслухала моє бажання – з'явилася до мене. У неї було біляве, зовсім ляне волосся, що спадало на плечі довгими хвилями... В очах у неї ніби відбивалося місячне сяйво – такі вони були світлі та прозорі! Висока, гнучка, в чомусь білому, легенькому, вона зненацька постала переді мною... І – дивна річ – я не злякалася нітрішки й дивилася на неї з посмішкою, очікуючи, що вона скаже. Але вона мовчала й тільки пильно дивилася на мене своїми загадковими очима. Промінь місяця ковзнув по її голівці й сховався в кучерях. І кучері стали зовсім-зовсім срібними.





Вона все мовчала, тому я вирішила заговорити першою.

– Як добре, – прошепотіла я, – що ти прийшла до мене, місячна феє.

Вона засміялась, і сміх її здався мені дзвінким і чудесним, саме таким, яким уміють сміятися лише феї.

– Ні, ні, я не фея! – вигукнула вона й тихо, мовби знехотя, додала: – Я тільки Ірен!

– Ірен? – здивувалась я. – Але хіба місячна фея не може зватися Ірен?

– Я повинна вас розчарувати, маленька князівно... Ви чекали на місячну фею, а перед вами Іринка Трахтенберг, вихованка випускного класу. Ірина Трахтенберг, або просто Іринка, як мене називають інститутки.

– Ірен... Іринко... Як добре, що ви прийшли до мене! Правда, я чекала на фею, але ви така само світла й гарна й цілком можете її замінити.

І я взяла її за руки, вдивляючись у її обличчя, фантастично освітлене місяцем.

– Ну годі, крихітко, мені треба йти, – посміхнулася вона, – вам не можна багато розмовляти, бо знову підвищиться температура й ви нескоро випишетесь з лазарету.

– Ах, ні, ні, феє Ірен, не йдіть від мене! – злякано благала я. – Посидьте на моєму ліжку. Ви ще не хочете спати?



– О, ні! На жаль! Я страждаю від безсоння й довго ходжу кімнатами, цілу ніч ходжу, поки не відчую бажання спочити, й лише під ранок засинаю. Ось і зараз я чула, як ви розмовляли з Матенькою, і прийшла до вас, аби замінити бабусю. Вам не треба змінити компрес?

– О, так, будь ласка! Тільки не йдіть! – і далі благала я, бо її гнучка постать почала віддалятися.

– Але, смішна крихітко, не можу ж я інакше намочити ганчірку.

– Тоді не треба компресу. Сядьте краще біля мене й покладіть мені на чоло вашу руку... У вас така ніжна, біла рука – вона повинна принести мені полегшення... Ну, ось так... А тепер... Тепер ви мені скажіть, як це сталося, що ви не фея, а просто Ірен?

Ірен засміялася.

Вона сміялася на диво гарно – ніби срібні дзвіночки переливалися в її в горлі... Її очі при цьому робилися великими й вологими...

Вона розповіла мені, що походить зі Стокгольма, що батько її поважний консул, що в неї є молодша сестра, неймовірна красуня, й що вона палко любить свою холодну батьківщину.

Тоді я теж не втрималася й розповіла їй, які дивовижні дні проводила на Кавказі, як тяжко мені було сьогодні розлучатися



з батьком і як мені хочеться назад у мій любий, залитий сонцем Горі.

Вона слухала дуже уважно. Увесь час, поки я говорила, її тоненька ручка лежала на моєму чолі, й справді мені здавалося, що біль вщухав, що гарненька Іринка здатна зцілити мою хворобу, як справжня добра фея.

– Однак на сьогодні досить! – перебила вона, коли я, підбадьорена її увагою, почала розповідати їй, як втекла з дому в шматті злиденного сазандара. – Дитинко, годі, бо ми обоє починаємо марити!

Очевидно, фея не повірила мені! Вона прийняла за марення те, що було зі мною насправді й про що я так палко й щиро їй розповідала! Я не стала її переконувати. Нехай вважає маренням моє сповнене дивовижних подій життя ця чарівна, поетична дівчина!

– Добраніч, крихітко Ніно, вам час спати, а завтра наговоримося вдосталь, – востаннє цієї ночі почувла я її ніжний голос. Потім вона міцно поцілувала мене в мокре від поту чоло й пішла до дверей.

– До побачення, феє Ірен!

Вона легко ковзала кімнатою, справжня місячна фея, а потім зникла в коридорі.

– До побачення, феє Ірен! – іще раз прошепотіла я; і вперше після того, як вступила в похмурі інститутські стіни, солодка надія на щось гарне постукала в моє серце.



Я посміхнулася, зітхнула й миттєво провалилася в міцний, здоровий сон.

Ранок настав сонячний і ясний. Я розплющила очі й побачила незвичну обстановку лазарету, згадала все...

Товстенька, свіженька фельдшерка з усміхненим життєрадісним личком, принесла мені другу порцію ліків.

— Ну, хвалити Бога, вигоїли, здається, нашу новеньку, — посміхнулася вона, — бо вчора страх як налякали ви нас; примчали кулею з класу — знепритомніла... Подумати тільки, знепритомніла! У такому віці й такі оце зомління березовою кашею лікувати треба...

Вона бурчала сердито, а обличчя посміхалося так щиросердно й весело, що мені страшенно хотілося розцілувати її.

Потім я раптом згадала, що не побачу більше батька, що він далеко й ніяка сила не може його повернути до його Ніни-джан.

І мій погляд затуманився.

— Що це, сльози? — скрикнула Віра Василівна (так звали товстунку-фельдшерку), допитливо заглядаючи мені у вічі. — Ні, дівчинко, ви вже це облиште, бо такого наробите, що не вилікуємо вас і за два тижні.

— Гаразд, — озвалась я, — постараюся стримувати сльози, ви тільки пришліть до мене фею Ірен.



– Фею Ірен? – розгублено повторила вона. – Та Господь із вами, невже марите, князівно?

– Фея Ірен – це Іринка Трахтенберг. Де вона?

– М-ле Трахтенберг іще спить, – заявила Матенька, стаючи на порозі, а потім запитала у Віри Василівни, чи можна мені встати сьогодні з ліжка.

Та дозволила.

Я швидко заходилася одягатись і за півгодини, зачесана й умита, в білому халаті з полотна, точнісінько такому, який бачила на Іринці сьогодні вночі, заходила я в сусідню палату. Там, перед дверцятами великої грубки, навпочіпки, вся розчервоніла від вогню, сиділа Іринка й присмажувала на вогні казенну булку.

– Тс-с! Не шуміть, маленька князівно! – вона приклала палець до губів.

І я, сміючись, присіла поряд на підлогу та почала її розглядати.

Вона була вже не така гарненька, як здалося мені вночі. Ранок безжально зірвав з неї всю ту нічну фантастичну принадність. Вона більше не здавалася мені феєю, але її великі світлі очі, загадково-прозорі, ніби в русалки, її чудове, біле як льон волосся й витончені риси трохи гордовитого личка з по-дитячому чарівною посмішкою мимоволі змушували нею милуватися.



– Чому ви так пильно дивитеся на мене, князівно? – засміялася дівчина. – Чи сьогодні вже не впізнаєте в мені таємничої місячної феї?

– Ні, ні, Іринко, зовсім не те... Я дивлюся на вас тому, що ви мені страшенно подобається і я ніби знаю вас давно-давно!

– Хочете смаженої булки? – зненацька обірвала вона мою палку мову, відломила половину щойно знятої з гарячого жару булки та простягла мені.

Я з величезним задоволенням до неї взялася, обпікаючи губи й не зводячи очей з Іринки.

За що я її полюбила так раптом, несподівано – не знаю, але це почуття цілком заволоділо моїм палким, чутливим до перших сильних вражень серцем.

О другій приїхав лікар. Він вислухав мене особливо ретельно, розпитав про Кавказ, про тата. Потім узявся до Ірочки. Крім нас хворих у лазареті не було. Зате із класів їх потяглася на огляд ціла низка.

– Франце Івановичу, голубчику, – благала цілком здорова з вигляду старшокласниця.

– Чого бажаєте, m-lle Тальміна?

– Франце Івановичу, голубчику, знайдіть ви в мене катар шлунка, катар горла, катар...



– У-ух, скільки катарів відразу! Чи не забагато буде? Досить і одного, мабуть... – щиросердно засміявся лікар.

– Голубчику, фізики не починала... А нелюд-фізик востаннє обіцяв викликати й одиницю вліпити... Любий, порятуйте!

– А якщо в ліжку вкладу? – жартував лікар.

– Ляжу, голубчику... Навіть краще в ліжку, найкращий доказ хвороби.

– А касторку пропишу?

– Бр-р! Ну, що вже вдієш, і касторку вип'ю... Касторка краща за фізику...

– А раптом татап не повірить, температуру при собі накаже зміряти? Що тоді? Га? Обом прочуханка...

– Нічого, голубчику... Температура підніметься, я термометр у чай опуцу – хутко 40° набіжить.

– Ах, ви, розбійниці, – розсміявся лікар, – ну, та що вже з вами робити... Тільки глядіть, щоб з вами ця хвороба фізики сталася востаннє, бо з головою видам кому слід: розкажу, що ви замість своєї температуру чаю вимірюєте!

– Не скажете! – жваво відбивалася дівчинка. – Ви добрий!

Він і справді був добрий.

За хвилину його гучний голос волав до Матеньки:



– Сестрице милосердя, m-lle Тальміній потогінного приготуйте і в ліжко.

– Випадок дивний! – звернувся він серйозно до фельдшерки, яка дивилася з улесливою увагою.

Тальміна, охкаючи та крекчучи, як справжня хвора, влягалась, а решта давилися сміхом.

І майже щодня добрий лікар в такий спосіб рятував когось із дівчаток.

Іринку й мене він залишив у лазареті на, поки що не визначений час. Але я нітрохи не засмутилася з цього приводу. Тут було набагато затишніше, ніж у класі, до того ж я могла якийсь час відпочити від наскоків несправедливих однокласниць.

Ночами я прокрадалася в палату до Іринки й ми теревенили до ранку.

Про історію зі зниклою книжкою я не могла змовчати. Вона уважно вислухала, насупила свої тонкі брови й процідила крізь зуби:

– Фу, яка гидота! – помовчала й додала: – Я так і думала, що з вами сталося щось надзвичайне. Вас як мертву принесли. M-lle Арно ледь не збожеволіла з переляку. Які бридкі, кепські дівчиська! Знаєте, Ніно, якщо вони посміють іще раз скривдити вас, прийдіть до мене й усе розкажіть... А я вже зумію за вас заступитися...





«Заступитися? О, ні, люба Іринко, – подумала я, – заступатися за мене вам не доведеться. Зумію сама за себе постояти».

Я розповіла Іринці про все моє багате на події життя, й вона так само уважно, навіть жадібно слухала, ніби це була не історія маленької дівчинки, а чудова чарівна казка.

– Ніно! – часто перебивала вона на півслові. – Яка ви щаслива, що пережили стільки цікавого! Я б так хотіла блукати з волинкою, мов у казці, й потрапити до рук душманів...

– Що ви таке кажете, Іринко! – злякано вигукнула я. – Адже не завжди зустрічаються в житті такі люди, як Магома! А що трапилося б зі мною, якби він не приспів на поміч? Страшно подумати!

Гарні дні провела я в лазареті, навіть туга за домівкою якимось поменшала й перестала виливатися колишніми гострими пориваннями. Іноді мене навіть охоплювала непереборна жага до пустоців і примх. Адже я мала всього одинадцять років, і життя в мені так і вирувало.

У лазареті були дві фельдшерки: одна з них, Віра Василівна, – пречудова, найдобріша істота, інша, Мірра Андріївна, – прискіплива злючка. Наскільки дівчатка любили першу, настільки ж ненавиділи другу.

Віра Василівна, або Пампушка, не заважала моїй дружбі з Ірен, а ось Чапля (так



безжальні інститутки прозвали Мірру Андріївну за її довгу шию) щомиті буркотіла:

– Де це бачено, щоб «сімушки» днювали й ночували в старшокласниць!

Особливо сердилася Чапля, коли заставала нас із Іринкою під час нічних бесід.

– Спати йдіть, – неприємним, крикливим голосом вимагала вона, – зараз же марш спати, бо татап поскаржуся!

І я, присоромлена й обурена, йшла геть. Спати, однак, не могла, тому вичікувала, поки трапиться нагода, коли Мірра Андріївна закінчить нічний обхід і повернеться до своєї кімнати – тоді я поквалливо зістрибувала з ліжка й обережно прокрадалася в останню палату, де спала моя нова доросла подруга.

Далеко за північ тривала в нас нескінченна бесіда про дім і батьківщину, приправлена вигуками співчуття, подивом та сміхом.

Мірра Андріївна здогадалася нарешті, що після обходу я ходжу в палату до старших, і намірилася «накрити» мене.

– Сьогодні Чапля другий обхід зробить, – встигла шепнути мені лазаретна дівчина Марійка, що полюбила мене з першого ж мого дня в лазареті.

Я була щиро засмучена. Півночі чудесних балачок з Ірен викреслювалися з мого життя!

– Ну, постривай, кепська Чапле, – обурювалася я, – відучу тебе підглядати за нами!



– Що ви хочете зробити, князівно? – стривожилася Іринка.

– А ось побачите.

Я особливо слухняно вляглася спати цього вечора, чим, звичайно, ще посилила Чаплині підозри.

У велику палату привели двох нових хворих, і, крім того, прийшла одна зі старшокласниць, яка занедужала раптово на незнання педагогіки. Таким чином наша лазаретна родина збільшилася на трьох новеньких.

Після того, як у різках зменшили кількість газу, новенькі хворі відразу поснули. Я лежала з розплющеними очима, дивилася на крихітне газове полум'я каганця й думала про Ірен, яка спала за стіною.

«Бридка Мірка! – лютилась я. – Позбавила мене такого задоволення...»

Було пізно, мабуть, уже близько одинадцяті, бо все стихло й чулося тільки хропіння лазаретних доглядальниць, які спали неподалік. Несподівано я почула ляпання пантофель по паркету.

«Вона», – промайнуло в голові, і я приготувалася до атаки.

Справді, це була Мірра Андріївна, яка прийшла підглядати за мною. Нечутно, навшпиньки наближалася вона до моєї постелі, одягнена в щось довге, широке й картате,



на кшталт балахона, з двома папільйотками на чолі, які стирчали, ніби ріжки.

Щойно картата постать із білими ріжками наблизилася й нахилилася до мене, я зненацька підхопилася та з диким лементом вдаваного переляку вчепилася обома руками в злочасні ріжки.

– Рятуйте, допоможіть! – волала я. – Примара! Ай-ай-ай! Примара!

Вереск здійнявся неможливий. Дівчатка прокинулися та, певна річ, не зрозуміли, в чому тут справа, й теж заволали спросоння на весь лазарет:

– Ай-ай, привид, рятуйте!

Кричала й сама Мірра, перелякана більше за нас. Вона докладала неймовірних зусиль, аби звільнитися з моїх рук, але я так міцно вхопилася за білі ріжки, що всі її старання були марні.

Нарешті вона зібрала останні сили, смикнулася ще раз і... – о, жах! – шкіра разом із волоссям і білими ріжками відділилася від її голови й залишилась у мене в руках, ніби скальп.

Я мимоволі розкрила чужу таємницю: поважна Мірра носила перуку. Із зовсім голим черепом, із лайкою й зойками Чапля кинулася до виходу. А я, розгублена й збентежена несподіваним поворотом, белькотіла, помахуючи перукою, що залишилася в моїх руках:



– Ах, Боже мій, хто ж знав... Хіба я думала...

Нічники знову засвітили яскравіше. Хворі перестали кричати й хвилюватися, оточили мене й реготали тепер як божевільні.

Кількома словами я переказала їм, як злякалася рогатої примари, як ця примара виявилася поважною Міррою Андріївною, і навіть не Міррою Андріївною, а точніше її перукою. Ми сміялися до знемоги.

Нарешті вирішили загорнути злощасну перуку Мірри в папір і віднести розгніваній фельдшерці.

Перуку передали Матеньці й звеліли якомога обережніше доставити за призначенням.

Наступного дня, під час перев'язки, в інституток тільки й розмов було, що князівна Джаваха скальпувала Чаплю. Реготали в класах, реготали в лазареті, реготали в підвальному приміщенні дівчата-служниці. Тільки одна Чапля не реготала. Вона кидала на мене люті погляди й наполягала на тому, щоб мене якнайшвидше виписали з лазарету.

Наступного вечора я ніжно прощалася з Іринкою, збираючись у клас.

– До побачення, пустунко! – з ласкавою посмішкою поцілувала мене Ірен.

– До побачення, місячна феє, видужуйте швидше; я з нетерпінням чекатиму на вас в класах.



Коли я піднялася в коридор і знайоме дзиччання кількох десятків голосів оглушило мене – далекою і неприємною здалася мені класна атмосфера. Я була переконана, що на мене там чекають колишні глузи неприємних однокласниць.

Але я помилилася.

Fraulein Герінг, коли я ввійшла, сиділа на кафедрі, оточена дівчатками, що відповідали їй задані уроки.

Із моєю появою вона лагідно посміхнулася й запитала:

– Ну, Gott grusst dich. Видужала?

Я ствердно кивнула й оглянула клас. Навколо мене вже не було жодного ворожого личка. Дівчатка здавалися ніби присоромленими, юрмилися навколо мене, уникаючи мого погляду.

– Здрастуйте! – кивнула мені Варюша Чикуніна, й голос її звучав ще лагідніше, ніж колись. – Зовсім видужали?

– Так! І вже дечим нашкодила, – засміялась я, сідаючи біля неї. Далі коротенько розповіла про подію в лазареті.

– Он ви яка! – здивовано підняла вона брови й потім додала, зненацька притише-но: – Але ж книжечка знайшлася!

– Яка книжечка? – щиро здивувалась я.

– Та книжка Маркової... Пригадайте! Через неї ви й занедужали. Як же знайшлася



кумедно! Феня її зі сміттям вимела в коридор, а потім принесла... Знаєте, Джаваха, вони такі сконфужені своїм безглуздим вчинком...

– Хто?

– І Бельська, й Маркова, і Запольська, словом, усі-всі... Вони охоче прибігли б миритися з вами, та бояться, що ви їх відштовхнете.

– Дурниці! – вирвалося в мене. – Які дурниці!

І справді, все те здавалося мені тепер дрібницями порівняно з дружбою Іринки. Інститут уже не уявлявся колишньою похмурою тюрмою. У ньому жила зі своїми загадково-прозорими очима й дзвінким сміхом білява фея Ірен.

*Розділ 5. Злочин і кара. Нравило товариства*

*Щоранку, ледь проб'є дев'яту,  
По коридору Церні мчить,  
На негнучких ногах цибатих –  
Високий чобіт не рипить.  
Не хоче нас навчати патлатий,  
У вікна зирить – і мовчить.*

Руденька навіть язиком клацнула від задоволення й обвела клас очима, повними торжества.

– Браво, Запольська, браво! – почулося зусібч, і дівчатка застрибали навколо маленької поетеси нашого класу.

Чергова дама, змучена флюсом, вийшла, щоб трохи полежати в своїй кімнаті, й ми залишилися самі.

– Любі мої, таж вона це в Лермонтова поцупила, – раптом запищала Бельська, що встигала завжди і скрізь.

– Не бреши, Білко! – захищалася обвинувачувана.

– Ну, звісно... «Повітряний корабель»... «По синіх хвилях океану, – так починається, – лиш зірка в небі заблищить, летить той





корабель багряний, вітрило темне не тремтить...». А в тебе...

– Ну то й що, я й не приховую... Я за зразок взяла... Навіть великі поети так робили! А все-таки гарно, й ти від заздрощів чіпляєшся. Адже ж гарно, mesdam'очки? – І вона обвела клас сяючим поглядом.

– Гарно, Марусю, дуже гарно, – хвалили всі. – Ото вже розлютиться Церні!

Церні був нашим учителем арифметики. Сухий і довгий, мов жердина, він щомиті гнівався й кричав. Його в інституті прозвали вампіром. Уроки Церні були просто карою Божою. Сторінка в журналі, відведена для математики, постійно рябіла одиницями, нулями та двійками. Більше десяти балів він не ставив навіть за цілком задовільну відповідь.

– Гарзд, – говорив він, посміхаючись і демонструючи великі жовті зуби, – ви заслуговуєте на десять балів.

– Але чому ж не на дванадцять, monsieur Церні? – бадьориться дівчинка, яка вдостойлась його похвали.

– А тому, мадемуазель Муравйова, що тільки Господу Богу доступні всі знання на перший бал, тобто на дванадцять. Мені, вашому покірному слuzі – на одинадцять, а вже вам, панянку Муравйова, – на всі десять.

– Ах, любоньки, – обурювалася Додо півголосом, повертаючись на своє місце, –



справжній вампір, грішник який! Самого Бога замішав у свою паскудну арифметику!

Церні ненавиділи всім класом і безстрашно виказували йому цю ненависть. А одного разу, коли він несправедливо поставив Мілочці Корбіній, тихенькій і старанній дівчинці, двійку за те, що не зрозуміла завдання – його вирішили цькувати.

Тоді як на уроках інших учителів на кафедрі красувалися шматочки крейди, красиво обгорнуті в папір, ще й зав'язані червоними, блакитними й рожевими бантиками, на уроці в Церні валявся недбало кинутий уламок або, точніше, недогризок крейди, який ледь поміщався в руці. У чорнильниці постійно плавали мухи, а перо навмисно клали таке, що ним заледве можна було розписатися в класному журналі.

Тані Покровській, яка обожнювала Церні (у Тані Покровської завжди все виходило якось «не слава Богу», тому її вважали невдахою), суворо заборонили «виручати вампіра», і Таня скорилася, хоча й проплакала цілий урок свого «душки-цирюшки».

– Робіть із ним що хочете, mesdam'очки, але перестати його обожнювати тепер, коли ви вирішили його цькувати, я вважаю підлістю, – лагідно заявила вона.

– Ну то й обожнюй свого вампіра, а ми все-таки його переведемо на ніщо, – вирішила



Запольська й негайно ж сіла творити свого вірша...

Муза посміхнулася Марусі, й початок пародії на «Повітряний корабель» вийшов досить вдалим.

Руденьки була не від того, щоб і продовжити, але Муза затялась і дівчинка обмежилася ще тільки одним чотиривіршем, якого хутенько дописала під першим, таким на диво гарним:

*Одиниці, двійки, трійки  
Ти, вампіре, нам не став.  
Робиш це зо зла, та тільки  
Сам як одиниця став!*

Вирішили покласти аркушик із віршем на стіл біля чорнильниці, начебто ненавмисно забутий. Кожна з дівчаток вилазила на кафедру, щоб переконатися, що аркуш нікуди не зник.

Цього разу, ніби для того, щоб підсолодити пігулку, Церні поклали крейду в червоній обгортці з бантиком. Навіть приклеїли до бантика картинку з зображенням янгола, що летить у небо.

— Це останнє задоволення перед страстю, — сміялися пустунки, — адже засудженим завжди наостанок роблять що-небудь приємне, а вампір, певно ж, лусне від злості, коли прочитає вірші!



Тані Покровській хтось запропонував обв'язати руку чорною стрічкою на знак жалоби.

Таня приндилася й гнівалась, але йти проти класу не посміла. Це було б порушенням правил товариства, а таке суворо переслідувалося інститутськими законами дружби. «Умри, а не викажи», — промовляв цей закон, народжений у дитячих голівках, які бувають то сповненими розуму й великодушних думок, а то — схибленими на власних надмірних фантазіях.

Я остання підійшла до кафедри. Цього дня я була в класі черговою і на мене покладався обов'язок стежити, чи все необхідне приготовано для вчителя.

Усе було на місці зі злочасним аркушем включно.

Ледь встигла я відкрити чорнильницю й виловити з неї двох муж-потопельниць, як двері широко розчахнулися, й рудий та довгий, неначе сухий стручок, Церні влетів до класу.

Ледь кивнувши дівчаткам, які підвелися зі своїх місць, зійшов він на кафедру й приготувався вже викликати учениць — аж раптом погляд його впав на аркуш. Худими й кривими пальцями обережно взяв його Церні, мовби то була рідкісна коштовність, наблизив до самого носа, і почав — о, жах! — читати вголос...



Поки він читав, обличчя його із землисто-сірого перетворювалося на багряно-червоне. Почервонів його високий, значно збільшений лисиною лоб, його нескінченний ніс – «до завтрашнього ранку» – жартували інститутки, і шия, в яку хижо вгризався тугий білий комірець накрохмаленої сорочки.

– *Робиш це зо зла, та тільки  
Сам як одиниця став!*

– на подив чітко й виразно промовив він заключні рядки й відклав аркуш.

Мертва тиша запанувала в кімнаті. Чути було, здавалося, як пролетіла муха... Церні відкинувся на спинку стільця й зі зловливим тріумфом у погляді стежив за класом... І кожна з нас ніяковіла, в кожній юній голівці не могла не промайнути думка: «Чи ж не надто далеко зайшов жарт?»

Минула хвилина, що здалася нам вічністю. Мовчав клас, мовчав Церні. Нещасний аркуш знову був у нього в руках.

«Уже вибухав би швидше, – томливо вистукували наші серця. – Однаково на помилування годі сподіватися, то швидше б уже! У! Бридкий вампір...»

Але попри всі очікування він не вибухнув, навпаки – найсолодшим голосом звернувся до класу:



– Правда ж, дотепний твір, mesdames? Палаючи від нетерпіння, прагну почути ім'я настільки обдарованого автора. Сподіваюся, він не посоромиться назвати себе.

Але всі мовчали... Це була моторошна тиша, від якої аж гірко ставало в роті й боліло під ложечкою.

– О, якщо сам автор не бажає назватися й ховається за спину подруг, – так само спокійно провадив Церні, – то нічого не вдієш, почнемо допит. До речі, коли я заходив до класу, то дещо помітив. Сподіваюся, винній не забракне сміливості, аби признатися?

Що це? Злі й холодні очі вампіра втупилися в мене з нестерпним виразом прихованого глузування... Незатишно мені було під цим поглядом.

«Чого йому треба? – свердлила мені мозок болісна думка. – Чого так витріщається?»

В класі панувала тиша... Знову бридкий, солодкавий голос із «найніжнішими» нотами:

– Чи не зробите ласку й не назветесь самі? – й знову витрішкуваті, недобрі очі невиразно-водянистого кольору зупинилися на мені.

Я відчувала, як кров то кидається мені в обличчя, то відливає від щік, поки раптом не похололи мої тремтячі пальці. Я вже не могла відвернути погляду від лихих очей, що наскрізь пронизували мене.



І раптом сталося те, чого ніхто з нас не чекав: Таня Покровська підхопилася зі свого місця, молитовно склала руки й прокричала на весь клас, давлячись марно стримуваними слізьми:

– Monsieur Церні, любий, їй-богу, ми не навмисно...

Учитель насупився. Я бачила, як побілів кінчик його довгого носа, а очі стали ще лютішими, ще більш витрішкуватими, й остаточно втратили барву.

– Мадемуазель Покровська, заспокойтеся, – стримано промовив він і пильно подивився на сконфужену дівчинку, – навмисно чи ненавмисно – мені байдуже. Я бажаю знати, хто це зробив.

– Господи! Любим назвала – нічого не допомагає, – скрушно вигукнула бідолашна Таня й додала голосним шепотом, так, щоб чули сусідки:

– Гаспид байдужий, не хочу обожнювати його більше... Вампір!

Ніхто з нас, однак, не звернув уваги на її слова. Нерви наші були напружені до краю. Багато дівчаток тепер щиро каялися. Всім було однаково недобре.

А Церні й досі дивився на мене, вже мало не доводячи до сліз оцим несхибним, пильним поглядом.



*Лілія Чарська*

– Отже, винна затято не бажає зізнаватися? – ще раз почули ми голос, який неприємно задзвенів.

І знову мертве мовчання в класі.

– Я чекаю.

Після чергової паузи він зненацька випростався на кафедрі на весь свій величезний зріст, підійшов до моєї парти й зненацька вимовив нестерпно бридким голосом:

– Князівно Джаваха, це зробили ви!

Я здригнулася й підвела на нього запитливий погляд. Обвинувачення було надто несподіваним і безглуздим, щоб я могла образитися.

– Це зробили ви! – незворушно повторив Церні. – Я бачив, як ви поклали аркуш біля чорнильниці, коли я заходив до класу.

І, нервово здригаючись від хвилювання чи злості, він великими кроками повернувся на кафедру.

– Я вимагаю, щоб ви самі зізналися, – продовжив уже звідтіля, – і тому запитую знову: чи не ви, князівно Джаваха, поклали на кафедру вірші?

Я озирнулася... Бліді, стривожені личка благально звернулися до мене.

«Не викажи Запольську, не викажи Руденьку!» – здавалося, промовляли вони.

Я сама знала, що Запольській не пробачать такої провини: вона ж бо найслабша





в арифметиці; Церні й без того її ненавидить, та й через витівки вона постійно під посиленою увагою.

І я зрозуміла їх, ці схвильовані, перелякані обличчя моїх недавніх ворогів. Зрозуміла й... зважилася.

Підвелася зі свого місця, твердо й виразно промовила:

– Monsieur Церні, пробачте. Це зробила я.

– А! – якось жалібно вирвалося в нього, ніби він пожалкував, що не помилився в своєму припущенні, але негайно ж ніби спохопився й додав: – Я дуже задоволений, що ви зізналися. Каяття буде вашим покаранням. Стосовно ж мене, то я не хочу вчити дівчаток, які не мають серця. Завтра мене тут не буде.

Він сказав це якимсь новим, засмученим і пом'якшеним голосом, покvapливо зійшов з кафедри й зник за дверима.

Клас дружно ойкнув.

Не знаю чому, але останні слова ненависного вампіра боляче вціпнули мене за серце.

«Може, – промайнуло в моїх думках, – якщо він покине уроки в інституті, то бідуватиме... Може, в нього хвора дружина... Багато дітей, які його люблять і цінують і для яких він не лихий вампір-учитель, а добрий, любий тато. І для цих дітей через те, що батько піде з інституту, чекають злидні, може навіть... голод».



І чого тільки не намалювала моя палка, дивовижно слухняна уява! Які тільки картини, що надривають душу, не постали перед моїм уявним поглядом!

Не цілком усвідомлюючи, що роблю, я притьмом кинулася із класу.

Церні незворушно крокував коридором, широко переступаючи своїми довгими ногами, і я ледь устигла наздогнати його біля дверей учительської.

– Monsieur Церні, – прошепотіла я, червоніючи, – monsieur Церні, будь ласка, не йдіть від нас! Заради Христа!

Він глузливо пробурмотів:

– Запізніле каяття, мадемуазель Джаваха. Втім, краще пізно, ніж ніколи.

– Ах, ні! Ні, monsieur Церні... – не тямлячи, що кажу, белькотіла я, – не йдіть... Навіщо залишати місце через дурнувату витівку недобрих дівчаток... Пробачте мені, monsieur Церні... Це було вперше й востаннє. Правда... Це така мука, така мука... – я зовсім втратила розум, затулила обличчя руками й голосно застогнала.

Коли я відняла руки й глянула на Церні, то не впізнала його обличчя. Воно дивно змінилося: до цієї миті злі й глузливі очі його страшно світилися, а зараз у них була небачена досі ласка, від якої обличчя перестало здаватися сухим і недобрим.



– Паняanko Джаваха! – трохи урочисто промовив він. – Я вам пробачаю... Ідїть і оголосїть класовї, що я всїм-усїм пробачаю від щирого серця...

– Ах, monsieur Церні, – вихопилося в мене, – який ви великодушний, милий! – і я стрїлою помчала назад у клас.

Там усї, як і ранїше, сидїли на мїсцях. Тїльки Руденька, винна в сумній пригодї, й ще двї дївчинки стояли бїля дошки. Руденька дописувала на нїй бїлими, великими лїтерами останнїй рядок.

Напис був такий:

«Князївно Нїночко Джаваха! Ми вирїшили сказати тобї всїм класом – ти душечка. Ти найкраща, найчеснїша, найвеликодушнїша з нас усїх. Нам страшенно соромно за все лихе, що заподїяли тобї. Ти вїдплатила добром, ти показала, наскїльки справдї краща за нас. Ми тебе дуже, дуже любимо й ще раз просимо пробачення. Князївно Нїночко Джаваха, любонько, красунечко, чи пробачиш ти нам?».

Пїсля слова «нам» стояло десять знаків питання і стїльки ж знаків оклику.

Чи могла я не пробачити їм, коли навкруг посмїхалися такї любї личка, коли чотири десятки рук було менї подано для дружнього потиску й стїльки ж дитячих губ хотїли мене поцїлувати. Я засмїялася тихо й радїсно,



*Ligia Чарська*

швидко схопила крейду й підписала внизу такими самими великими закарлючками:

«Так, так, пробачаю, все вже забула і теж люблю вас усіх страшенно!»

І тільки потім згадала все, що трапилося щойно, та дописала нижче:

«І Церні пробачив: він залишається».

Тої ж миті дружне «ура!» вирвалося з грудей сорока дівчаток.

Сусідні двері відчинилися, і в них простромилася сива голова класної дами сусідніх із нами «шостих».

– Ви збожеволіли, mesdames! Ідуть уроки, а ви кричите, немов кадети, – прошипіла вона. – Я поскаржуся m-lle Арно.

Ми справді трішки збожеволіли. Ми цілувались і сміялися, знову цілувались... Уся ця маленька юрба жила тієї миті одним життям, одним серцем, одними думками. І я була її центром, її радістю й гордістю!

Стіна завалилася... Я знайшла свою нову родину.

## *Розділ 6. Брехня і правда. Люда Власовська*

Моє життя в інституті потекло рівно й спокійно. Всі дівчатка, за винятком Крихітки, полюбили мене. Вона гнівалася за мої успіхи з предметів і за ту увагу, яку приділяв мені клас. І ще Валя Іванова незлюбила мене тільки тому, що була подругою Крихітки. Інші дівчатка були прихильні до мене. Байдужою залишалася хіба що апатична Ренн – найбільша та найледачіша серед усіх «сімушок».

Тепер моє слово мало неабияку вагу в класі. «Князівна Ніна не збреше», – казали дівчатка й вірили мені в усьому, як то мовиться, із заплющеними очима.

Мене тішила їхня любов, але ще більше – їхня повага.

«Тату-радосте, – писала я серед іншого в далекий Горі, – дякую тобі за те, що навчив мене ніколи не брехати й нічого не боятися...»

І я розповіла йому в листі все, що зі мною сталося.

Як здивувався, мабуть, мій тато, коли отримав такого листа від своєї джанночки, – здивувався й... зрадив.



Класні дами – не тільки мила, поблажлива й добросердна Герінг, але й строга, вимоглива Арно – ставилися до мене дуже добре.

– Ось учениця, на яку можна цілком покластися, – говорила остання й першого ж місяця мого перебування в інституті занесла моє прізвище на червону дошку.

Я не розуміла, чим заслужила таку прихильність. Я робила тільки те, що диктувало мені моє серце. «Хіба не обов'язок кожної людини говорити правду й чинити правильно й чесно?» – думала я.

Брехня була мені бридка у всіх її виявах, і я уникала навіть дрібної брехні. Якось ми погано вивчили вірш на уроці з німецької, і цього дня журнал наш прикрасився не одним десятком двійок і п'ятирок. Навіть у мене, Крихіткі й Додо – в найкращих учениць класу – з'явилися небажані сімки за відповідь.

– Schande [соромно]! – сердито йдучи з класу, кинув нам розгніваний «німець» замість звичних добрих побажань.

Присоромлені, зійшли ми в їдальню до обіду й ще більше зніяковіли, коли побачили там татап у товаристві нашого почесного опікуна, міністра народної освіти. Останнього ми дружно обожнювали із усією силою нашої дитячої прихильності.

Невеличкий, дуже повний, із сивими кучерями, з великим горбатим носом і добрими



очима – він самою своєю появою ніби кидав промінь радості на інститутські стіни. І дітей він любив надзвичайно, особливо маленьких «сімушок», до яких палав особливою ніжністю.

– Ви вже мені пробачте, – звернувся він до старших, із якими був сів за стіл, аби розділити з ними вбогий інститутський сніданок, – а тільки онде мої «моськи» йдуть! (маленьких вихованок він чомусь завжди називав «моськами») – і поквапливим перевальцем випередив нас, став у першій парі між Валею Лер і Крихіткою, пройшов так через усю їдальню, що викликало в нас шалений захват.

– Чого ж ви на урок до нас не заходите, Іване Петровичу? – жваво вискочила наперед Бельська.

– Не мав часу, мосенько, – він по-батьківськи доторкнувся до її підборіддя. – А який урок був?

– Німецька.

– Ну, і що ж? Нулів, мабуть, повно в журналі?

– Оце вже ні, – навіть образилася Кіра Дергунова, яка саме отримала одиницю.

– Справді? – недовіжливо підморгнув міністр.

– Авжеж. Я десять отримала.

– Та невже? – протягнув він, високо піднімаючи брови. – Молодець, мосенько! А ти? – звернувся міністр до Запольської.



– Дванадцять, Іване Петровичу, – й оком не змигнувши, збрехала та.

– А ти, Крихітко? – він знав не тільки всі наші імена, але й прізвиська.

– Теж дванадцять, – збрехала Маркова й навіть сполотніла трішки.

– Ну, непогано, непогано... А от що Білка-Розбійниця і Кирюша відзначилися такими успіхами – чи не казка це, мосеньки, з «Тисячі й однієї ночі»? Га?

– Ні, ні, правда, Іване Петровичу, – записали дівчатка хором, – чистісінька правда!

І хоч би до кого звертався з таким питанням наш улюбленець – оцінки виходили просто відмінними.

– Щасливий же повинен бути сьогодні Herr Hallbeck, – мовив міністр чи то глузливо, чи замислено.

– Ну, а ти, принцесо Горійська (мене так прозвали інститутки), теж, мабуть, дванадцять маєш? – зненацька звернувся до мене міністр.

Немовби щось ущипнуло мене за серце й воно забилося швидко-швидко.

– Ні, Іване Петровичу, – твердо промовила я, – я отримала сьогодні сімку.

– Ось тобі й маєш! – він розвів руками й скорчив таку кумедну гримаску, що увесь стіл дружно пирснув сміхом, незважаючи на зніяковіння. – Але ж я знав, що ця не збре-





ше, – вже серйозно промовив Іван Петрович, звертаючись до всіх разом і водночас ні до кого. – Не збреше, – повторив він замислено, підняв мене за підборіддя пальцями й додав ласкаво: – Такі очі брехати не можуть, не вміють... Правдиві очі! Чисті й вдумливі! Дякую, князівно, спасибі, принцесо Горійська, що не надурила старого!

І перш ніж я отямилася, він поцілував мене в чоло та відійшов до колишнього місця за столом першокласниць.

– Ніночко, чому ти нас не підтримала? – невдоволено протягла Додо, яка не бажала падати з висоти класної парфетки в думках улюбленого начальника.

– Авжеж, навіщо ти так, Ніно? – підхопили дівчатка.

– Принцеса Горійська не може не пхати свого довгенького носика туди, де її не питають, – прошипіла в'їдлива Крихітка.

– Ах, облиште мене! – мовила я у мимовільному нападі злості. – Завжди говорила правду-й далі говоритиму... Брехати для вашого задоволення не збираюся.

– Дуже гарно – йти проти класу! – й далі силкувалася вкусити Маркова.

– Мовчи, Крихітко, – гримнула на неї Дергунова. – Ніна знає, що робить, не нам її вчити.

На цьому розмова й обірвався.



Виходячи того дня з класу, я зіштовхнулася з Ірен, яку нарешті виписали з лазарету.

– А, принцеса Горійська, втілення правдивості! – вигукнула вона весело.

– А, фея Ірен! – вихопилòся в мене з нестримним захватом. – Нарешті я вас бачу!

Вона була не сама. Чорнява вуграста дівчина спиралася на її руку й дивилася на мене веселими очима.

– Це моя подруга Михайлова. Будьте друзями й не гризїться, будь ласка, – засміялася Іринка, беручи мою руку та вкладаючи її в руку своєї подруги.

– Друзі наших друзів – наші друзі, – пожартувала я, прикладаючи руку до чола й серця за східним звичаєм.

Іринка засміялася. Вона більше не здавалася прозорою місячною феєю, як тієї пам'ятної ночі в лазареті, – ні, це була вже не колишня, трішки замріяна, поетична фея Ірен, а просто весела, зовсім земна Іринка, яку попри це я любила не менше і яку вирішила тепер «обожнювати» по-інститутському, щоб і в цьому не відставати від моїх кумедних, дурненьких однокласниць...

Години збігали за годинами, дні за днями, тижні за тижнями. Інститутське життя – бліде, небагате на події – тяглося одноманітно, в'яло. Але я вже звикла до нього. Воно більше не здавалася мені нестерпно тяжким,



як раніше. Навіть якісь маленькі зацікавлен-  
ня полонили мене, змушуючи часом забува-  
ти високі гори й зелені долини мого казково  
чудесного Сходу.

Уроки, їх приготування, бігання до Ірочки  
на половину старших, сутички з Крихіткою  
та змагання в навчанні з найкращими уче-  
ницями — «вершками» класу, — довге висто-  
ювання на свята в церкві (яке я особливо  
любила через урочисту таємничість служби),  
недільні чергування в приймальні за відмін-  
ну поведінку — все це крутилося, мов заведе-  
на машина, яка одноманітно вистукує свій  
правильний хід.

І раптом машина перевернулася. Трапи-  
лося те, чого я не могла передбачити: я зна-  
йшла дещо аж ніяк не очікуване в нудних  
інститутських стінах.

Стояв жовтень. Бридка петербурзька  
осінь налягла на хирляву північну природу  
й поливала її потоками своїх дощів, нудот-  
них і невпинних, і це справляло якесь гнітю-  
че, тяжке враження. Ми щойно повернулися  
з прогулянки в галереї саду, якою походжали  
впродовж усієї великої перерви. В сад вийти  
було неможливо. Дощі перетворили його на  
суцільне болото, а купи листя, що гнило на  
дальній алеї, наповнювали повітря неприєм-  
ним запахом. Голодні ворони з гучним кар-  
канням металися поміж верхівок оголених



дерев, ще голодніші коти з великими злими очима чмихали від вологи й пронизливо нявчали.

Усе навкруг було сіре, холодне, порожнє... Ми повернулися знадвору похмурі, невдоволені. Здавалося, сумна картина гнилої петербурзької осені відбилася й на нас.

Байдуже скинули ми капори й зелені хустки, байдуже склали їх на тіруарах. Я сіла на парту, розгорнула французький підручник і заходилася повторювати заданий на сьогодні урок. Від постійної негоди я кашляла й драгувалася через дрібниці. А тут ще підсіла до мене Руденька, немилосердно гризучи чорні хлібні сухарики, засмажені їй тихцем дівчиною Фенею в коридорній грубці.

– Зроби ласку, припини! – остаточно розсердилась я, кидаючи на Запольську обурений погляд.

– Фу, яка ти стала злючка, Ніночко, – здивувалась Маруся і, бажаючи до мене підобритися, додала: – Поговорімо про Мцхеті, про Грузію.

Руденька ще зовсім маленькою була на Кавказі та бачила Мцхеті з його поетичними руїнами і стародавніми фортецями. Ми часто, особливо вечорами, теревенили про Грузію. Але сьогодні мені було не до того. Груди в мене боліли, петербурзька сльота вселяла в душу мимовільну відразу, й поряд із



картинами ненависної петербурзької осені змальовувати в уяві чудесні краєвиди далекого рідного краю мені здавалося тепер мало не блюзнірством. У відповідь на Марусину пропозицію я тільки похитала головою і знову поринула у французьку.

Однак поступово колишні спогади потяглися до мене нескінченною низкою... Мені згадався чудовий рожевий день, гучний бенкет, вигуки тулумбаши... Бліда, тоненька дівчина... Мій хоробрий красень-тато, який безстрашно мчав на дикому коні... І над усім цим – море квітів і море сонячного проміння...

Я так заглибилася в думки, що не помітила, як раптово стихло бджолине дзижчання дівчаток, і отямилася тільки тоді, коли побачила начальницю, яка стояла за три кроки від мене з якоюсь незнайомою скромно одягненою панею і маленькою кумедною чорнявою дівчинкою, схожою на циганча. Мене вразив вигляд цієї дівчинки, її величезні, жваві й водночас наївні та довірливі чорні очі.

Я не чула, що говорила матан, бо й досі ще плавала в солодкому тумані замріяної дрімоти. Але ось зашелестіли стихшені дівчачі голоси й новина доторкнулася до мого слуху:

– Новенька, новенька!

Матан поцілувала дівчинку, як поцілувала мене два місяці тому, коли і я вступала до



інституту, так само перехрестила її та в супроводі чужої дами вийшла з класу.

Новенька залишилася...

Полохливими, боязкими очима оглядала вона юрбу, що обступила її, чіпляючись із тими самими дурнуватими запитаннями, з якими ще так недавно чіплялася до мене.

Новенька відповідала сором'язливо, мабуть, лякаючись усієї цієї незнайомої юрби крикливих дівчаток. Я вже хотіла прийти їй на поміч, як m-lle Арно зненацька гукнула мене й наказала взяти дівчинку під свою опіку.

Я зраділа, сама не знаючи чому. Зробити послугу цій маленькій і кумедній особі з волоссям, яке стирчить у різні боки, синяво-чорне та кучеряве, як у баранця, мені здалося чомусь дуже приємним.

Її звали Людою Влассовською. Вона дивилася на мене й на дівчаток, які її оточили, чи то з подивом, чи з тугою... Від цього погляду, затуманеного слізьми, мені стало нестерпно шкода її.

«Бідолашна маленька дівчинка! – мимоволі думалося мені, – прилетіла ти, як пташка, з далеких країв... Напевно ж, із дуже далеких, тому що тут, на півночі, немає ні такого синяво-чорного волосся, ні таких чорних вишеньок-очей. Прилетіла ти, бідолашна пташко, й відразу потрапила в холод і сльоту... А тут іще цікаві, безжальні дівчиська



закидають тебе запитаннями, від яких тобі, може, робиться ще холодніше й сумніше... О! Я розумію тебе, чудово розумію, люба; адже і я пережила багато з того, що відчуваєш тепер ти. Але, можливо, у тебе нема такої сильної волі, як у мене, може, тобі над силу виявиться пережити всі ті злигодні, які я перенесла в цих стінах...»

І я брутально обірвала Бельську, що вже починала піддражнювати й глузувати, як завше. Я спробувала допомогти бідолашній, як уміла.

Вона глянула на мене вдячними, повними сліз очима, і цей погляд вирішив усе... Мені здалося раптом, що ожив Юліко з його палкою відданістю, що Барбале послала мені привіт з далекого Горі, що з високого синього неба глянули на мене ніжні очі моєї діда... Маленька дівчинка з вишневими оченятками зборола моє горде серце. Я невиразно відчула, що це друг справжній, вірний, що мрійлива Іринка – тільки фея і залишиться феєю моїх мрій, а цю кумедну, милу дівчинку я ніби давно вже люблю і знаю, що буду любити довго, постійно, все життя, як любила б сестру, якби вона в мене була.

Щастя мені посміхнулось. Я знайшла те, чого невиразно чекала моя душа все моє коротеньке дитяче життя... Чекала й дочекалася. У мене тепер був друг, вірний і милий.

## *Розділ 7. Принцеса Торійська виявляє дива хоробрості*

Гнила петербурзька осінь, як і раніше, висіла над столицею. Небо сіріло без найменшої сонячної посмішки... Як і раніше, закінчувалися одні уроки й починалися інші. Як і раніше, фея Ірен, завжди спокійна, рівна, посміхалася мені при зустрічах, а тим часом ніби нова пісенька дзвеніла в повітрі, весела весняна пісенька, що починалася й закінчувалася однією і тією ж фразою: «Із тобою Люда! Твій друг Люда! Твоє галченятко Люда».

Я назвала її так, бо, як на мене, вона й була схожа на галченя – така кумедна, чорненька, маленька, з такими круглими пташиними оченятами.

Її всі полюбили, бо неможливо було її не любити, – така вона була мила. Але я її любила більше за всіх. І вона мені платила тим самим. Одне слово, ми стали друзями на все життя.

Коли їй було тяжко, я вже бачила це з її промовистих очей, у яких читала, як у відкритій книзі.





Вона прихилилася до мене зворушливо, по-дитячому, не відходила від мене ні на крок, думала моїми думками, дивилася на все моїми очима.

– Як скаже Ніна... Як побажає Ніна... – тільки й чули від неї.

І ніхто з неї не сміявся, бо нікому й на думку не спадало бентежити спокій цієї лагідної, дивовижної дитини.

І крім того її охороняла я, а мене в класі поважали й трішки побоювалися.

Одна тільки Крихітка часом зачіпала Люду.

– Влассовська, де ж твій командир? – кричала вона, коли бачила, що Люда звідкись іде сама.

Я чула про витівки Маркової, але припинити їх була неспроможна. Наша глуха вороженча щодень зростала.

Люда приїхала з Малоросії. Вона обожнювала свою Полтаву з її білими будиночками й вишневими садами. Там, поблизу цього міста, у них був хутір. Батька вона втратила. Він був героєм останньої турецької кампанії, загинув як герой, із ворожим прапором у руці, на уламках здобутого в битві редуту. Свою матір, ще дуже молоду, вона палко любила.

– Мамуся, кохана, гарнюща моя, – постійно щebetала вона й уся тремтіла від радості, коли отримувала листи з далекої батьківщини.



У неї був ще брат Василько, і всі троє вони жили з часу батькової смерті в своєму маленькому маєточку, нікуди не виїжджаючи.

Усе це розповідала мені Люда після того, як у різках спускали газ, довгими осінніми вечорами, коли ми лежали на сусідніх жорстких інститутських ліжках. Не бажаючи залишатися в боргу, я теж розповідала їй про себе, про дім. Але про ті страшні пригоди, що траплялися в моєму житті, я змовчала. Не хотіла лякати Люду – боязку та болісно вразливу. Досить було їй і тих розповідей, що їх із таким захватом слухали інститутки пізньої вечірньої пори, коли класна дама, повіривши нашому вдаваному хропінню, йшла на спочинок до своєї кімнати. Отут-то й починалося найцікавіше. Кіра Дергунова вирізнялася особливою майстерністю розповідати про «страхи», витріщаючи при цьому очі, розмахуючи руками й промовляючи потойбічним голосом про те, що наш інститут колись був жіночим монастирем, що на майданчику в саду відкопали череп і кістки, а в селюльках, тобто музичних кімнатах, де інститутки виконували свої музичні вправи, блукають тіні померлих черниць, і чиїсь волохаті зелені руки перебирають клавіші.

– Ай-ай, – перебивала яка-небудь із боязкіших слухачок захоплену оповідачку, – будь ласка, мовчи, бо я закричу від страху.



– Ах, яка ж ти гидка, душечко! – гнівалася обурена Кіра. – Сама ж просила розповідати...

– Та я ж просила «без очей», – виправдувалася перелякана дівчинка, – а ти й очі страшні робиш, і бас у тебе жахливий...

– Без очей і без басу не те! – авторитетно заявляла Кіра й остаточно вибухала гнівом. – Тоді нема чого просити – забирайся, будь ласка!

Розповідь переривалася. Починалася сварка. А наступного вечора та сама історія. Дівчатка забиралися з ногами на постіль Кіри, й вона далі вправлялася в своїх фантастичних оповідках.

Часом я поглядала на Люду. Ротик у неї розтулявся, очі ширшали й ширшали від жаху, але вона жадібно слухала, боячись пропустити бодай слово.

Якось за обідом Додо серйозно заявила, що їй довелося зустріти сновиду. Дівчатка, жадібні до всього таємничого, зраділи, що з'явився новий привід для розмов.

– Який сновиди? Де ти його зустріла? Чим це скінчилося? – накинулися вони на Додо, але дуже розчарувалися, бо дівчинка сказала тільки, що «він» був у всьому білому, що йшов із розчепіреними руками, що очі в нього були розплющені й дивилися так страшно, так страшно, що вона, Додо, ледь не зомліла.

– А що найжахливіше, любоньки, – додала Додо й змусила здригнутися Люду, яка



*Лілія Чарська*

сиділа поряд, – Феня каже, що теж бачила сновиду на церковній паперті.

– Ну, люба, і ти, й твоя Феня брешете! – розсердилась я, бо побачила, що зіниці в Люди розширилися від жаху й вона гарячково втупилася в оповідачку.

– Ну, в тебе всі брешуть! А піді-но на паперть – сама побачиш, – невдоволено заявила Кіра.

– Mesdam'очки, на паперті ночами духи співають, – зненацька втрутилася в розмову Руденька, – стра-ашно!

– Боягузкам усе страшно! – глузливо посміхнулась я.

– А тобі не страшно?

– Ні.

– То й пішла б...

– І піду.

– Що?! – і дівчатка аж підскачили на своїх місцях.

– Піду! – затялась я. – Навмисне піду, щоб довести вам, що ви все це вигадуете.

Тої ж миті Люда непомітно штовхнула мене під лікоть. Я повела на неї невдоволеними очима.

– Що тобі?

– Ніночко, не йди! – шепнула вона.

– Ах, облиш, будь ласка, чого ти боїшся? Піду, певна річ, і доведу всім вам, що ніякого сновиди, ніяких духів на паперті немає.



— Ну й чудово! — крикнула на весь стіл Іванова. — Нехай Джаваха йде боротися зі сновидами, чорною черницею, із ким хоче. Тільки, ясновельможна принцесо, не забудьте залишити нам ваш заповіт.

— Неодмінно, — поквапилась я відповісти, — для тебе й для Крихітки: тобі я заповім мій завтрашній обід, а Крихітці — всі мої старі зошити, щоб вона продала їх і купила собі на вторговані гроші який-небудь талісман від злості.

Дівчатка пирснули. Маркова з Івановою презирливо посміхнулись, і розмова перейшла на іншу тему.

По поверненні в клас Люда боязко підійшла до мене й тихо прошепотіла:

— Ніночко, якщо не заради мене, то заради Іринки не йди на паперть.

— Дурниці, — відповідала я, — от заради Іринки якраз і піду. Адже я нічого ще не зробила, щоб довести їй: я нічого не боюсь і заслуговую на її любов. Ну ось нехай це й буде моїм подвигом на її честь. І ти не заважай мені, будь ласка, Людо!

Настав вечір. Нас відвели в дортуар і до спуску газу ми залишилися собі. Дівчатка, мабуть, забули про моє рішення йти на паперть. Вони розбилися на групи й розмовляли про своє. Тільки маленька Люда щохвилини звертала до мене свої запитливі очі.



Тільки-но чергова Fraulein Герінг зникла за дверима, я швидко підхопилася й почала одягатись.

– Куди? – злякано шепнула Люда, підводячись на лікті.

Я не відповіла, вдавши, що не чую, і безгучно вислизнула з дортуару.

Довгий напівосвітлений коридор, що тягнувся аж до церковної паперті, мимоволі лякав самою своєю німотою. Тільки невіразний, ледь вловимий шум газу порушував цю могильну тишу. Боязко ковзала я вздовж стіни в напрямку церкви.

Ось уже темний церковний майданчик зяє чорною прірвою крізь скляні двері.

«Ніби очі якогось чудовиська», – підказала мені моя стривожена уява, коли в світлі, тьмяних газових ріжків я побачила шибки дверей зі смужками білого світла на них.

Однак я хоробро взялася за ручку. Важкі двері розчинилися з ледь чутним рипінням. На паперті було зовсім темно. Навпомацки я відшукала ослін, на якому в дні церковної служби відпочивали вихованки, й сіла. Просто навпроти мене були церковні двері, праворуч – коридор молодшої половини, ліворуч – старшої. Віддалені газові ріжки ледь мерехтіли, кидаючи кволе світло на двері, але увесь майданчик і широкі сходи тонули в мороці.



«Ну, де ж сновида? – бадьорилась я, оглядаючись навсібіч. – Все це лише вигадка дурних дівчаток...»

Я не додумала й здригнулася... Почувся глухий і важкий звук... Один... Другий... Третій. Це пробило дванадцятку на нижньому майданчику... І знову тиша – моторошна... страшна...

Мені стало холодно... Я вже підвелася й рушила була до дверей коридору, аж раптом ненароком озирнулася й... жах скував мої кінцівки... Просто на мене насувалася висока біла постать. Тихо, повільно ступала вона папертю... Ось вона ближче, ближче... Холодний піт виступив у мене на чолі... ноги підгинались, але я зробила неймовірне зусилля й кинулася вперед, простягаючи руки до білої постаті.

Тої ж миті три зойки, що рвали душу, розкотилися під склепіннями інституту, який мирно спав... Кричав білий сновида, кричав хтось іще, схований у кутку за скляними дверима, кричала я, заражена жахом.

Нетямлячись, я кинулася назад коридором, кулею влетіла в дортуар, голосно ляснула дверима, кинулась на постіль і зарилася в подушки.

Здійнялися плач, метушня... Освітили дортуар, прибігли дівчатá, що спали в умивальній.



Захлинаючись від хвилювання, я посилала їх на паперть – рятувати від сновиди його жертву.

Fraulein Герінг нічого не тямилася, тому зі свічкою в руці помчала на паперть. Її супроводили служниці. За кілька хвилин вони повернулися, несучи на руках безтямну Люду; з ними була ще третя дівчина в довгій білій «власній» сукні. Вона приїхала цього вечора з гостей і пробиралася на нічліг у той час, коли я чергувала на паперті. Я була знищена... Дівчина в білому й виявилася тим страшним сновидою, що так налякав мене. Мені було кривдно, совісно, ніяково...

На запитання доброї Киць-Киць я не могла не відповісти по правді. А правда була такою смішною і безглуздою, що я насилу набралася духу, щоб її розповісти.

Я гнівалася... Найбільше на Люду, яка зробила моє становище таким смішним і негарним. І хто її просив іти за мною, ховатися за дверима, захищати мене від неіснуючих примар? Навіщо? Навіщо?

Схвильована, присоромлена, я швидко роздяглася й лягла в постіль. Крізь напівзаплющені повіки я бачила, як приводили до тямки нещасну Люду, бачила, як її вкладали в ліжку... Коли фрейлен пішла, вона підвела – бліда, змучена – й тихо шепнула:

– Ти спиш, Ніно?





Але я мовчала... Маленьке лихе бісеня, що засіло в мені, не давало мені спокою. Я гнівалася на всіх: на клас, на ні в чому не винну дівчину, на себе, на Люду.

Довгий сон не заспокоїв мене.

– Ага, злякалася! – почула я перше слово, яким і збудила мене, глузуючи та сміючись, Валя Іванова.

– Принцеса Горійська злякалася дортуарної дівчини! – підхопила Крихітка.

Захищатись я не бажала, тільки метнула в бік Люди лютий погляд.

«Ось що ти накоїла, – було в тому красномовному погляді – в якому становищі я через тебе! Всіма цими неприємностями я завдячую тільки тобі!»

Вона подивилася на мене повними сліз очима, але цього разу її затуманений сумний погляд не розчулив, а остаточно вивів мене з себе.

– Ах, не пхинькай, будь ласка! Нашкодила, а потім ревти! – крикнула я й вийшла з дортуару, гучно ляснувши дверима.

Вона, однак, ще раз спробувала підійти до мене в коридорі. Але й тут я вдруге відштовхнула бідолашну.

Сумно опустила вона кучеряву голівку й попленталася в спальню, а я ще довго приндилася, стоячи біля вікна в коридорі. Навіть Іринка, що підійшла до мене (вона чергувала



за хвору класну даму в дортуарі «п'ятих»), не вгамувала біса, що вселився в мою душу.

– Що це, Ніно, з вами? Ви начебто засмучені, – мовила вона звичайним тоном трішки зверхньої ласки.

– Залиште мене, всі залиште! – примхливо повторювала я, кусаючи губи й уникаючи її погляду.

– Справді, вас варто залишити, Ніно: ви стаєте нестерпною, – строго мовила Ірен, мабуть, скривджена моєю різкою відповіддю.

– Ну, і слава Богу, – зовсім уже безглуздо, по-дитячому пробурмотіла я, пересмикнула плечима й побігла в спальню, бажаючи сховатися й залишитись наодинці з моїм маленьким горем.

Якими ж були мій подив і обурення, коли я побачила мою Люду, мого єдиного, першого друга, між Манею Івановою і Крихіткою, яка по-справжньому торжествувала, – між моїми лютими ворогами! Я відразу зрозуміла, що вони скористалися нашою сваркою, аби мені на зло прихилити її до себе й зробити подругою. Їх я зрозуміла – але Люда, Люда! Як вона погодилася товаришувати з ними? Невже не здогадалася, скільки образи й гіркоти завдала цим вчинком моєму й без того змученому серцю? А я так любила її!

Я була глибоко обурена поведінкою Іванової, Маркової і Влассовської – всіх-усіх.



Я не пам'ятаю, що крикнула їм, але, ймовірно, щось кривдне, бо Власовська злякано закліпала своїми вишневими очима, а янгольське личко Маркової спотворила недобра гри- маска.

Помста Крихітки вдалася на славу! Забрали в мене друга, позбавили останнього сонячного променя, останньої радості в холодних, негос- тинних інститутських стінах.

*Розділ 8. Завдяки вороні —  
друзі на все життя*

Потяглися жахливі дні... На зло Людї я потоваришувала з Бельською. Наші витівки перевершували всі колишні. Бельська була скоро на вигадки й вертка, мов кішка. Ми бігали, біснуючись, по всьому інституті, кричали до хрипоти в години рекреації, не боячись начальства, гуляли на половині старших. Розпатлані, галасливі, ми привертали до себе загальну увага... Класні дами дивувалися з разючої зміни моєї вдачі, але не сварили мене й не карали. Я була загальною улюбленицею, до того ж багато чого приписувалося моїм нервам і гострим проявам туги за батьківщиною.

— Що з вами, Ніно? — дивувалася Іринка, дивлячись, як я, вся червона від біганини, мчала на їхню половину, всупереч забороні «синявок», класних дам. — Я не впізнаю вас!

— Я розважаюся, феє Ірен, — сміялась я, — хіба бідолашним маленьким «сімушкам» заборонено бавитися?



Якби вона знала, як я лукавила в цій відповіді! На очах у класу, в присутності ненависної Крихітки, її зброєносця Валі й ще недавно любої мені, а тепер чужої та далекої Люди я перетворювалася на справжню шибайголову. Зате коли дортуар поринав у сон і все під склепіннями інституту затихало, я довго лежала з розплющеними очима й перебирала подумки все моє коротеньке, але багате на події життя... І я заривалася в подушки з головою, щоб ніхто не чув здавленого стогону туги й горя.

— Тату! — часто шепотіла я серед нічної тиші. — Любий, найкращий, найдорожчий татусю, забери мене звідси... Відвези мене далеко-далеко! Я тепер сама, ще самотніша, ніж раніше. Була Люда — й нема Люди. І знову темно, похмуро й холодно в інститутських стінах...

А Люда спала сном праведниці зовсім поруч зі мною, але була чужа мені й близька Івановій і Крихітці, яких я зневажала всією душею...

Вранці я вставала з новим запасом витівок у голові та гордовито проходила повз ненависну «трійцю», по-дружньому обіймаючи Бельську.

Перший сніг цього року випав на початку листопада...



Я ніби збожеволіла... Всю велику перерву ми навипередки ганяли з Бельською дальньою алею, куди молодшим ходити було суворо заборонено.

Один із днів виявився якимсь напівосіннім і напівзимовим. Був мороз, але не сильний, і під час прогулянки нашу увагу привернуло жалібне каркання великої чорної ворони.

Ворона була бридка, злюща з вигляду, але хтось їй перебив крило й лапку, і цього було досить, щоб розчулити дівчаток.

– Джаваха! – крикнула Бельська. – Давай спіймаємо ворону, нагодуємо та вилікуємо.

Не звикла я зупинятися перед задуманим, тому хоробро полізла в пухкий сніг і простягла руку до ворони. Але дурний птах не розумів, здавалося, моїх добрих намірів. Накульгуючи, ворона кинулася алеєю геть від нас, ніби ми були її лютими ворогами.

– Тримай, Білко, забігай зліва, – віддавала я короткі накази моему ад'ютантові, як Крихітка прозвала тепер мою нову подругу.

– Стережися, Ніно, «синявка» йде!

– Е, то пусте! – хоробро гукнула я.

На втіху всім, хто обступав нас, ворону було спіймано й загорнуто в казенну шаль. Надзвичайно обережно понесли ми її в клас.

– Кого ховаєте? – глузливо кричали нам наші повсякчасні вороги «шістущки», коли побачили незвичайну процесію.



– Закрий її, закрій, – шепотіла Бельська, – бо викажуть інспектриси...

До класу нашу нову *protege* донесли без пригод, посадили або, точніше, втиснули її в кошик, обгорнули папером, обв'язали мотузками й поставили в куток за географічну карту.

Наступний клас був батюшчин. Уже на початку уроку партами подорожувала записочка із запитанням: як назвати ворону? Внизу вже був цілий стовпчик прізвиськ на кшталт Душки, *Cadeau*, *Orpheline*, Смолянки й *Amie*, коли мене осяяла раптова думка. Я написала «Крихітка» і, тріумфуючи, перекинула записку Руденькій.

Ледь остання встигла розгорнути папірець, як із кутка почулося розпачливе каркання... Ми завмерли від переляку... *Mlle Арно* кинулася в куток, але не встигла зазирнути туди, як ворона раптово вилетіла з-за карти й почала з розпачливим карканням гасати по всьому класу. Вийшло щось неймовірно паскудне.

*Арно* ганялася за вороною, ми за *Арно*. Ми страшенно галасували й штовхались, а панотець, який втратив нитку розповіді про зворушливі страждання благочестивого Іова, з сумною посмішкою споглядав усю цю метушню.

Несподіваний дзвінок дав новий напрямок подіям. Пугач (таке прізвисько було в мадемуазель *Арно*), грізно трясучи сивими буклями, кинулася до інспектриси – доповідати.



Щойно збентежений не менше за нас батюшка вийшов із класу, зчинилися суперечки, галас, лемент...

Вирішили так. По-перше, не виказувати мене ні в якому разі. По-друге, ворону, винесену класною дівчиною Фенею, і далі годувати й виховувати в саду. І по-третє – попросити в батюшки пробачення за порушення порядку в його класі.

Ледь дівчатка встигли обговорити й схвалити запропоновані Бельською пункти, як до класу ввійшла інспектриса. Дуже висока, дуже сердита й дуже хвороблива, вона не вміла ні пробачати, ні милувати. Це була ніби старша сестра нашого Пугача, але ще перекірливіша, нестерпно жовчна.

На її строге запитання, хто приніс птаха, – ми відповідали дружним мовчанням.

Нове запитання – нове мовчання. Пугач стояла поряд і зловтішно сичала:

– Дуже добре... чудово... незрівнянно...

Інспектриса не домоглася нічого й пішла, та на прощання кинула нам лиховісне й багатозначне: «eh bien, nous verrons». Це «nous verrons» не віщувало нічого доброго, й насуплені, понурі пішли ми снідати.

– Що буде? Що буде? – тужно шепотіли боязкіші з нас.

– Крихітка напліткує, ось що буде! – сердито гукнула я і раптом ледь не скрикнула





від подиву. До їдальні ввійшла Люда... Але не колишня тихенька, боязка Люда, а червона, мов півонія. Очі в неї палали, голова була зухвало піднята. Але що здалося мені найбільш дивним – на Люді не було фартуха. Вона не пройшла на своє місце за столом, а стала посеред їдальні, як покарана.

– Що таке з Власовською? У чім це вона провинилася? – захвилювалися інститутки й наші, й чужокласниці.

– Треба в Крихітки спитати або в Іванової – адже вони подруги, – без жодного лихого наміру сказала Валя Лер, звертаючись до мене.

– Ну то й запитуй, мене це не обходить, – спалахнула я.

А Люда все стояла на своєму посту, нітрохи не соромлячись, на очах усього інституту.

Одну хвилину мені здалося, що її чорні очі зустрілися з моїми, але тільки на одну хвилину, бо я негайно відвернула погляд...

«Що з нею? – болісно стогнало у мене всередині. – За що вона може бути покарана – ця маленька, безневинна, лагідна дівчинка?»

Раптом у їдальні зчинилося легке сум'яття.

– М-ле Арно! – гукнули з-за сусіднього столу класну даму, що сиділа з нами, – Власовській зле...

Їй справді було кепсько. Вона побіліла, як хустка, й похитнулася. Якби не приспіла м-ле Арно, Люда, здається, не витримала б і впала.



Пугач підхопила її, притримуючи своїми довгими, чіпкими руками, і потягла до лазарету.

Навколо кричали, сперечалися, шепотілися, але я нічого не чула... Моя голова горіла від невідступної думки, що кидала мене то в жар, то в холод: «Що з Людою, що з моїм бідолашним маленьким галченням?»

Я зовсім забула цієї миті, що вона вже давно відмовилася від моєї дружби, надала перевагу ненависній Крихітці, але серце мое болісно стискалося від якогось важкого передчуття.

І не дарма... Тому що передчуття справдилося.

Ледь ми піднялися в клас, як увійшла Пугач, урочисто сіла на кафедрі, завела мову про те, як недобре порушувати загальний спокій і накликати покарання на подруг.

– Ось Власовська не хотіла зізнатися, що принесла ворону в клас, – просторікувала синявка, – а довелось, однак, відкрити істину, сумління заговорило: вона пішла до інспектриси й зізналася...

– Що?! – вирвалось у мене, і я трьома стрибками досягла кафедри.

– *Cher enfant*, – Арно осудливо похитала головою. – *Soyez prudente*... У вас занадто різкі манери...



О! Це було вже над силу! Вона могла ще п'ятякати про манери, коли серце моє рвалося від горя й жалоців до моєї любої голубки Люди, що такою великодушністю відплатила мені за моє кепське ставлення до неї.

Он вона яка, ця мила, тиха дівчинка! І я сміла ще глузувати з неї... зневажати це маленьке золоте серденько!

– Що з вами, cher enfant? – я, мабуть, дуже перемінилась на обличчі, бо класна дама стривожилася й собі. – Ви теж нездужаєте?

– О, ні... – з мимовільною злістю на саму себе сказала я. – Я здорова... Хвора тільки бідолашна Люда... Я, на жаль, здорова... так, так, на жаль, – підкреслила я з мимовільним розпачем у голосі. – Я лиха, кепська, бридка, тому що це я принесла ворону в клас, а не Влассовська. Так, так... я... тільки я у всьому винна.

Я невиразно пам'ятаю, що говорили класна дама й інспектриса, яка знову завітала до класу за новим запрошенням Пугача, але чудово пам'ятаю ту божевільну радість, навіть захват, коли за її наказом Арно стерла з червоної дошки моє прізвище й зажадала, щоб я скинула фартух.

Із тією самою радістю стояла я, покарана, за обідом на Людиному місці, й серце моє стрибало й завмирало в грудях.



«Це спокута, – повторювало воно, – це спокута, Ніно, корися!»

І як охоче, як радісно прислухалась я до мого маленького захопленого серця!

– Білко, давай мені мерщій свій ніжик, – приголомшила я свого ад'ютанта, щойно ми піднялися в клас. – Давай!

І перш ніж вона змогла щось второпати, я схопила лезо двома пальцями ножика так швидко й сильно, що глибоко порізала їх.

– Ай, кров, кров! – завищала Бельська, яка не любила таких жахів.

– Так, кров, – засміялась я, – лише кров, дурненька... Це я навмисно. Це допоможе мені пройти до Люди в лазарет... Розумієш?

Але Білка стояла переді мною з роззявленим ротом, дурнувато кліпала й нічого не розуміла. І тільки коли продеренчав дзвінок у лазареті, яким хворих скликали на перев'язку, і я заявила, що біжу бинтувати руку, Бельська зненацька кинулася мені на шию, закричала захоплено на весь клас:

– Нінко Джаваха... ти – героїня!

Обережно, крадькома, я прослизнула з перев'язної в лазаретну їдальню, а звідтіля – у загальну палату, де за моїми розрахунками мала бути Люда.

Я не помилилася.

Вона спала, кумедно згорнута калачиком на одному з ліжок. Я навшпиньки підійшла



до неї. На їїлюбому личку були сліди від сліз... Злиплі віїкидали легку тінь на повні щічки... Червоні губи шепотіли щось швидко й тихо...

Гострі, болісні жалощі й віддана любов переповнили моє серце, коли я побачила так незаслужено скривджену мною подругу.

Я швидко нахилилася до неї.

– Людо... Людочко... Серце моє... радосте!

Вона розплющила сонні очі... й глянула на мене, нічого не розуміючи.

– Це я, Людочко... – боязко мовила я.

– Ніно! – вирвалося з їїгрудей. – Ти прийшла...

Ми впали в обійми одна одній... Плачучи та сміючись, перебиваючи одна одну, знову сміючись і плачучи, ми теревенили без угаву, кваплячись висловити все, що нас гнітило, мучило, млоїло. Тепер тільки ми обидві зрозуміли, що не можемо жити одна без одної...

Люда виросла в моїх очах, стала гідною подиву. Я не могла їй цього не висловити.

– Ну, ото ще! – засміялася вона. – Тобі все це здається... Ти перебільшуєш, тому що дуже мене любиш.

Так, я любила її, страшенно любила... Моя маленька, самотня душа нудилася, чекаючи на друга, справжнього, щирого... І він з'явився – не мрійливою місячною феєю, а доброю сестрою і вірним товаришем на довгі



*Лізія Чарська*

інститутські роки... Ми міцно пригорнулися одна до одної, щасливі нашою дружбою і примиренням...

Вечірні сутінки густішали, робили палату якоюсь затишнішою і милішою... Голоси дівчаток, які прийшли на перев'язку, ледь долітали до нас здаля... Я і Люда сиділи тихо, мовчки. Усе було сказано між нами. Але наше невимовне щастя було таке велике, що тихе, глибоке мовчання висловлювало його якнайкраще...

*Коли у думці оживає  
Щасливих днів веселий рій,  
Я у дитинство відлітаю,  
Про все недобре забуваю  
І долі дякую своїй.  
Я пригадаю дні навчання,  
Сердець гарячих поривання,  
Надії, сили молодії,  
І мрії світлії, живії,  
І чисте юності світання...  
Тоді кажу: «Хвилино, стій!»*

*Генеральська дочка*

## *Розділ перший*

— Авжеж, становище не з приємних, — мовив високий сивий військовий у генеральському однострої. — Що ти скажеш на це, Марі?

Та, котру звали Марі, худенька, дрібна, хвороблива з вигляду жінка, підняла до нього стомлені очі й посміхнулася доброю посмішкою.

— Звичайно, якби Мурочка не сприймала все з такою безпосередністю... — тихо пролунав голос маленької генеральші, й вона відклала вбік газету, яку читала.

— Ти називаєш це безпосередністю? Гм! — і генерал Раєвський зненацька весело розреготався. — Люба Марі, я завжди казав, що ти була надто поблажлива до дівчинки, — провадив він за хвилину. — Мурі постійно пробачалися всі її маленькі вади й примхи, а домоглася ти тільки того, що до шістнадцяти років з неї вийшла не вихована, коректна панянка, а якийсь відчайдух, шибайголова, хлопчисько! Адже її навіть на один день не можна залишити саму. І ось у якому неприємному становищі ми зараз виявилися





через нестриманість цієї дівчинки! Я мушу їхати в Карлсбад лікувати хворі нирки, ти – у Біарріц, аби спробувати відновити нервову систему, вкрай розхитану за час твоєї невтомної добродійної діяльності, а дівчинку абсолютно нема з ким тут залишити. Взяти ж її з собою – значить втричі збільшити витрати, а ти сама знаєш, що ми живемо лише на мою платню й не маємо вільних коштів, аби дозволити собі стільки витратити. І нарешті – про яке лікування може йтися, якщо ми тільки й думатимемо: хоч би наша пустунка не скрутила собі в'язи за той час, поки ми прийматимемо ванни чи відпочиватимемо після масажу. Ох уже ці мені ніжні матусі! Спершу розпестять дитину, а потім і самі не знають, що з нею робити!

Марія Павлівна лише тонко посміхнулася у відповідь на чоловікову тираду.

«Чи не сам він, цей украй обурений Муроччиними витівками та її надмірною жвавістю Леонід Федорович, ціни своїй доні не складе? В усякому разі – не менше за матір пестить її та робить їй всілякі поблажки. Адже не було ще випадку, щоб генерал заборонив своїй Мурочці бодай якусь дрібницю. Дівчинка ця – просто деспот у родині. На щастя, зроду вдалася шляхетною і чесною та має добре серце, інакше тільки Господь Бог відає, що могло б із неї вийти!»



На цій думці генеральша Раєвська знову повернулася до перерваного читання газети.

Раптом її погляд упав на оголошення, крупно видрукуване на чільному місці. Такого дивного оголошення Марія Павлівна за сорок п'ять років свого життя ще не зустрічала. «Пансіон гарних манер винятково для дівчат шляхетного походження» – повідомлялося там. «Протягом семи тижнів за помірну винагороду навчаю молодих дівчат правил гарного тону й світських манер під керівництвом досвідченої наставниці. Приймаю вихованок на повний пансіон. Чудове, здорове домашнє харчування. Постійний нагляд наставниць. Місце розташування вкрай сприятливе для здоров'я. Дачне чисте повітря. Сосни. Пісок. Море. Кордон з Фінляндією. Їхати Приморською дорогою. Станція Дюни. Звертатися за довідками особисто до директорки пансіону m-me Sept».

Поки очі маленької генеральші пробігали ці рядки, її бліді щоки ледь порожевіли, вона посміхнулася.

– Ось, прочитай, – вона простягла газету чоловікові.

Леонід Федорович так само швидко пробіг рядки очима й підняв на дружину здивований погляд.

– Наскільки я тебе зрозумів, Марі, ти хочеш на час нашого від'їзду помістити в цей дивний пансіон нашу Мурочку?



– А чом би й ні? Ти, певна річ, повинен будеш туди поїхати й на власні очі побачити, чи зручно там буде нашій дочці. Звичайно, краще було б улаштувати Муру в кого-небудь із рідні, але в цьому нам з тобою теж не пощастило; нікого з близьких родичів не лишилось, а з далекими кузенами й кузинами ми, по суті, так мало знайомі, що було б трохи ризиковано обтяжувати їх турботами про дівчинку. Адже сама її присутність у домі – це вже неспокій. Пансіон у таких випадках – саме те, що треба. Жодних зобов’язань, крім плати за сім тижнів! Це просто щастя, що оголошення трапилося мені на очі.

– Твоя правда, любя Марі, – поквапливо закивав генерал Раєвський, – але я все-таки не можу уявити собі нашу дівчинку в чужій обстановці, саму серед незнайомих людей!

Марія Павлівна знову посміхнулася.

– Ти забуваєш, друже мій, – сказала вона, – що цій дівчинці уже сімнадцятий рік і що вона закінчила гімназію. Отже, треба дивитися на неї як на дорослу...

– Але не як на розсудливу дорослу?

– Не як на розсудливу, згодна, – кивнула дружина, – і з огляду на це добре було б відіслати в пансіон разом із нашою Мурочкою ще й Досю. Так ми не розлучимо подруг, а крім того, Досиної розсудливості вистачить на двох, чи не так?



*Лізія Чарська*

– Блискуча ідея, що й казати. І що швидше ми її втілимо в життя, то краще, – зовсім уже весело заявив генерал, натискаючи кнопку електричного дзвінка.

– Запроси сюди обох панянок, Спиридонов, – звелів він денщикові, який виструнчився перед ним.

– Слухаю, ваше високопревосходительство! – відтарабанив той і зник так само швидко, як і з'явився, ніби в землю запав.

Якусь хвилину у вітальні панувала тиша. Далі почулися поквапливі кроки за дверима. Голосне постукування підборів, дзвінкий дівочий сміх і шалено-радісний собачий гавкіт...

### *Розділ другий*

Двері у вітальню розчинилися навстіж. Із-за важкої порт'єри виринули двійко рудих сеттерів і білий пухнастий шпіц. З тим самим оглушливим гавкотом кинулися вони до своїх хазяїв, а слідом за собаками з'явилася невеличка на зріст розпатлана юна істота зі смаглявим неправильним личком, великим носом і повненькими губками. Неправильність цього негарного личка цілком, однак, компенсували веселі сірі очі, що



так і сяяли життєвим запалом, та блискуча посмішка, яка відкривала білосніжні зубки.

Це була Мура Раєвська. Її густе чорне й на додачу постійно розкошлане волосся, зачесане на косий проділ, задержувата посмішка й вираз відчайдушної сміливості на веселому личку справді більше пасували б непосидющому хлопчаківі, ніж дорослій панянці, що вже закінчила курс навчання. Широка синя чоловіча матроска (дівчина не визнавала ніяких корсетів, заявляючи, що вони тільки обмежують рух) із білим коміром довершувала портрет.

— Ось і ми. Дорогим батькам повага й привіт! Барде, Леді! Тубо! Назад! Пушок! Ах, нестерпні собаки, вони зіпсують моїй крихітці-матусі її плюшевий капот, — весело й гучно кричала Мура, примудряючись одночасно й цілувати матір у щоки, й потискати батькові руку, й енергійними рухами вільної руки відштовхувати собак, які лацилися до хазяїв, несамовито висловлюючи свій захват від зустрічі. Тієї хвилини, коли в кімнаті з'явилася ця смаглява, весела, життєрадісна дівчина, здавалося, ожили навіть стіни манірної вітальні, мовби сама фея юності випурхнула з-за важкої порт'єри та наповнила кімнату сміхом і радістю. Вона змусила широко посміхнутися старого батька, й зів'ялі риси матері ніби помолодшали.



– Ну, голуб'ята, навіщо кликали? – безтурботно сміючись, поцікавилася Мура.

– Нічого не скажеш, гарна! – нібито гнівно суплячись, вигукнув генерал. – Варто було б вам трохи шанобливіше ставитися до старих батьків, панянку, – почав він невдоволеним голосом, та відразу ж обірвав вдавано суворо мову. Мура кинулася до батька й оповила його шию руками.

– Татусю мій сивенький, таточку мій гарненький, любенький, добренький! – заторохтіла вона. – Будь ласка, не здумай тільки нині читати мені нотації. Пожальй свою Мурку. Подивись, як світить сонечко, як сяє небо, який весняний настрій у твоєї доні! Просто гріх його псувати, – із цими словами Мура все цілувала його в очі, в щоки, в чоло й губи.

– Та годі вже, Мурочко, – втрутилася нарешті Марія Павлівна, – дай хоч слово сказати. Сідай і слухай, нам потрібно поговорити з тобою про серйозну справу. Ми з батьком вирішили на час нашої закордонної поїздки помістити тебе в пансіон. Ось у цей самий пансіон, прочитай про нього оголошення, – і маленька генеральша простягла доньці газету.

Муроччин сміх миттю обірвався. Смагляве личко розчаровано витяглося.

– Ага, пансіон! Виходить, усе аж так серйозно, – пробурмотіла вона комічним тоном і з виглядом цілком вихованої панянки



вмостилася на краєчок крісла, склала ручки на колінах, поклавши газету перед собою на столі. — Досю! Досю! — гукнула вона вже за хвилину, бо на порозі вітальні стала дівчина з білявим волоссям, що мало ледь рудуватий полиск, і сліпуче білою шкірою. Вся її постать була сповнена вродженої грації та вишуканості. Дівчина ця була сиротою. Її батько, простий солдат, і мати, праля-поденниця, померли п'ятнадцять років тому. В документах руденької Досі значилося: «Дочка відставного ефрейтора N-ського піхотного полку Євдокія Петрівна Кирилова».

Років двадцять тому, коли генерал Раєвський був ще в чині капітана, полк, де він служив, стояв у глухих нетрях Кавказу. Солдат Петро Кирилов був узятий капітаном у денщики. Разом зі своїм командиром Кирилов часто їздив у гори. Під час однієї з таких поїздок ватага розбійників напала на Раєвського, і якби не приспів на поміч вірний денщик — лежати б капітанові з розбійницьким кинджалом у грудях на дні однієї з незліченних дагестанських прірв. Але Петро Кирилов своїм тілом прикрив командира, прийняв на себе удар, і цим порятував Раєвського. Леонід Федорович ніколи не забував цієї послуги. Він залишив у себе в домі пораненого солдата, і з того дня офіцер і денщик стали нерозлучними. Петро відслужив



свій солдатський строк, але не полишив служби в Раєвського. Незабаром майже одночасно обоє одружилися. В обох родинах з'явилося по маленькій дівчинці. Холера, що на ту пору лютувала в південних губерніях Росії, за один день забрала Петра Кирилова і його дружину, а їхня маленька доня залишилася на піклуванні Раєвських. Леонід Федорович і його дружина виховали сирітку, дочку солдата, разом із власною дочкою Мурочкою, а коли настав час, обох віддали в гімназію, де дівчатка вчилися в одному класі.

Цим Раєвський хотів хоч якось віддячити небіжчикові, що був його другом.

Завдяки вірності свого батька і його відданості Леоніду Федоровичу Раєвському Досю було виховано як справжню панянку, не гірше, ніж Муру. І дівчина платила своїм благодійникам такою самою, як і батько, безмежною відданістю, любила їх і Мурочку як рідних.

\* \* \*

— То он які в нас тут справи! Мої любі голуб'ята летять у чужі краї, а нас віддають у якийсь пансіон «гарних манер». Ну й хитрющі ж ви, мої найдорожчі татусько й мамуська! Буцімто вам страшенно треба полікуватися за кордоном! А насправді заповзялися навчити вашу Мурку гарних манер





і світської поведінки. Ха-ха-ха! – Мура засміялася так голосно, що й білий Пушок, і руді сеттери жакливо розхвилювалися, намагаючись будь-що виявити цілковиту солідарність зі своєю юною господинею. Від їхнього безупинного гавкоту все дзвеніло й гриміло в строгій генеральській вітальні.

Не знати чому вся увага Мурочки якоїсь миті цілковито звернулася до собак – нова бешкетна думка народилася в її чорнявій голівці.

– Гаразд, я згодна їхати в цей дурнувятий пансіон, але тільки в тому разі, якщо зі мною туди відішлють Барда, Пушка й Леді! – заявила вона безапеляційно.

– Ого, яке скромне бажання! – не міг не посміхнутися генерал.

– Мурочко, дитя моє, це не зовсім зручно, – тихо запротестувала маленька генеральша.

– Тоді я не поїду. Я залишаюся, – сірі очі лукаво зблиснули й негайно ж приховали той підступний блиск помахом чорних вій. Пухкі губки примхливо надулися. По-наполеонівски схрестилися на грудях смагляві руки.

– Муру, дитинко, – зронила докір мати, передчуваючи наближення грози.

– Слухай-но, Муру, – втрутилася Дося, і її серйозні, строгі очі надовго зупинилися на обличчі подруги, – якщо ти вирішила взяти



*Лілія Чарська*

із собою в пансіон усю цю зграю, я залишуся тут, не поїду з тобою.

– Ти не поїдеш?! – Мура недовіжливо посміхнулася.

– Так, не поїду... Чи мало нам було клопоту з ними й торік на дачі? Та ти тільки згадай! Пушок був зник кудись, його ледь відшукали. Пам'ятаєш? А ця дурненька Леді мало не потрапила під поїзд. Скільки ми тоді через них перехвилювалися! Ні вже, даруй, але я не хочу повторення торішнього. Отже, вибирай: або ти їдеш зі своїми чотириногими друзями, або...

– З тобою! З тобою! – Мурочка не дала їй закінчити, кидаючись обіймати. І вся вітальня знову озвалася луною на її життєрадісний регіт.

### *Розділ третій*

Як повільно, як же убивчо повільно тягнеться цей нестерпний потяг! Маленькі незграбні вагони Приморської дороги, здається, тільки ледь-ледь посуваються вперед. Мура Раєвська із незвично сумним, замисленим личком притулилася в куточку вагона.

Сьогодні ранковим поїздом її батьки поїхали за кордон. Це перша Мурина тривала розлука з ними. Два місяці! Нескінченні два



місяці не побачить вона батьків! Душу переповнило щойно пережите прощання, й дівчина завмерла в своєму куточку, не відриваючи сумного погляду від вікна.

Біля неї притулилася вірна подруга Дося. Вона здавалася спокійнішою за Мурочку, хоча й у неї невесело на душі. Досі, як значно розсудливішій і серйознішій дівчині, доручили Мурочку. Прощаючись, генеральша Марія Павлівна повторила кілька разів:

– На тебе вся надія, Досенько, бережи Муру в чужому місці. Ти одна маєш на неї вплив і вмієш стримувати її поривання. Ми з чоловіком сподіваємося на тебе.

Ах, добре їм сподіватися, а як їй, Досі, виправдати цю довіру благодійників? Уже з самого ранку Мура, як навмисно, вперта як ніколи, на всі запитання відповідає різко... Що ж буде далі?!

\* \* \*

Генерал Раєвський до від'їзду кілька разів побував у Дюнах і, очевидно, пансіон справив на нього хороше враження. І madame Sept, директорка, літня француженка, і її сестра-помічниця дуже сподобалися генералові. Сподобалися й вихованки, й гарний краєвид, і сама місцина. Якби тільки не одна обставина, про яку Леонід Федорович волів мовчати, годі було й бажати кращого для його



улюблениці-дочки. Але ця обставина, вкрай неприємна, псувала всю справу. За першої ж зустрічі, коли Раєвський повідомив, що до пансіону прийдуть двоє дівчат, одна з яких зовсім не панянка «шляхетного походження», а проста солдатська дочка, madame Sept енергійно запротестувала, не бажаючи приймати Досю.

— У наш виховний заклад мають доступ тільки панянки з найкращих інтелігентних родин і неодмінно дворянського походження; а якщо й допускаються винятки, то вкрай рідко, — експансивно жестикулюючи, говорила француженка. — І я смію просити, mon general, позбавити мене вимушеного компромісу.

Та Леонід Федорович Раєвський «компромісу» поважну директорку не позбавив, а тільки значно збільшив суму гонорару за право вступу Досі в цей фешенебельний заклад. І madame Sept мимоволі впокорилася з неминучим злом. Залишалось тільки доправити в пансіон обох дівчат. Їх доручили відвезти туди компаньйонці Раєвських, Агаті Пилипівні. Але, повернувшись із вокзалу після проводи батьків, Мурочка рішуче заявила Агаті Пилипівні, що в Дюни вони з Досею поїдуть самі. Бідолашна компаньйонка, на жаль, надто добре знала химерну вдачу генеральської дочки, тому відразу зрозуміла,



що всі заперечення марні. Протестуючи більше для очищення власного сумління, Агата Пилипівна заздалегідь передбачала свою цілковиту поразку. Так і сталося. Її протести залишилися непочутими, тож Мурочка з Досею забрали напередодні складений багаж і самі поїхали на вокзал Приморської дороги.

Так само повільно й нудно волікся потяг. Повз вікна вагона низкою пливли сосни. Нескінченний сосновий ліс! Скільки їх, цих рожево-коричневих стовбурів, прямих, ніби велетенські свічки, прикритих волохатими шапками своїх верхівок, вже залишилося позаду – не злічити!

– Мені нудно, Досю, – проводжаючи поглядом рожеві дерева, що відбігали назад, позіхнула Мурочка, і все її смагляве личко зібгалося в гримасу, що передує сльозам.

Дося була вражена. Вона ніколи ще не бачила, як плаче Мурочка, ніколи не чула в її голосі цих «канючих», за власним Муроччиним висловом, нот. Виходить, вона справді сумує. Виходить, їй тяжко від розлуки з рідними.

У цьому відділенні вагона інших пасажирів не було, й дівчата могли щиро поговорити...

– Я розумію, як тобі сумно без батьків. Повір, мені й самій їх дуже бракуватиме, – Дося лагідно взяла Муру за маленьку



смагляву ручку. – Але що ж нам робити, Мурочко, якщо так складається?

– Жахливо складається! Жахливо, Досю! – палко вигукнула Мура. – Мало того, що мені тяжко й тужно без моїх голуб'ят, я повинна ще їхати в чуже місце, до незнайомих людей, і на додачу там цілком може повторитися гімназійна історія. Пам'ятаєш, як ставилися до мене в гімназії? І начальниця, і класна дама, й навіть дехто з подруг. Багато витівок пробачалося мені тільки тому, що я маю щастя бути дочкою корпусного командира. Те, чого не подарували б іншій учениці, мені було можна. А вчителі? Деякі з них – ти це пам'ятаєш, звичайно, – ставили мені аж надто завищені оцінки, тоді як за такі самі відповіді всіх інших безжально засипали одиницями. Вся гімназія носилася зі мною як із писаною торбою, ніби це були не татові бойові заслуги, а мої власні! Передчуваю, що все повториться й у цьому фешенебельному пансіоні. І знову я буду центром загальної уваги та набридливої турботи. І ледь я подумаю про все це – ладна просто луснути від злості! Ах, яка туга!

– Дарма, однак, ти наперед гніваєшся й тужиш, – засміялася Дося. – Я не бачу причин, аби ми псували собі настрій, перш ніж потрапимо в пансіон. Якщо тебе послухати, то до мене повинні були б ставитися вкрай



прискіпливо й строго хоч би і в тій-таки гімназії, бо я дочка простого денщика. А ти ж пам'ятаєш, як мене там любили? Просто твоя палка уява, Мурочко, розгортає перед тобою такі фантастичні картини, яких ніхто інший уявити не може. Муру, що це з тобою? Ти мене не слухаєш?

Дося здивовано вдивлялася в обличчя подруги. Тепер це смагляве рухливе личко, ще кілька хвилин тому спотворене зневірою і сумом, сяяло, виблискуючи жвагими очима й радісною посмішкою. Її знову годі було впізнати.

– Придумала! Придумала! – Мура скочила з місця й заляпала в долоні. – Ти тільки послухай, що я придумала, Досю. Тепер нам обом буде до нестями весело. Два довгі місяці в розлуці з моїми голуб'ятами промчать, мов короткий сон. Ти подумай тільки, як усе буде мило й смішно, якщо ти вдаси з себе генеральську дочку, а я прибуду з твоїми паперами й метрикою Євдокії Кирилової. Ото потішимося! Ну що, як тобі моя вигадка? Хіба ж не чудова? – Мура залилася своїм дзвінким сміхом, якого Дося вже не сподівалася почути цього сумного дня.

– Але...

– Жодних «але», прошу тебе, любя Досенько. Попереджаю: будь-яке «але» отруїть мені всю радість. А мені знову так добре...



*Лілія Чарська*

Та й до чого ці всі «але», коли нема нічого нечесного й негожого в моїй витівці? Цілком безневинний маленький жарт! Невже тобі важко не псувати мені гарного настрою? – з досадою кинула Мура, й знову її личко стало невдоволеним.

Коли Мура бувала замисленою чи невдоволеною, здавалося, й радісне сонце переставало сяяти, й сірі хмари обволокали небо. Втім, це здавалося самим лишень Муроччиним близьким, у тому числі й Досі. І щоби повернути колишню щасливу посмішку на обличчя своєї улюблениці, Дося уклала угоду з власним сумлінням.

– Зрозуміло, жарт, відверто кажучи, справді безневинний, бо нікому не зашкодить. Якщо це розважить тебе, якщо тобі це прикрасить життя в пансіоні, то я згодна, – не дуже впевнено почала вона, – але...

– Без «але», без «але», без «але», благаю вас, мадемуазель Але! – знову весело зареготала Мура, обіймаючи Досю та вкриваючи поцілунками її чарівне личко.

– Отже, ми вірні спільниці? Так? Адже ж так? – простягаючи їй свою смагляву руку, сміючись і виблискуючи жвавими очима, все допитувалася Мурочка.

Що могла вдіяти розсудлива Дося? Вона потисла це маленьке смагляве рученя, й у такий спосіб дівчата закріпили новий союз.



Розділ четвертий



– Вони повинні приїхати сьогодні. Ти все як слід приготувала у кімнаті генеральської дочки, Емі? – Повновида пані з густо напу-дреним обличчям і чорною пишною фризет-кою бездоганною французькою звернулася до іншої, худенької, сухої, рано побляклої, але з мрійливими чорними очима. Швидше за все, то була стара дівка з неприродно пишною зачіскою.

Відповіла вона якось ніби нерішуче, навіть боязко:

– Не турбуйтеся, сестро; все приготовано, як ви звеліли.

– А килим постелили той, що з пухнастим ворсом і бджілками?

– Так, звичайно, той самий.

– І мармуровий умивальник із дзеркалом поставили?

– І вмивальник, і туалет.

– Треба ще там повісити альпійські краєвиди з моєї кімнати. А на письмовий стіл я дам мій новий прилад. Сама обійдуся й старим. Коли повісите останню картину й остання статуетка стоятиме на етажерці, покличете мене. Я хочу сама перевірити, яке враження справляє салон з першого погляду.

– Sois tranquille, ma soeur, tout aura lieu, selon ton desir! (Заспокойтеся, сестро, все



зробимо, як ви бажаєте!) – стара дівка була сповнена готовності прислужитися енергійній старшій сестрі. Далі сухенька m-lle Емі зі стурбованим виглядом вийшла, аби зробити останні розпорядження, а madame Susonne Sept повернулася до читання жовтого томика Мопассана.

Сюзанна Дероз народилася в Парижі сьомого дня сьомого місяця 18.. року. І цю ніби самою долею нав'язану їй цифру сім [*sept – французькою означає сім*] сама французженка вважала фатальною.

– Numero sept me portera bonheur [*№ 7 принесе мені щастя*], – раз і назавжди вирішила Сюзанна Дероз і звідтоді носилася з цією цифрою, як із найдорожчим талісманом.

І це ж треба було так скластися обставинам, що й прізвище її чоловіка означало теж число сім!

Після смерті monsieur Sept мадам Сюзанна разом із сестрою подалася на заробітки з батьківщини аж у далеку Росію. І там вирішила відкрити пансіон «гарних манер» для молодих дівчат. Просто пансіони, загальноосвітні чи виховні, розмножилися тут уже в такій кількості, що, на думку заповзятливої французженки, шкода було й праці їх відкривати. Вона вирішила винайти щось зовсім нове, чого ще не зустрічали в Росії. І цим «новим» був її пансіон «гарного тону й світських манер».



По 7-й лінії Василівського острова цей дивний пансіон розташовувався взимку; влітку ж він перебирався у поетичні Дюни на дачу, що теж значилася під цифрою сім. Курс у пансіоні було встановлено семитижневий; лише сім вихованок приймалося в один заїзд – ні більше, ні менше. Сім ліжок, сім столиків, сім вішаків, сім письмових приладів було заготовано для них. Якщо одна з пансіонерок залишала заклад, зруйноване число сім негайно ж поповнювалося новою шляхетною дівцею.

Вірна своєму принципу, *madame Sept* навіть придбала сім срібних жетонів із цифрою 7, вигравіруваною на кожному, і їх вихованки повинні були носити на грудях. Варто було котрійсь бодай у дрібниці провинитися, порушити хоч на крихту правила, встановлені директоркою, – жетон у порушниці віднімали. Таким чином у пансіоні «гарного тону» існувало навіть покарання у вигляді тимчасового позбавлення жетона, незважаючи на те, що до фешенебельного виховного закладу *madame Sept* приймалися виключно дорослі панянки, які вже закінчили курс навчання.

Прибуття в пансіон двох нових вихованок замість однієї, що відразу порушило головне правило, не могло не псувати світлого настрою поважної дами.

Вісім пансіонерок замість семи – одне це вже могло позбавити *madame Sept* сну й



апетиту, а тут на додачу непрохана гостя ще й виявилася особою непевного походження. Солдатська дочка, excusez du peu! І ця обставина останнім часом болісно турбувала поважну директрису й не давалася їй спокою ані на мить. Сьогодні це переживалося ще болісніше, бо дівчата мали ось-ось з'явитися.

– Емі! Емі! – відкидаючи книгу, знову погукала madame Sept.

– А tes ordres, ma soeur [до ваших послуг, сестро]! – як тінь, виникла на порозі завжди тиха Емі.

– Що робити, Емі? Що робити? – так і кинула до неї старша сестра. – Ну скажи, будь ласка, звідки я візьму для цієї «солдатки» восьму постіль, восьмий умивальник, столик, дзеркало? Нарешті, де я покладу її спати, де? Всі ліжка зайняті, для неї немає місця... – розпачливо вирвалося у француженки й вона втупилася в сестру безнадійним поглядом.

– О, я можу їй поступитися своєю кімнатою, – запропонувала лагідна Емі.

– Jamais [ніколи]! – з експансивним жестом вигукнула Сюзанна Септ. – Ніколи я не дозволю тобі зробити цього, моя лагідна, добра Емі... Невелика птиця та панянка! Що, як влаштувати її у комірчині з вікном? Я накажу винести звідтіля скрині й кошики, тоді кімнатка може здатися доволі



пристойною. У всякому разі, не гіршою за неї саму. Що вона таке? Un parvenue [вискочка], вискочка, з милості вихована в генеральському домі!

– Але...

– Не заперечуй, Емі! Ти надто поблажлива, моя добра Емі, ладна кому завгодно віддати останню сорочку. А так не можна. Не можна дозволяти людям низького походження виказувати свій гонор. Нехай знають, хто вони такі й де їхнє місце. Отже, нехай ця маленька «солдатка» Кирилова оселиться в колишній коморі. Там їй буде зручно... Подбай про її кімнату. А я піду до панянок, поговорю з ними про нових пансіонерок.

Сестри розійшлися кожна в своїх справах. Заклопотана Емі, на плечах якої лежало все господарство пансіону, поквапилася в комору, а її старша сестра подалася на майданчик посеред саду, де вихованки її пансіону грали в лаун-теніс.

### *Розділ п'ятий*

Їх було шестеро, шість молоденьких панянок від шістнадцяти до двадцяти років. Насамперед привертала увагу висока, чорнокоса, сухорлява молода особа з трохи



незграбними манерами й негарним різким обличчям, із якого не сходив упертий вираз якоїсь похмурої рішучості. Це була Коровіна, майбутня трагічна акторка, двадцятирічна дівчиця, що готувалася на сцену та постійно ретельно розучувала монологи й навіть цілі уривки з драматичних п'єс, бо збиралася вступити саме на драматичні курси. Через ці «золоті ворота» молоді акторки здебільшого й потрапляли на сцену.

Прізвисько «трагічна акторка» влучно дала Коровіній котрась із пансіонерок.

Біля Коровіної, що вже озброїлася тенісною ракеткою, стояла «поміщиця» – свіжа, засмагла Катя Матушевська. Ця рожевощока міцна красуня з грубою русявою косою була заслана сюди з далеких уфимських степів. Звідти вона не виїздила чотири роки – від самого закінчення курсу в Саратовському інституті.

«Маленька авіаторка» Вава Григор'єва, прозвана так за дивну зацікавленість повітроплаванням, уголос марила «ефірним океаном», льотчиками, білими крилами велетенських бабок-аеропланів. Метою свого життя вона вважала авіацію і мріяла стати льотчицею. Ідеалом для неї був сміливий, відчайдушний авіатор. Та ця незвичайна панянка й сама, здавалося, ні до якого іншого заняття в житті не була здатна. Вона була тендітною, легкою,



рухливою та спритною – справжнім уособленням стрімких поривань. А трохи неухважні блакитні Вавині очі відбивали клаптик далеких лазурових небес, куди в невтомних мріях мчала ця шістнадцятирічна дівчина.

Ізабелла Пель, чорноока єврейка з довгими локонами, гарненька, ніби зійшла в нудний сучасний світ зі старовинної гравюри, була дочкою багатого барона. Яскраво обдарована, трішкі глузлива, як і всяка талановита особистість, вона здавалася набагато серйознішою за інших пансіонерок. Втім, вона була й старшою за них усіх. Їй давно вже виповнилося двадцять, і у фешенебельний пансіон вона вступила виключно з метою вдосконалення своєї французької перед від'їздом до Швейцарії, де, за бажанням батька, мала продовжити навчання.

Пансіон *madame Sept* був для неї, таким чином, тільки щаблем до самостійності, на яку вона розраховувала по закінченні навчання за кордоном. Перш ніж вступити в іноземний інститут, дівчина ніби влаштувала для себе семитижневу репетицію, аби поступово привчитися жити в чужій обстановці.

Так, принаймні, вважав її батько.

Партнеркою Ізи була пухкенька, незграбна дівчина з надмірно білим обличчям, сонливими очима та повільними, млявими рухами, дочка багатого купця – Ганнуся Велізаро-



ва. Вона була «bete noir» [*цапом-відбувайлом; у точному перекладі – чорним звіром*] пансіону madame Sept. Вже сама Ганнусина мова з плебейськими слівцями на кшталт «дулі», «дідько з ним», «жертя», «начхати» (панянка отримала так звану домашню освіту, після якої не вмiла навіть правильно написати власне прізвище), мало не до неприємності доводила директорку пансіону – що вже й казати про манери молодої купецької доньки!

І якщо madame Sept порушила принцип і прийняла в свій фешенебельний виховний заклад купецьку дочку, то тільки завдяки старанням татуся Велізарова, який обіцяв пані французенці золоті гори.

– Ви нам, а ми вам, – примовляв Кузьма Кузьмович Велізаров і з дивовижною силою трусив рукою сторопілої французенки. Це було ще за перших його відвідин. – Ви мою Ганнусю вивчите всяких там бонжурів із хвостиком та монплезірів... Уже ж не полінуйтеся втовкмачити дівчиськові – хоч і дрюком! А ми вам крім законної плати за науку й догляд ще й кави, й цукорцю для забави, а коли й крупю з лабазу поклін пришлемо, льодяничків там, фрукти якої заграничної забажаєте – з превеликим нашим задоволенням! Усякими солоденькими витребеньками, яких тільки ваша душечка схоче, постачатимемо сповна. А ви вже ж зробіть таку ласку, панянку нашу





обтешіть як годиться, бо що там гріха таїти – жила вона в нас досі як довбня!

І madame Sept «не знехтувала» Ганнусею. Вона прийняла Велізарову, хоча й довелося порушити принцип, і за це отримала більш ніж щедру винагороду від ошчасливленого купця. Комори й льох пансіону в Петербурзі й тут, на дачі в Дюнах, мало не тріщали від колоніального краму, яким торгував Кузьма Кузьмович Велізаров і який у значних кількостях постачав тепер пані директорці.

Нарешті останньою пансіонеркою «гарного тону» була спортсменка Соня Алдіна, на совість збита природою, присадкувата особа з маленькими безбарвними очима й здоровим обличчям, спокійна, врівноважена дівиця. Ця марила спортом і не визнавала нічого іншого. Вона щодня вранці й увечері займалася гімнастикою, більшу частину часу проводила на свіжому повітрі, за партією лаун-тенісу або в човні, іноді грала в футбол із хлоп'ятами сусідів по дачі. Все це теж жахало поважну директорку пансіону. А вже коли Соня підіймала пудові гири, мадам мало не непритомніла.

У медальйоні Алдіної був портрет знаменитого борця, чемпіона світу. Панянка страшенно пишалася тим, що володіла всіма прийомами російської і французької боротьби. Книжки ж Соню не цікавили – хіба що спортивні брошури, або ще який-небудь посібник для



самостійного вивчення шведської гімнастики. Над цими книжечками вона могла просиджувати цілі дні. У партіях тенісу й крокету Соня завжди виходила переможницею.

І нині, як завжди, з гордовитим і самовпевненим виглядом гасала вона майданчиком, вигукуючи якісь англійські терміни, й ракетка її опустилася тільки тоді, коли перед нею з'явилась *madame Sept*, яка підійшла непомітно.

– *Mesdemoiselles*, незабаром вони прийдуть, – повідомила директорка, звертаючись до пансіонерок французькою, – Я буду дуже вдячна, якщо ви зустрінете *m-lle Раєвську*, як личить особі з таким високим становищем. Вона робить нам неабияку честь тим, що вступає до нашого пансіону.

– Вітаю вас, *madame*, із цією великою честю, – глузливо озвалася баронеса Іза Пельта з урочистим виглядом присіла перед французенкою. Голос у неї був грудний і манірний, але чорні усміхнені очі поблискували лукаво й задержували.

– О, *mademoiselle Ізо*, вас це не стосується, – французенка зрозуміла, що з неї глузують, і поквапилася виправитися: – Ваш баронський титул говорить сам за себе...

– Я б воліла бути простою селянкою, – засміялася Іза.

– *Comment?* – очі *madame Sept* швидко ковзнули по її обличчі й розгублено кинулися



далі, широко розплющилися, ніби від переляку, коли зупинилися на постаті спортсменки.

– Де ваш жетон? Де ваш жетон, m-lle Sophie? – накинулася вона на Соню. – Вам усім необхідно зустріти вашу нову приятельку при повному параді!

– Який ще жетон? – спокійно знизала плечима спортсменка.

– Наш, наш жетон, символ і почесний знак нашого пансіону, Numero sept? Де він? – хвилювалася директриса.

Так само спокійно Соня Алдіна провела рукою по грудях, не знайшла там срібного жетона й мовила, незворушно дивлячись начальниці у вічі:

– Мені здається, що я загубила його в піску, коли грала у футбол з гімназистами.

– Ви знову грали з гімназистами, незважаючи на мою заборону? Mais Dieu de Dieux! Це неможливо! І без того ваші манери не надто вишукані, m-lle Sophie, а ви... ви... – madame Sept уже мало не задихалася від хвилювання. Вона вже готувалася вихлюпнути в обличчя Алдіній цілу купу докорів, але саме цієї миті гуркотіння коліс сповістило, що до подвір'я під'їхала чухонська таратайка.

Негайно ж із дверей тераси вистромилося стурбоване обличчя m-lle Емі, «ма сьор», як пансіонерки поза очі називали лагідну, тиху сестру директорки. Таке прізвисько їй дали



*Лідія Чарська*

за звичку постійно згадувати свою енергійну сестру в усіх без винятку розмовах та без кінця посилатися на її звички й правила.

«Ма сьор» відчайдушно подавала якісь знаки madame Sept і пансіонеркам, і її добрі чорні очі були витріщені чи то від ніяковості, чи з переляку.

– Elles sont la... Elles sont arrivees. [*Вони тут... Вони приїхали*], – долинув нарешті до майданчика її розпачливий шепіт.

Стурбоване обличчя знову зникло за заксленими дверима. Madame Sept поквапилася назустріч новим вихованкам.

### *Розділ шостий*

– А у вас тут дуже мило, – поблажливо мовила чорнява й смаглява дівчина, одним швидким поглядом обводячи й білий дачний будиночок на пагорбі, й волохату групу сосен, які мов по сходах спускалися до самого моря.

А море виблискувало, сяяло й сріблилося на сонці поміж струнких стовбурів. А далі, за дачею, темніли соснові ліси й жовтіли дюни з урвищами та улоговинами, з оголеними жовтими грудьми піщаних пагорбів.

– Ні, справді, тут дуже мило! – підтвердила смаглява дівчина. Тим часом madame Sept



сипала компліментами перед її руденькою подругою.

– *Soyez la bien venue, mademoiselle [Ласкаво просимо]!* – стискаючи Досину руку, спінала вона з найсолодшими нотами в голосі. На Мурин же уклін пані директорка відповіла тільки недбалим кивком. – Ми так давно чекаємо на вас. *Monsieur le general votre pere* не вказав точного дня й часу вашого прибуття, – заливалася вона.

«Це чудово, чудово! Краще, ніж я очікувала! Вона приймає Досю за мене, – раділа Мурочка, – навіть не доведеться брехати. Дійсно, в моєї любої Досеньки вигляд аристократки, чого не скажеш про мене... Ф'ють!» – приховуючи лукавий блиск очей під довгими війями, Мурочка з вдаваною скромністю присіла перед *madame Sept* і простягла їй папери, які вийняла з дорожньої сумочки.

– Чи не бажаєте глянути на мої документи, *madame*?

Неперевершеним жестом недбалості *madame Sept* взяла папери, ті самі, в яких значилося: «Дочка відставного ефрейтора Євдокія Кирилова», підібгала губи, нашвидку пробігаючи поглядом по Досиній метриці.

– О, *mademoiselle*, не турбуйтеся, мені про вас добре відомо й без документів, – із люб'язною посмішкою випередила вона



Досин рух, яким та й собі простягла їй документи, що їх отримала в потязі від Мурочки. – Будь ласка, залиште їх у себе. А тепер дозвольте вас познайомити, mademoiselle, із вашими майбутніми товаришками, – мадам узяла Досю під руку й підвела до групи дівчат.

– Дочка відомого генерала Раєвського. Ви, звичайно, чули про нього? – з неприхованою гордістю звернулася директорка до пансіонерок.

Кожна привітала Досю по-своєму.

Коровіна з виглядом похмурої рішучості потисла їй руку. Пухкенька Ганнуся подала долоню «дощечкою», як це роблять дівчата з простолюду, й протягла співуче:

– Будемо знайомі. Багато чули про вас від нашого батечка.

Маленька авіаторка обдарувала новоприбулих своєю далекою від усього земного посмішкою, що робила її чарівною. Спортсменка з такою силою стисла Досині пальці й так сильно струснула їй руку, що бідолашна Дося ледь не скрикнула; Катя Матушевська привітно посміхнулася всім своїм свіжим рожевощоким личком.

Тільки Іза Пель недовірливо похитала гарною голівкою і мовила, подаючи їй руку:

– А чим знаменитий ваш батько? Я знала героя Раєвського, ми вивчали про нього на



уроках з російської історії, він, мабуть, ваш предок і військовий герой, але сучасного генерала Раєвського, даруйте, не знаю.

Але Досі не довелось відповідати.

– А мене ніхто не хоче відрекомендувати настільки милому товариству? Ну, нічого не вдієш, доведеться самій, – і усміхнене Муроччине личко вистромилося з-за Досиної спини.

– Євдокія, себто Явдоха Кирилова, – назвалася вона, потискаючи панянкам руки.

– Дунею, значить, будете. У мене вдома теж сестру Дунькою звати. Будьмо знайомі, – подала і їй руку «дощечкою» Ганнуся Велізарова.

«Яка, однак, неприємна особа ця Кирилова і яке в неї плебейське обличчя! Відразу видно солдатську дочку. Зовсім інша ця чарівна, чудово вихована Раєвська! Вона схожа на казкову принцесу. Ця вишуканість, грація, ця вроджена інтелігентність! – подумки захоплювалася madame Sept, прискіпливо розглядаючи обох дівчат. – І що в цієї Дуні за солдатські манери? Я таки добре зробила, здається, що влаштувала її в комірчині зовсім саму», – підсумувала поважна директорка. Потому рішуче наблизилася до Досі.

– Дозвольте вас провести у вашу кімнату, chere enfant, – запропонувала вона з витонченою люб'язністю.



— О, merci, ви дуже добрі, пані, — гарною французькою відповіла руденька дівчина, — але я попрошу пройти туди зі мною і мою подругу; ми ніколи не розлучаємося.

— Але на ці сім тижнів вам доведеться змінити звички, дитя моє. В моєму пансіоні житимете окремо. Ви — на другому поверсі, у вас там чарівна кімната-салон, а m-lle Дуня — на першому. Для неї теж приготовано доволі милий і затишний куточок.

— Мою подругу, між іншим, звуть Досею, а не Дунею, madame, — з крижаним поглядом виправила француженку Досю. — І все-таки я дуже прошу вас, madame, відпустити Досю зі мною, хоча б тільки зараз, на деякий час, якщо ви вже неодмінно бажаєте нас роз'єднати.

— О, будь ласка, mon enfant, будь ласка, я нічого не маю проти того, щоб m-lle Кирилова провела вас до вашого салону.

Тут пані директорка підхопила Досю під руку, недбалим жестом запросила Муру йти за ними й повела дівчат у дім.

Дорогою вони зустріли Емі. Тиха, сором'язлива «ма сьор» до того розгубилася, що почала робити реверанс за реверансом перед підставною генеральською дочкою, тим часом як справжня Мура Раєвська задихалася, силкуючись стримати сміх.





– M-lle Раєвська, дочка відомого генерала Раєвського, – з притиском відрекомендувала свою супутницю сестрі madame Sept.

«Усе як по писаному, – подумки тріумфувала Мурочка. – І як це кумедно й весело!».

На порозі приготованого для Досі «салону», як називала її кімнату madame Sept, обидві дівчини не змогли стримати здивованого вигуку. В таких розкошах їм ще жити не доводилося. У домі Раєвських усе було просто, обставлявся дім не на показ... Тут же, в цій просторій кімнаті, справді схожій на салон якоїсь знаменитості, були розстелені пухнасті килими, попри літню спеку розвішані важкі портьери, скрізь порозставлявані дорогі дрібнички... Там стояли коштовні меблі в стилі рококо, висіли картини у вишуканих рамах, а чарівні японські ширми приховували ліжко.

– Ах, Боже мій, та навіщо ж мені вся ця розкіш? – мимоволі вирвалося в Досі, щойно вони переступили поріг. – Усе це зовсім зайве, madame!

– Це все на знак поваги, m-lle Raevsky, – з тією самою нудотно-люб'язною посмішкою пролепетала директорка. – Ви зробили нам честь уже тим, що обрали саме наш пансіон!

Добре, що, вимовляючи ці слова, поважна французенка не озирнулася. Інакше побачила б кумедну гримасу на смаглявому личку



*Лілія Чарська.*

другої новенької пансіонерки, яка вже просто лопалася від стримуваного сміху.

Полишаючи ошатний салон, уже на порозі поважна директорка забарилася трохи й недбало кинула Мурі через плече:

– Коли ви, m-lle Кирилова, здумаете пройти до вашої кімнати, подзвоніть служниці, вона вас проведе.

– Oui, madame! – з лагідною покірністю відповіла Мурочка й зробила шанобливий реверанс.

– Нарешті ми самі, Досю! – закричала вона, щойно директорка зникла за дверима. Дівчата обійнялися, ніби не бачилися сто років.

– О, люба моя Досенько! Хіба не весела й не кумедна вся ця гра? Бачиш, наскільки була права твоя дурненька Мурка. Розіграно все як по нотах, і головним лейтмотивом є саме те, чого я не дарма так боялася: генеральська дочка! Тепер принаймні натішимися вдосталь. Невже все це не здається тобі смішним? – белькотіла Мурочка крізь сміх.

– Так, смішно, але це не стільки розважить тебе, скільки нашкодить, – знизала плечима серйозна Дося. – Уявляю, яку комірчину відвела тобі ця поважна дама, якщо сама називає її «доволі пристойним і затишним куточком». І я не заспокоюся, поки не переконаюся в тому, що там принаймні можна жити.



– Ваше високопревосходительство, смію нагадати, що ви зовсім не берете до уваги свого високого становища, – урочисто й поважно виголосила Мурочка і виструнчилась, як солдат, віддаючи подрозі честь. – І вам не слід опускатися до того, щоби власними ніжками йти до якогось там «затишного куточка» й власними оченятами на нього дивитися.

– І все-таки це жахливо: я користуватимуся всілякими зручностями, а ти будеш тулитися бозна-де!

– Перестань, будь ласка, не канюч, Досенько. Я впевнена, що моя кімната стократ гігієнічніша. Принаймні, там немає цих задушливих порт'єр і килима, не натицяно скрізь усіх цих штукенцій, які я ненавиджу, бо вони так легко б'ються, – рішуче заявила Мура. – І щоб тебе заспокоїти, я зараз побіжу туди, а поки що addio, mia carrissima! Бажаю тобі якнайбільших успіхів у новій ролі, – з цими словами Мурочка випурхнула з «салону».

### *Розділ сьомий*

Світла весняна ніч повільним кроком іде по землі. Уже давно північ, а на Дюнах майже світло, тільки там, далі, на вкритих лісом пагорбах, де височать стрункі, таємничі



*Лідія Чарська*

сосни, панує півморок лісової хащі. Й у величезному саду навколо дачі стоять ті самі сутінки – від таємничої тіні, яка несміливо ховається попід дерева.

У маленькій кімнатці на першому поверсі, переобладнаній з комори, де дотепер зберігалися скрині, кошики й порожні валізи, сидить Мурочка.

Чотири аршини завдовжки й три завширшки – оце й увесь простір її кімнатки. Ледь поміщаються в ній вузенька кушетка замість ліжка, малесенький столик та умивальник.

Єдиний стілець присунуто до столу, й сидячи на ньому, Мурочка пише першого листа до своїх «перелітних пташок». У цьому листі Мурочка з гумором описує своє прибуття до пансіону, свою нову витівку й те, як усе чудово вийшло. «Хоча мені й дуже сумно без вас, любі мої голуб'ята, – пише дівчина, – протє моя вдала вигадка настільки мене тішить, що я згоряю від нетерплячки побачити, як усе йтиме далі й чим врешті-решт закінчиться. Писатиму вам про все найдокладніші звіти, мої найдорожчі татуську й мамуську. А поки що цілую вас рівно стільки разів, скільки може витерпіти простий смертний, і прошу: не забувайте сварити вашу пустунку Мурку в листах, щоб вона отримувала їх частіше».

Листа дописано. Конверт заклеєно. І маленький пакетик адресовано на далекий



іноземний курорт, куди поїхало подружжя Раєвських. Мура ще кілька хвилин сидить спокійно, замислено дивиться у відчинене вікно. Нічний вітерець легко перебирає її розпатлане волосся, освіжає розпашіле личко.

Знову їй сумно. Лист роз'ятрив тугу за рідними. Нестерпно захотілося їхньої ласки. Схотілося присутності вірного, відданого друга поряд... Нестримно гостро потягло до Досі, туди, в її ошатний салон...

Але щоби пробратися на другий поверх, Мурочці необхідно пройти повз кімнату директорки. А та, звичайно ж, не спить і вискочить, ледь зачує шерех. Почне допитуватися, куди це Мура зібралася. За правилами пансіону дівчатам суворо забороняється заходити одна до одної вночі.

– Уночі треба відпочивати, а не теревенити. На те є день, – раз і назавжди прорекла своє правило директорка й тепер строго наглядає за тим, щоби пансіонерки його дотримувалися.

Перед вікном у Мурочки височить струнка запашна липа. Надміру розрослося її гілля, й через це маленькій кімнатці не судилося бачити сонця. Муроччин погляд уже давно прикутий до розлогого дерева, що цієї білої ночі має просто фантастичний вигляд. Мура знає, що верхні гілки липи сягають вікна Досі, бо її кімната якраз над Муроччиною.



І якщо Мура по цьому міцному гіллі видеється до салону, в них із Досею буде змога потеревенити й посміятися з власних пригод!

Недовго думаючи, Мурочка скочила на підвіконня. Ось вони, міцні руки-гілки, самі так і тягнуться назустріч... Хвилина – і Мурочка зі спритністю, якій могла б позаздрити будь-яка мавпочка, вже перебралася на грубий липовий сучок, обхопила стовбур обома руками.

Тепер залишається тільки обережно, із сучка на сучок, дістатися до тієї товстелезної гілки, що якраз перед вікном Досиного салону. Моторно перебираючи маленькими чіпкими руками, Мура сміливо дереться нагору, ніби якийсь відчайдушний хлопчисько. Ось уже майже дотяглася до потрібного сучка... Мура підіймає голову й дивиться у вікно. Шкода, що воно темне! Невже Дося вже спить у своєму пишному салоні?

Як може вона спати цієї ночі, сповненої усіх принад ніжного травня! Невже ж вона не відчуває, що її Мура тут, так близько!

– Досю! Досю! Відчини вікно! Ти мене чуєш? Відчини вікно, Досю! – шепоче Мурочка, витягуючи шию.

Але навколо цілковита тиша.

Тоді Мура простягає руку, вигинається всім тілом і тихенько стукає у вікно... Знову нічого... Анічичирк... Начебто в розкішному салоні порожньо.



– Досю! Досю! Я тут! Відчини!

Вимовляючи дзвінким шепотом ці слова, Мура вже голосніше тарабанить пальцями по склу.

Якусь хвилину вона прислухається. Нікого...

Але ось чуються швидкі кроки, хтось човгає по підлозі капцями... «Хіба в Досі є такі пантофлі?» – силкується пригадати Мура й тієї ж миті перелякано скрикує. У вікні з'являється худа біла постать, яка дивно когось нагадує, але Мура не пам'ятає, кого саме. Обличчям та напівзнайома істота схожа на мерця – така вона бліда й змучена. А на додачу – в неї абсолютно лиса голова.

– Досю! – мимоволі скрикує Мура. – Ні, це ж не вона... Де вона? Куди ви її поділи?

– А-а-а-а! – в свою чергу волає біла постать, схожа на кістяк. – А-а-а! Gard aux voleurs! Gard aux voleurs! [Стережіться злодіїв!] А-а-а-а!

Цей пронизливий крик миттю піднімає на ноги увесь дім. Мурочка чує небезпеку й моторно злазить назад, безгучно ковзаючи з гілки на гілку.

Як вона могла переплутати вікна? Яка прикра помилка!

Поряд із розкішним салоном «генеральської дочки» madame Sept відвела кімнату своїй сестрі, лагідній, тихій Емі, щоб та



могла прислужитися знатній панянці, якби тій щось знадобилося. У її вікно помилково й постукала Мура, гадаючи, що то вікно Досиноного салону.

Тепер вона зрозуміла все й насилу стримувала сміх, згадуючи вигляд m-lle Емі, яка спросоння забула надягти свою перуку. Мурочка швидко спустилася на землю.

Вона встигла заскочити в свою комірчину саме вчасно, коли цілий дім, переляканий криком Емі, вже наповнився гамором і метушнею. Двірник і дві покоївки, нічний сторож і навіть товста куховарка Іллівна – всі металися по кімнатах під проводом самої директорки, шукаючи злодіїв.

– Mais, ou sont, ils done ces voleurs, ou? [*Але де вони, де?*] – волає поважна французенка, озброєна парасолькою, заглядаючи в усі кутки. Тим часом нещасна перелякана «ма сьор» уже встигла накинути на своє худе тіло капот і абияк натягнула перуку. Вона тремтить, мов у лихоманці та запевняє кожного, кого вдається спіймати за рукав:

– Mais, oui! Oui, c'était Lui! C'était le voleur! Я бачила його очі... Такі жакливі... Вони горіли жадібним вогнем, як у тигра або в шакала... І в руці він тримав ножа, величезного ножа...

– Його слід було зустріти англійським боксом, – заявила розбуджена разом із іншими





спортсменка. – Принаймні, це назавжди відбило б у нього бажання лазити до чужих вікон.

– Ах, Господи, святі великомученики, страх який! Неодмінно попрошу батька забрати мене звідсіля. Коли вже раз крадії з’явилися – то й вдруге прийдуть... Та ще й із ножами! Господи, страх який! – Ганнуся Велізарова тремтіла всім своїм пухким тілом і була біла, мов крейда.

– Невже й справді з ножем? – злякано шепотіла Катя Матушевська.

– Ах, усе це такі дурниці, що й слухати соромно, – почувся глузливий голос баронеси Ізи. – М-ле Емі все це просто здалося. Які це злодії ходять такої світлої, чудової травневої ночі?

– І правда, – підхопила маленька авіаторка.

– Але ж вони були з ножами? Виходить, це були все-таки злодії! – трагічним тоном промовила Коровіна.

– Але, Боже мій, у такому разі й наша поважна куховарка Іллівна теж злодій і розбійник, бо я кілька разів на власні очі бачила її, озброєну ножем, – баронеса Пель глузливо примружилася, пробігаючи поглядом по схвильованих обличчях пансіонерок.

Усі мимоволі розсміялися.

Голосніше за всіх регоче Мура. Їй вдається нарешті проникнути до Досі. Там, трясучись



від сміху, справжня генеральська дочка розповідає удаваній генеральській дочці про все, що сталося.

Але Дося не поділяє її веселощів.

Дося неабияк збентежена. «Ось воно! Тільки приїхали, а вже почалися звичайні вибрики. І вона ж могла впасти з дерева, розбитися на смерть, ця нерозважлива Мурочка!».

Здригаючись від самої цієї думки, Дося починає лагідно вчитувати Мурі за її вчинок. Але та тільки лунко регоче у відповідь.

– Ні, ні, це було чудово, правду кажу! – ледь вимовляє вона між вибухами сміху: – Ти тільки уяви собі цю картину: довга, біла сорочка, ніби саван мерця, голісінський череп, і ця істота ще й волає, мов скажена: «А-а-а! Les voleurs! Gard aux voleurs! [Злодії! Стережіться злодіїв!]

» Ну хіба ж тут не луснеш від сміху? А я й не підозрювала, що наймиліша Емі носить перуку! Ха-ха-ха!

– Тихше, тихше, почують!

– Ах, Досю, мені хочеться стрибати, бешкетувати й кричати!

– А натомість ти повинна як гарна дівчинка лягти в ліжку.

– У, як нудно!

– Нічого не вдієш, дитинко!

– У такому разі добраніч, молоденька матусю.



– Солодких снів, люба донечко.

Вони міцно обнялися на прощання та розійшлись по своїх кімнатах, щоб цього разу вже спокійно заснути.

### *Розділ восьмий*

Червень. Полудень. Пекуче сонячне проміння. Доводить до знемоги болісна задуха. Затихла сіра затока, без натяку на брижі застигла, мов нежива, поверхня сонної води. Дрімають без руху старі сосни. Принишк вітер-пустун. Завмерла змучена спекою природа. Гострішає і міцнішає в непорушному повітрі пряний запах квітів – пишних червоних і білих троянд, геліотропів, левкоїв, резеди, що красуються на садових клумбах.

На великому майданчику для гри в теніс панує та сама мертва тиша. Чи до гри комусь у сорокаградусну спеку?

Жалюзі на вікнах створюють якусь ілюзію прохолоди; від них по кімнаті розливається приємне жовтаве напівсвітло.

Завдяки цьому ще можна залишатись у вітальні. Тут *madame Susanne Sept* дає свій звичний урок. Сама директорка сидить на викладацькому місці, в «червоному кутку», як прозвала Іза Пель це привілейоване місце.



Навколо неї восьмеро дівчат розмістилися на легких бамбукових стільцях. Іза Пель із її розумними глузливими очима й тонким класичним личком, Катя Матушевська, Ганнуся Велізарова, що ледь уже не дрімає, стомлена спекою, та інші пансіонерки.

Подалі від француженки розмістилася Мура. Поряд із *madame Sept*, обабіч її крісла влаштувалися «найпочесніші» вихованки: баронеса Іза та Дося Кирилова, яка вже освоїлася в ролі генеральської дочки за той місяць, що його дівчата провели в пансіонаті.

– Ви повинні знати, *mesdemoiselles*, – знемагаючи від спеки, стомленим голосом, але бездоганною французькою тягне директорка пансіону, – що грація рухів – одна з найвищих чеснот світської, добре вихованої панянки. Наприклад, як просто, здається, підняти з підлоги хустинку, а тим часом це можна зробити ніяково й незграбно, *d'une maniere incroyable*, а можна – тонко, вишукано, легко. *M-lle Sophie*, – зненацька звертається вона до Алдіної, – підтвердіть мої слова: я кидаю хустку, підніміть її.

Соня Алдіна хутко підхоплюється з місця та своєю розгонистою, широкою ходою спортсменки, якою вона дуже пишається, прямує до хустки.

– Стояти! – голосно кричить Мурочка, рвучко кидаючись уперед і перепиняючи Соні



шлях. – Чи ж вам не совісно виконувати роботу домашнього собаки? Тому лишень гукни: «apporte» – і він готовий служити.

Що таке? Madame Sept грізним нищівним поглядом пронизує «нахабу». Ось уже місяць, як ця нестерпна «солдатка» отруєє їй життя, суперечить на кожному слові. Коли вона, непрохана й небажана, влаштувалася в їхньому фешенебельному пансіоні, був кінець травня, а нині червень закінчується – і за цей місяць скільки неприємностей спричинило це неможливе дитя! Ще першої ночі по приїзді вона до смерті налякала бідолашну Емі, яка нікому не заподіяла шкоди, й сама ж цинічно зізналася в цьому наступного ранку. І без найменшого каяття!

Потім ледь не втопила улюблену сибірську кішку мадам Сюзанни, коли здумала скупати чарівне звірятко в діжці з дощовою водою.

А напис крейдою на головних воротах пансіону чого вартий: «Стережіться скажених собак»! О!

Через цей напис пансіон цілий день тримали в облозі поліція та члени комітету з дачного благоустрою, які приходили висловлювати догану madame Sept за легковажне приховування скажених собак у себе на дачі. Але й цим не обмежилися «жарти» солдатки, як пані директорка поза очі називала пустунку. Мала шибайголова знахабніла настільки,



що вивісила оголошення про те, буцімто кімната зі столом за вкрай помірну ціну здається в найм. І це якраз над вікном директорки! Фешенебельний заклад перетворився через це просто на заїзд якийсь. Раз у раз чулися дзвінки біля воріт, бо багато хто бажав би винайняти кімнату з повним пансіоном за «вкрай помірну платню». І ці бездомні дачники чіплялися з розпитуваннями до слуг, пансіонерок і навіть до самої директорки.

Винуватниця ж усіх цих подій реготала до знемоги, коли madame Sept здумала читати їй мораль.

Протягом усього місяця нестерпна Дося значиться в штрафниках, enfant terrible [*жахлива дитина*]! Срібний жетон із цифрою 7 хронічно відсутній на її грудях. А косі погляди, що їх кидає директорка – найкращий доказ граничного невдоволення, що, втім, «солдатку» мало хвилює.

Цю нахабу начебто ніщо не обходить, так само, як і сьогоднішній урок. Але madame Sept має твердий намір продовжувати його, так чи інакше.

Щоби внести певне розмаїття в свої заняття з пансіонерками, поважна директорка намагається втягти всіх вихованок у світську бесіду, при чому вдає з себе дуже значну, титуловану особу.



– Як ви проводите свій день удома? – запитує вона в «поміщиці» Варі від імені уявного графа чи князя.

Та ніяково повідомляє директорці, що встає з півнями й цілі дні проводить у полі, спостерігаючи за роботами.

– ...Далі, далі, mademoiselle.

– А ввечері часто ходжу в хлів і сама дою руду корівку.

– Comment? – madame Sept навіть підстрибує на стільці від несподіванки. – Як? Ви забули, m-lle, що перед вами зараз граф N., світський лев, поважний співрозмовник?

Катя бентежитья. Її маленьких очий зараз зовсім не видно.

– Pardon, madame, цього, здається, не слід було казати, – червоніючи до самісіньких вух, вибачається вона.

– Ото ще! Чого це ви соромитесь якогось там графа? – регоче Мура, бо її все це страшенно тішить. – Мабуть, цей граф – неабиякий дурень із моноклем в оці, що називає гній ковдрою родючості, а свиню – шинкою! Ха-ха-ха!

– Qu'est-ce que vous dites la? [Що ви там бурмочете?] – не розуміє французенка. Відповіді вона не отримує, тому продовжує «репетицію гарного тону».

– Ваша черга, m-lle Annette!



Усі дивляться на Велізарову, яка притулилася в затишному куточку, і кімната вибухає веселим сміхом.

– М-м-м? – мукає «купчиха», що вже почала похропувати під легкий гомін і музику. – М-м-м! Хіба полуденкувати час?

І її біле пухкеньке обличчя з безглуздим непорушним поглядом таке кумедне цієї хвилини, що навіть вимоглива madame Sept не може розгніватися на сонну дівчинку.

– Оце побалакали з графом – як гарбуз із вітром! Ф'ють! – свистить Мурочка та знову заливається сміхом.

Поважна директорка зупиняє на ній грізний погляд.

– Mademoiselle, якщо у вас нема бажання вчитися, не заважайте іншим – повторюю вам це вдруге, – промовляє вона. – Можете вийти, якщо бажаєте. Все одно мої уроки не принесуть вам користі, – з нищівним презирством закінчує француженка.

– Нітрохи в цьому не сумніваюся, madame, – не залишається в боргу Мура та, користуючись наданим їй правом, рвучко встає, при чому перекидає стілець і ледь не розбиває порцелянову лампу на високій тумбі.

– Трал-л-ля-ля-ля, – наспівує вона собі під ніс веселенький мотивчик, прямуючи до дверей. Дося, що сидить за роялем, проводить





її докірливим поглядом. Але Мурочка вдає, що не помітила, і спокійнісінько випурхує за поріг.

– Слава Богу, вирвалася на волю! – примовляє сама до себе та зітхає з полегкістю. – Ну, тепер уже більше ніякими медяниками не заманите на ваші дурнуваті уроки!

### *Розділ дев'ятий*

– Яка ж все-таки нудьга! Що б його ще придумати?

Із вітальні й далі чулися соната Бетховена, голос madame Sept, яка цілком, здавалося, ввійшла в роль світської дами, та невпевнені відповіді пансіонерок.

Мура махнула рукою і розсміялася.

– Любий графе, мої улюблені заняття – розкидати гній, доїти корів або паритися в лазні, – з величавими жестами й низькими реверансами в бік невидимого співрозмовника, примовляє вона, стоячи за дверима. – Ха-ха-ха! Мила розмова, нічого не скажеш! – і заливається сміхом.

Але її все-таки точить хробачок нудьги. Пансіонерки на уроці, Досі нема, ні з ким словом перемовитися.



«Чи не пробратися поки задля сміху в кімнату m-lle Емі?» – промайнула несподівана думка.

Тиха, лагідна «ма сьор» не менше подобається Мури, ніж решті пансіонерок. Щоправда, вона надто безхребетна, але, по суті, непогана людина. На Муроччину думку, не гріх завітати до неї з візитом у час, не передбачений правилами пансіону.

І з найкращими намірами дівчина, яка миттю пожвавішала від цієї думки, стукає у двері m-lle Емі.

– О, n'entrez pas, n'entrez pas! [*Не заходьте! Не заходьте!*] – чується звідтіля переляканий голос.

Цього цілком достатньо, щоб непереборна Мурина цікавість змусила її широко розчинити двері.

– Bonjour, m-lle Емі! А що ви тут робите? – із безневинним виглядом Мура витягує шийку та цікавими очима оббігає кімнату.

– О, о! – верещить сконфужена Емі, накидаючи носову хустку на свою рано облісілу голову.

– Ага, розумію, ви чистили вашу зачіску, – тим самим янгольським тоном промовляє Мура, наближаючись.

М-lle Емі й справді чистила перуку, яка від часу й пилу давно перетворилася на якусь темно-сіру грудку. За допомогою пудри й



бензину «ма сьор» будь-що-будь хоче повернути належний вигляд своїй «зачісці», як делікатно називає Мура цю стареньку перуку. Однак відчистити її не так легко. Хмари пудри літають кімнатою. Вони осіли на підлогу й на стільці, білий порошок набивається до носа і й рота, огидно лоскоче горло та змушує щомиті чхати й кашляти. Від бридкого запаху бензину паморочиться голова й починає ссати під ложечкою, а чищення перуки ще далеке від завершення.

Червона й збентежена, m-lle Емі зустрічає Муру поглядом, повним безнадії.

– О, il a ete beau! [*О, вона була чудовою!*] – понуро мовить нещасна, посмикуючи остаточно зіпсовані сіро-бурі пасма. – Так, вона була прекрасною в свої молоді літа... Час псує все на світі... Не тільки речі, а й людей! – провадить стара дівка меланхолійно, і Мурі здається, що сльози набігають на великі лагідні очі француженки. Їй стає нестерпно шкода цієї бідолашної «ма сьор», яка майже все своє життя провела під суворим наглядом деспотичної сестри. Мура будь-що-будь допоможе Емі!

– Люба m-lle Емі, – ласкаво звертається вона до француженки, – а чи не спробувати вам трішки підфарбуватися? Зовсім трішечки?

– О, non. Au nom du Ciel, non! [*О, ні. Ні, заради Бога!*] – злякано шепоче Емі. – Якщо та soeur Susanne довідається, вона буде дуже невдоволена.



*Лілія Чарська*

— Гм! Мабуть, ваша правда, — негайно погоджується Мура та на якусь мить замислюється.

Раптом вона ляскає себе долонею по чолу, жестикулюючи та хвилюючись, радісно вигукуює своїм дзвінким голосом:

— О, m-lle Емі, я нарешті придумала! Це буде останній вереск моди! Це буде божественно, запевняю вас! Я згадала зараз про тих французьких акторок, які знебарвлюють собі волосся за допомогою нашатирю та перекису водню. Волосся стає мов золото... І якщо ви тільки дозволите, з моєю участю та за допомогою цієї суміші ваша зачіска набуде свого колишнього чудового вигляду. Навіть стане значно елегантнішою, бо ваше волосся набуде золотавого відтінку. Ах, це буде неперевершено, запевняю вас!

І Мура стрибає та плескає в долоні від захвату.

М-lle Емі збентежена. Вона чула про засіб, здатний перетворити волосся якого завгодно кольору на золотавий, але не так просто на це зважитися. Вона боїться здатися надто екстравагантною. Що скаже сестра?

Але добра Емі недовго боролася зі своїми сумнівами.

Ворог-спокусник занадто сильний. Кому не захочеться бути золотавою білявкою? А ця маленька Мура вміє бути такою переконливою!



– О, ваша сестра буде в захваті, – знову нашіптує маленька спокусниця. – Та навряд чи й помітить вона зміну. Адже ми тільки вичистимо волосся й трішки позолотимо! – збуджено доводить вона й метушиться та хвилюється значно більше за саму власницю перуки.

M-elle Емі сентиментальна. Їй здавна подобається поетичний тип білявки з золотавим полиском у локонах. Вони такі зворушливі! І якщо маєш при цьому ще замислені карі чи блакитні очі – кожен назве тебе чарівною.

Вона підіймає до неба власні вицвілі очі, томно зітхає і нарешті відкидає останні вагання – дає згоду.

Веселе «ура» зривається з Муриних губів, і вона стрімко біжить кудись.

Провізор, поважний чоловік у синіх окулярах, здивовано поглядає поверх скелець на смагляву панянку, яка вдерлася до нього в аптеку, мов маленький буревій. Поки він відпускає Мурі перекис водню й нашатир, дівчина вже встигає роздразнити кота, що мирно дрімав собі на дивані, й перечитати всі етикетки захованих у шафу ліків.

За п'ять хвилин вона вже знов була у пансіоні. Удвох із m-lle Емі замкнулися вони в кімнаті останньої, де Мура в цілковитій тиші довго чаклує над перукою. Священнодіяство триває понад дві години, й коли обидві



виходять до обіду, всі пансіонерки на чолі з директоркою дружно зойкають. Досі перука вважалася темно-русявою, хоча й бруднуватою. Нині з волі провидіння, уособленого Мурою, вона перетворилася на взагалі потворне лахміття барви яечного жовтка. Навіть найретельніше закручування, не кажучи вже про *ondulation* не могли пом'якшити жахливого враження, що його справляла ця перука немислимого, місцями лляного, місцями яскраво-рудого, а місцями навіть і жовтогарячого кольору.

— Oh, quelle horreur! [*О, який жах!*] — вигукнула налякана *madame Sept*, коли сестра постала перед нею з цією строкатою головою. Мадам витріщилася на *m-lle Емі* так, ніби то була голова не її лагідної сестри, а щонайменше оцирена пащека бенгальського тигра чи й взагалі якогось казкового чудовиська.

— Mais... mais... *ma soeur!* — белькотіла збентежена Емі, червоніючи до сліз під цим поглядом.

Бідолашна Емі! Вже там, у своїй кімнаті, нещасна переконалася в перукарських здібностях Мури й гірко каялася в тім, що виявила надмірну довірливість. Але зараз, коли десь пар очей із виразом тихого жаху втупилися в її остаточно зіпсовану перуку, нещасна переконалася, що життя, щиро кажучи, жорстока річ, хоча й не така нудна, як часом здається.



І сама винуватниця метаморфози почувалася не краще за потерпілу.

– Запевняю тебе, це вийшло ненавмисно... Ненавмисно, присягаюся тобі, Дося, – схвильовано шепотіла Мурочка, за нагоди пробравшись до своєї вірної подруги.

– Ах, дитинко-дитинко, ти своїми витівками зведеш мене в могилу! – Дося хитала головою, мов доросла.

Що й казати – madame Sept швидше за інших зрозуміла, хто є винуватцем нещастя її сестри.

Збентежене Мурине личко промовляло без слів. Дівчина відчувала найщиріше та найглибше каяття. Найменше бажала вона скривдити добру, тиху Емі, яка на своїм віку не скривдила й мухи.

Але Мурі, звичайно, ніхто не повірив. Не повірили ні madame Sept, ні самі пансіонерки.

Із гірким почуттям спіймала Мурочка сповнений докору погляд вродливої Ізи. Їй здавалося, що навіть Дося сумнівається в щирості й чистоті її намірів стосовно злощасної перуки.

О, це було б уже занадто! Які ж несправедливі всі ці люди!

І миттю світлий Мурин настрій потьмянів. Тихий смуток обволік їй серце.

Вона не помічала колючих, мов голки, поглядів madame Sept, не чула докірливого шепоту сусідки Ганнусі Велізарової, котра,



*Лісія Чарська*

користуючись неуважністю директорки, поїдала осетрину за допомогою ножа.

Ах, у лиху годину спала їй ця нещаслива думка! Бридкий нашатир! Огидний перекус водню! В яке жахливе становище вони поставили її й Емі!

### *Розділ десятий*

На курорті, за кілька верст від пансіону, щороку влаштовувався костюмований бал.

Пансіонерки madame Sept давно вже готувалися до нього.

Говорити про бал почали ще наприкінці червня, коли вечори були прозоро-тихими, а літні сутінки дихали ніжним теплим вітерцем.

Тепер уже закінчувався липень. Опівдні стояла нестерпна спека, вечорами – прохолода й питьма. Лише в ці вечори пансіонерки й могли готувати собі костюми для майбутнього балу. Втім, шили вони не самі. Лагідна m-lle Емі, яка давно упокорилася сумній долі у вигляді строкатої перуки, схожої на пучок клоччя, та запрошена їй у поміч кравчиня з міста старанно займалися шиттям. Сама madame Sept розподілила костюми: витончена «генеральська донька», біляво-руденька





Дося, мала вбратись як фея весни, вродлива баронеса Іза – як богиня ночі, товстенька Велізарова – як бояришня, Катя Матушевська – квітка маку, Ія Коровіна – похмурий янгол смерті, маленька авіаторка Вава – метелик, Соня Алдіна – рибачка, й нарешті ненависна поважній директорці «солдатка» – Folie [Божевіллям].

– *Са vous passe le mieux!* [Це вам найбільше підходить!] – не без в'їдливості підкреслила вона, звертаючись до Мури.

Костюм Божевілля з його дзвінкими бубонцями таки найбільше подобався останній. У ньому можна було пустувати й бешкетувати скільки завгодно. І Мура посміхалася задоволено. Останнім часом вона постійно була «штрафником» і майже не носила жетона на грудях. Раз у раз доводилося його знімати, повертати директорці й вислуховувати при цьому тиради приблизно такого змісту:

– Я не хочу, та й не маю права карати дорослих дівчат. Це було б щонайменше смішно й безглуздо, але, відбираючи у вас жетон, я хочу цим висловити своє невдоволення вами. Ця символічна річ не може залишатися в руках такої легковажної особи, як ви. І ваші провини...

У чому, власне кажучи, полягали Мурині провини? Якщо не враховувати так невдало «знебарвленої» голови доброї m-lle Емі,



вона винна, мабуть, лише в тім, що написала парасолькою експромт, присвячений *madame Sept*, на пляжному піску в години купання. І публіка, що там гуляла, добряче посміялася з її своєрідної музи. Чи в тому ще вона винна, що купила в рознощика кілька повітряних кульок, прив'язала до кожної по карикатурі, а самі кульки на довгих нитках прикріпила до гілля.

У карикатурах легко можна було впізнати *madame Sept* у різні моменти її життя.

На одному малюнку вона пудрилася, на другому сварила куховарку, на третьому знімала папільйотки, на четвертому каталася верхи на кішці Амі...

Наступною була карикатура на *m-lle Емі*. Вона в театральній позі розпачливо заламувала руки над зіпсованою перукою.

Також там були карикатури на всіх пансіонерок, яких Мура доволі вдало зобразила у вигляді тварин.

Високу похмуру Ію Коровіну – у вигляді жирафи, Досю – граціозною кішечкою, Ізу – стрункою ланню, Ганнусю Велізарову – коровою. Аж три години карикатури висіли під деревами, а кульки на довгих нитках красувались над вершинами сосен. Це було дуже красиво й водночас кумедно, й Мура ніяк не могла зрозуміти, за що, власне кажучи, з неї зняли жетон, щойно *madame Sept* повернулася з саду.



Карикатури вийшли настільки вдалими, що самі пансіонерки випросили їх у Мури собі на пам'ять. Лише Ганнуся дуже образилась.

— Самі ондечки теж не красуня, — сичала Мурі вслід червона від злості «купчиха». — Я хоч і повна, зате шкіру маю білу та гладеньку, не те що різні там... — і замовкала, але решту договорював нищівний погляд.

— Люба m-lle Annette, будь ласка, не гнівайтесь, — лагідно звернулася до неї Мурочка. — Я зовсім не хотіла скривдити вас. Гляньте, я й себе не пожаліла.

І вона простягнула Ганнусі папірець із власним зображенням у вигляді облізлого, худого клишоногого песика з обдертим хвостом.

— Та тю на вас... — тільки сердито махнула рукою Ганнуся.

\* \* \*

І ось він нарешті настав, той палко очікуваний вечір! Уже давно гриміла музика в курзалі й тоненький, тендітний диригент устиг захрипнути, вигукуючи назви модних танців і нескінченних фігур контрдансів... Давно кружляли, стрибали й граціозно звивалися всі ці вишукані чарівні феї, пастушки, коломбіни, метелики, троянди, фіалки, Жанни д'Арк, Психеї та Діани в товаристві



*Ligia Чарська.*

неодмінних П'єро, Арлекінів, римських воїнів, демонів, геніїв і російських бояр.

А пансіонерки *madame Sept* ще й досі не з'являлися серед гостей. Річ у тім, що директорка давала їм останні інструкції. Зібравши у вітальні вже давно одягнених до балу дівчат, вона постала перед ними, урочисто-пишна в своїй новій сукні та в супроводі Емі, яка спорудила над своєю вилиналою перукою щось середнє між чепчиком і бантом.

– *Mesdemoiselles!* – урочистіше, ніж будь-коли, виголосила *madame Sept*. – Сьогодні вам трапляється нагода пройти гідне випробування та підтримати честь нашого пансіону. Не забувайте, що ви як вихованки пансіону гарних манер повинні вирізнитися з-поміж усіх гостей балу своїми грацією та вишуканістю. Будьте ж якомога уважнішими, *mesdemoiselles*, стежте за собою та пам'ятайте, що сотні очей будуть звернуті до вас із метою помітити якийсь недолік. Люди часто бувають злими і заздрісними. Майте це на увазі. Ну, а тепер їдьмо! *Il est temps!* [*Уже час!*].

– Слава Богу! Скінчила! – мимоволі вирвалося з грудей у Мурочки, яка обожнювала гамір і веселощі танцювальних вечорів, де можна було рухатися, стрибати, сміятися. – Можна їхати, врешті-решт!

І вона задзвеніла всіма бубонцями свого строкатого гримучого костюма та війнула



короткою, яскравою смугастою спідницею, кидаючись уперед. Але поки всі розміщалися на п'ятьох чухонських таратайках, збігло чимало часу. Задля вдосконалення гарного тону madame Sept суворо стежила за кожною з дівчат, які сідали в «екіпаж». Нею було зроблено цілу науку не тільки прийомів поведінки за столом, галантної бесіди, манер на прогулянці, але ще й їзди у вагоні, катання в човні, гри в крокет і теніс, а також катання в екіпажах, хоча цього разу то був звичайнісінький тряський фінський візок. І нині не відповідно до місця й часу вона продовжувала муштрувати дівчат:

– M-lle Sophie, як ви заносите ногу на сходинку? Oh, Dieu! Хіба може бути в панянки такий крок? Він пасує хіба що якомусь човняреві, а не дівці, навченій гарного тону. M-lle Annette, навіщо ви так пихкаєте, коли всідаєтеся в екіпаж? M-lle Barbe! Не треба так стрибати... Для вихованої панянки це негоже. M-lle Catrine, Боже мій, ви відтоптали мені ногу. Яка непростачна незграбність! M-lle Кирилова? Ou-etes vous, done? [*Де ж ви?*].

– Я тут! – озвався із найдальшої таратайки веселий голосок Мури, і всі її бубонці задзвеніли, мов струмочки навесні.

– M-lle Кирилова! Ви їдете зі мною!

О, яке прикре розчарування для бідолашної Мури! Вона щойно влаштувалася в однім



візку з любою Досею, приготувалась як слід побалакати, насміятися з нею за дорогу, – і ось, маєш...

Із витягнутим личком наближається вона до величавої постаті директорки, що завмерла посеред дороги в світлі найближчого ліхтаря.

– *Je suis ici [Я тут]!* – повторює вона сумовито, й навіть бубонці тепер звучать начебто тихіше. Це «*je suis ici*» так і залишилося єдиною фразою, яку вона вимовила дорогою до курзалу.

Мура мовчить, ніби води в рот набрала, даючи змогу *madame Sept* виговорювати їй і читати нотації, скільки влізе.

Нарешті приїхали! Ото вже радість!

– «Сімки» їдуть! «Сімки» тут, панове! – чується голосний шепіт по всьому курзалі, коли пансіон *madame Sept* із поважною директоркою в авангарді та з лагідною Емі, що понуро замикає процесію, парами заходять до зали. Самі пансіонерки чудово знають своє прізвисько – «сімки». Так їх прозвали навколишні дачники. Дівчата лише посміхаються щоразу, коли його чують. Зате *madame Sept* помітно гнівається.

– Яка невихованість! – сичить вона, кидаючи навколо блискавичні погляди. І раптово міняється в обличчі, коли помічає, що Мурочка вже встигла вискочити на середину



зали з високим рибалкою-неаполітанцем. Як? Стрімголов кинутися до танцю з першим-ліпшим кавалером, коли вона, madame Sept, здається, доволі дохідливо пояснювала: пансіонеркам заборонено танцювати з незнайомими людьми? Адже, чого доброго, ці незнайомці можуть виявитися простими робітниками, неінтелігентними прикажчиками, лакеями, врешті-решт! І вона вже не зводить очей з пари, що летить від неї все далі та далі у вихорі вальсу.

– Ах, ця вже мені нестерпна солдатка! Їй, бачте, весело! Очі непристойно блищать, і без того простакувата смаглява пичка вульгарно сяє. Відразу видно, що плебейка. Жах, а не панянка! – обурюється madame Sept.

\* \* \*

А Мурі справді весело. Личко в неї пашіє. Посмішка не сходить із губів. І лунко, залиvisto сміються бубонці на її костюмі.

– Любе Божевілля, – шепоче кавалер, неаполітанський рибалка, не відриваючи від неї усміненого погляду та кружляючи у вальсі, – як же вам напевне нудно у вашому нестерпному пансіоні? Чи не так?

– А чому ви вирішили, що він нестерпний? – сміється Мура.

– Та хіба гарний тон може бути іншим? – і собі регоче рибалка.



– Ха-ха-ха! Гарний тон – нестерпний, добре сказано! Ваша правда, у нас там нудьга смертна, і якби не моя люба Досенька...

– Хто?

– Богиня весни... Онде вона танцює з високим ченцем. Ви бачите її? Правда ж, вона красуня? – Мура захоплено дивиться на подругу.

Вона справді ефектна, ця висока, струнка дівчина в довгій блакитній туніці з молочнобілим шарфом, що розвівається за плечима хвилями, як весняна хмаринка, і з вінком конвалій на золотавому волоссі.

Неаполітанець уважно розглядає руденьку Весну, потім переводить погляд на свою даму.

– О, я знаю ще краще личко! – усміхнено заявляє він.

– Неправда, неправда, – весело сперечається Мура, – хіба є хто-небудь кращий за неї? Ніхто! Ніхто! Що я таке в порівнянні з нею? Ніс картоплиною, губи, як у негра, рот до вух... «Гарненьке личко», нічого не скажеш, – і вона обурено дзвенить усіма бубонцями.

Високий неаполітанець виявляється молодим морським офіцером Мирським, який потрапив на цей вечір випадково. Так він пояснює Мурі. Він тільки недавно прийшов із плавання, об'їхав півсвіту. Був на Яві, Целебесі, Брамапутрі. Їх у родині двоє братів.





Он той вродливий демон, що танцює з гарненькою феєю, – це його брат, гірський інженер. Фея ночі – Іза Пель – саме зіштовхується з ними цієї миті.

Мура дзвінко сміється.

– M-lle Izo, люба m-lle Izo! Вам весело?

Вродлива єврейка підіймає на неї чорні очі.

– А вам, дитинко?

Слідом за Досею увесь пансіон почав так називати Муру. І в цьому нема нічого дивного. Вона тут наймолодша і попри свої повні шістнадцять здається справжньою дитиною. Тому її вигадки й витівки не обурюють дівчат.

– Страшенно! Страшенно весело, Ізо! В мене такий цікавий кавалер! Розумний, говіркий, милий! Він об'їхав півсвіту й був навіть на Брамапутрі й Целебесі, – вигукує вона французькою, нітрохи не бентежачись і зовсім не беручи до уваги того, що її кавалер краще за будь-кого іншого може знати цю мову. Так воно і є насправді.

– Дякую за гарні відгуки, – глузливо розкланюється він перед юною дамою.

– Ха-ха-ха! Ви зрозуміли? А я й забула зовсім, що ви теж говорите французькою, – регоче у відповідь Мура.

Мабуть, цього не слід було казати, бо на обличчі в madame Sept, яка непомітно до них підкралася, змалювався невдаваний розпач.



*Лілія Чарська*

– Venez ici, m-lle Kiriloff! Vous. etes insupportable! [*Підійдіть сюди, m-lle Кирилова, ви неможливі!*] – сичить вона Мури.

Уся жвавність миттю злітає зі смаглявого розпашілого личка, і Мура з понурим виглядом підходить слухати нотації про гарний тон. Коли вона повертається до свого кавалера, який героїчно тримався осторонь, очікуючи завершення проповіді, неаполітанський рибалка говорить весело, бажаючи підбадьорити свою зажурену даму:

– Хоч яка сувора ваша шановна директорка, хоч яка вона до вас несправедлива, доводиться її благословити.

– За що? – Мурині очі знову спалахують.

– Хоча б за те, що вона дала мені змогу дізнатися ваше прізвище. Ви m-lle Кирилова, так?

– І нічого подібного! – вибухає реготом Мурочка й так розмахує руками, що зриває шапку з голови якогось П'єро, що невчасно трапився під руку.

– Моє прізвище Ра... – починає вона й раптом обриває фразу на півслові та спалахує, мов заграва. – Ні, ні, жодного слова більше! Я повинна мовчати.

– Про що ви повинні мовчати, m-lle Ра?

– Ха-ха-ха, оце так прізвище!

– Але ж ви самі так назвалися.



– Слухайте-но, пане мічман, чи то пак неаполітанський рибалко, я ненароком ледь не відкрила вам таємниці, якої ніхто в пансіоні не повинен знати, – серйозно промовила Мура. – Можливо, колись потім я вам її розкрию, якщо нам призначено ще зустрітися, але зараз беру з вас урочисте слово: ви нікому не скажете, що я не Кирилова, а...

– Ра... – сміючись, підказує моряк. [*Rat – французькою пацюк*].

– Ну, так... якщо хочете.

– Присягаюся! Тричі присягаюся! – обіцяє він театральньо-трагічним басом.

– Це дуже мило з вашого боку. І щоб винагородити вас за шляхетність, я розповім про всі мої нещастя.

Веселий модний танець кі-ка-пу щойно скінчився, і в очікуванні наступного танцю Мурочка прогулюється залом зі своїм кавалером.

Обмахуючись віялом, вона розповідає йому й про невдале фарбування перуки, й про оголошення щодо здачі кімнати в найм, і про карикатури з повітряними кульками, й про невдале купання біленької Амі, сибірської кішки, та інше, інше, інше...

Молодий мічман регоче до знемоги.

Раптом Мура серед найжвавішої розповіді спотворює своє личко маскою «вихованої



дівичі» та починає розмову, якої вимагають правила гарного тону madame Sept.

– Monsieur, – починає вона з величавим жестом, – чим ви розважатимете панянку з вищого світу?!

– О, це не для мене, – мічман зрозумів жарт. – От якби ви дозволили покатати вас на яхті... Відчуваєте, який свіжий вітер подує з моря?

Справді, у відчинені двері зали запашною хвилиєю ринуло нічне повітря, розгойдуючи прозорі хмари тюлю, газу й мережив на вишуканих костюмах панянок.

– Прогулянка на яхті, при місяці – о, як чудово! – Мурочка знову радісно регоче. Вона вже зовсім забула про все, що оточує їх із мічманом.. – Стривайте, я тільки покличу спортсменку, – несподівано згадує вона.

– Кого?

– Сою Алдіну, шанувальницю всяких видів спорту. Вона, як і я, страшенно любить подібні прогулянки.

– Чудово, а я-тим часом піду замовлю човен!

Неаполітанець подався до дальнього молу, де поважний фін пропонував усім, хто бажав покататися, свої яхти й парові човни. А Мурочка тим часом розшукувала спортсменку в абсолютно примітивний спосіб.



– M-lle Sophie! M-lle Sophie! Аго-ов! – гукала вона лунко, як на пляжі, нітрохи не замислюючись про те, що курортна танцювальна зала – не ліс.

Нарешті обидві дівчини зіштовхнулися випадково біля пам'ятника Петру Великому посеред курортного саду. Обличчя «рибачки» червоне від обурення, губи тремтять, із очей от-от бризнуть сльози.

– In corpore sano, mens sana [латинський вислів: у здоровому тілі – здоровий дух]! А вона чіпляється й сичить, наче змія, наче я бозна-що накоїла! – скаржиться вона Мурі, ледь не плачучи. – А що я такого зробила? За півтори хвилини поклала його на лопатки...

– Кого ви поклали на лопатки, нещасна? – заходиться сміхом Мура.

– Та П'єро... Знаєте, сусідського студента з реального училища... Теж хвалько, подумаєш! Чемпіон світу знайшовся! Вихвалявся, що підіймає по чотири пуди, а сам відразу – ляп! «М'язи у вас, – каже, – як у нашого двірника Пилипа». У мене, як у Пилипа, ви таке чули, дитинко?! Але це все виправдання. До чого м'язи, коли тут спритність потрібна? Вірите, дитинко, він ледь не заревів. І це п'ятнадцятирічний телепень... А тут, як на зло, Септиха... Побачила та ну сичати, мовляв, шкандаль, ганьба для всього пансіону... Не скандал і не ганьба, а справжня



*Лідія Чарська*

французька боротьба за всіма правилами. Що вона розуміє...

– Ха-ха-ха! – все заливається Мура. – Куди вже їй зрозуміти! Ха-ха-ха!

– Вам добре реготати! А вона звеліла негайно їхати додому з Емі. Й жетон зняла.

– А ми натомість покатаємося на яхті.

– Що? – очі в спортсменки засяяли й личко миттю проясніло. – Та ви жартуєте, дитинко?

– Які там жарти! Давайте руку та біжімо мерщій!

– Ах, ви просто диво! – вигукнула рибачка, й вони з Folie кинулися геть уздовж освітленого електрикою пляжу.

### *Розділ одинадцятий*

Ні, таки не таланило madame Sept цього вечора! Лець вона дала спокій Софі Алдіній, яку розпікала за побиття витрішкуватого хлопчиська за всіма правилами французької боротьби, як уже мусила кинутися до курзалу на пошуки сестри, аби переказати їй своє рішення: збирати пансіонерок додому. Щоб скоротити шлях до головного входу, поважна директорка звернула в бічну темну алею. Тут було тихо й мертво.



Приглушено долинала сюди лише музика бального оркестру.

Химерними примарами здавалися в темряві дерева та кущі.

Раптом дивний грізний голос прогримів неподалік, змушуючи madame Sept затремити всім тілом. Ноги у французької підігнулись, і вона опустилася на першу-ліпшу лаву.

А грізний голос звучав у кущах дедалі страшніше й глухіше. Начебто хтось посилав у темряву ночі несамовиті, моторошні прокльони. Слова вимовлялися російською, і перелякана директорка, звичайно, не могла їх зрозуміти, але одне слово, повторюване на тисячу ладів, здалося їй знайомим і підсилило страх, що охопив душу. Цим страшним словом було «уб'ю». На довершення нещастя грізна невидима істота раптом моторошно заридала. Неначе вжалена, з пронизливим лементом підхопилася французька й кинулася геть від фатального місця, не знаючи, що думати. Відолашна madame Sept! Вона виявилася б украй здивованою, якби побачила, що сталося наступної миті по її зникненні.

Кущі розсунулись, і на алею неквапом вийшла Ія Коровіна у своєму костюмі янгола смерті. Чи то костюм надихнув Ію, чи лише меч, один із аксесуарів, який вона тримала в руці, але раптова хвиля артистичного



запалу підхопила дівчину й вона усамітнилася за кущами та взялася до своїх улюблених трагічних монологів, виголошуючи їх на всю широчінь легенів, на всю потужність свого голосу.

Тим часом перелякана директорка кулею влетіла до зали й заходилася поквапливо збирати пансіонерок.

Вона здавалася аж надто схвильованою, щоб звернути увагу на те, що посилило б її розпач.

Ганнуся Велізарова у своєму вишитому срібними галунами розкішному костюмі бояришні сиділа в затишному куточку зали та спокійнісінько лузала горіхи, які виймала з вузлика на колінах. І безцеремонно кидала собі під ноги шкаралупки.

Навколо Велізарової всі перезиралися, чувся глузливий шепіт на її адресу, хтось кидав на панянку саркастичні погляди, але Ганнуся цілковито поринула в своє заняття й нітрохи не бентежилася загальною увагою.

Вона мовби прокинулася тільки тоді, коли готові до від'їзду пансіонерки не без тривоги почали перемовлятися:

— А де ж Кирилова й Алдіна? Куди вони поділися? Їх нема!

Очі *madame Sept* тривожно оббігли всю групу пансіонерок.

— Їх і справді немає. Де ж вони?





І вона заметалася по залі разом із сестрою та Досею, переляканою більше за всіх. Вони наскакували на танцюристів, заглядаючи кожній панянці в обличчя.

– Dieu des Dieux! Та де ж вони, Емі? Де? – волала директорка, яка вже геть забула про свої великосвітські манери й гарний тон. Про вишуканість і грацію теж більше не йшлося.

– Calme-toi, ma soeur! [*Заспокойтеся, сестро!*] Вони знайдуться, – благала лагідна Емі, та губи в неї теж побіліли від хвилювання.

Якоїсь миті ніби з-під землі виріс перед ними витрішкуватий П'єро, їхній сусід по дачі.

– Ви шукаєте двох панянок? Вони поїхали кататися на яхті! – дуже мило заспокоїв він.

– Кататися? Уночі? О, це вже занадто!

За секунду обличчя madame Sept з переляканого перетворилося на обурене.

– Емі, – вона звернулася до сестри з чудовим драматичним жестом, – ти проведеш усіх цих панянок додому. Я ж залишуся й чекаю тут, на пляжі, на Кирилову та Алдіну. Їдьте зараз же... Я так хочу!

– Oui, ma soeur! – покірно погодилася тиха Емі та ніби квочка курчат повела пансіонерок із курзалу.

Не чекаючи закінчення вечора, «сімки» залишили бал...



\* \* \*

Яка ніч! Темна, хоч у око стрель. Чарівник липень о цій опівнічній порі огорнув усю природу непроникним мороком.

Чорна імла причаїлася обабіч шляху.

Рідко поставлені ліхтарі світять на шосе, але в їхньому блідому світлі насилу можна розрізнити навколишні предмети. Густі модрини й високі сосни вздовж дороги зробили її схожою на лісову стежку.

І навколо панує така моторошна, могильна тиша! Якби знати все заздалегідь, madame Sept наказала б Емі прислати візника назустріч. Ті візки, що чекали біля курзалу, швидко розхапала публіка, роз'їжджаючись. Трьом жінкам довелося брести до самої дачі пішки. Останній потяг-паровик давно пішов.

Щоправда, юнак, який назвався мічманом Мирським, запропонував провести їх до Дюн, але madame Sept гнівалася на нього за те, що повіз уночі на яхті її пансіонерок, тому й чути не хотіла про ще якісь сумнівні послуги з його боку.

І ось вони втрюх так хоробро крокують мертвою нічною дорогою – поважна директорка пансіону й дві панянки-пансіонерки у своїх ексцентричних бальних костюмах.

Обом дівчатам теж якось незатишно. Яка в них була чудова морська прогулянка! Їхній кавалер, люб'язний Мирський, був таким



дотепним співрозмовником! Він стільки бачив цікавого під час свого плавання, що міг би ще багато розповісти. І під його оповіді вони так весело проводили час, що він збіг блискавично та непомітно! Причаливши до берега, вони відразу побачили директорку, що чекала на пляжі. Це був не зовсім приємний момент. І він зіпсував усі чарівні враження цієї ночі. Про це думали дівчата, поки понуро брели до пансіону. Навіть Муроччина постійна веселість цього разу начебто зрадила її. Та й життєрадісні дзвіночки Folie неначе пришикли...

А чорна липнева ніч, як і раніше, чаїлася в мовчанні. І повнився страхами ліс обабіч шляху. Очі мимоволі косували на хащу, та годі було щось розгледіти в мороці, що чигав на них за кожним деревом і кущем. Неспокійно стукотіло серце.

Зненацька дві сірі постаті виразно змалювалися посеред шляху.

– Це дерева, – переконувала Соня Алдіна Мурочку, мимоволі вся завмираючи з ляку.

– Але чому ж вони рухаються на нас? – прошепотіла Мурочка.

– Dieu des Dieux! Mais ce sont des brigands! [Боже мій! Це розбійники!] – злякано вигукнула madame Sept. Обличчя в неї миттю сплотніло, холодний піт виступив на чолі. Якщо навіть і не розбійники, то, у всякому разі,



особи непевні, бо хіба порядна людина ходитиме такими місцями поночі?!

І ніби на підтвердження її розпачливих думок, двоє волоцюг наблизилися з криком:

– Руки вгору!

Один із них кинувся до дівчат шукати грошей, другий брутально смикнув сумочку з рук *madame Sept*.

Та запекло захищається. Жах, що охопив її, позбавляє поважну даму пам'яті, а разом з цим і можливості вигукнути те саме слово, що так дивно звучить російською. Саме його кричать зазвичай у разі небезпеки.

Тим часом волоцюга таки вирвав у неї сумку й показав величезного кулака:

– Покричи в мене тільки... Покричи!

Один вигляд цього страшного кулака й звірячої гримаси раптово змушує *madame Sept* отямитися й згадати те складне російське слово, яким кличуть на допомогу!

Із останньою надією на порятунок, з розпачем і жахом в обличчі поважна дама розкриває рота і з її поблідлих губів зривається тонке й пронизливе, ніби в різаної:

– Ура! Ура! Ура!

Чому саме це слово, а не більш відповідне пригоді «гвалт», «рятуйте», спадає їй на думку, *madame Sept* сама довго потому ще не зможе второпати. Хвиля жаху накрила з головою, затуманила пам'ять. Тим само про-



низливим, неймовірно тонким голосом вона й далі кричала, мов божевільна:

– Ура! Ура! Ура!

Самі бурлаки, перелякані цим лементом, кинулися геть, як ошпарені.

Вони, очевидно, прийняли цю товсту пані за божевільну. Хоч би там що, але обоє шугонули в кущі й миттєво зникли разом із викраденою сумочкою.

Коли Мура й Соня, схвильовані не менше за madame Sept, кинулися до неї, в нещасній стався істеричний напад:

– О, якби в мене був револьвер! – ридала вона на руках у пансіонерок. – О, якби мені зброю! Я б зуміла тоді захиститися!

Насилу вдалося їм привести її до тями та доправити до пансіону.

Там усі чули розпачливий галас на дорозі й не знали, що думати, що робити. Коли нарешті три нещасні мандрівниці з'явилися перед ворітьми дачі, до яких висипало все населення пансіону, полегшене зітхання вирвалося в усіх. Негайно відрядили двірника й сторожа на пошуки злодіїв, але ті були вже далеко.

Довго пансіонерки не могли заспокоїтися цієї ночі. Говорили про темряву за вікнами, про липневий ліс, про лихих людей, які нападають на мирних жителів, і про те, що в пансіоні бракує засобів захисту.



І коли нарешті, вже з першими півнями, всі розійшлися по кімнатах, у Муроччиній голівці визріла нова витівка, нове рішення...

### Розділ дванадцятий

Теплий липневий вечір. До заходу сонця ще далеко, але спека вже спала давно. Тихим щебетом птаства, що влягається на нічний відпочинок, повняться всі куточки соснового лісу. Ним швидко крокує Мурочка. Ось уже півгодини минуло відтоді, як вона скористалася пообіднім відпочинком madame Sept і вечірньою прогулянкою пансіонерок, аби непомітно випурхнути з воріт дачі. Проминула митну станцію прикордонного посту з його темним шлагбаумом і ревізійною будкою, перейшла містком вузьку Сестру— прикордонну російсько-фінську річечку— й заглибилася в прохолодний ласкавий бір.

До найближчого містечка О. півгодини пішки та ще півгодини на зворотний шлях. Таким чином вона встигне повернутися в пансіон до вечірнього чаю.

Звичайно, з одного боку, незручно, що вона пішла без дозволу madame Sept. Але хіба її відпустили б, якби довідалися, навіщо вона йде в О.? Не пустили б, звичайно. Почалися



б охкання, ахкання, крики, протести – все разом. Особливо Дося, яка тремтить над нею, ніби над малим дитям. А їй, між іншим, уже 16! Час нарешті довести свою самостійність. Тим більше, що наміри в Мури нині найкращі. Невже не можна назвати добрим наміром те, що вона хоче придбати зброю – гарного маузера або браунінга за кордоном, у Фінляндії? Тоді Мура матиме можливість захищати себе й інших у разі повторення такої історії, як та, що трапилася з ними вчора вночі.

Та, напевно, й сама *madame Sept* із її нерозлучною «ма сьор», і всі пансіонерки будуть вдячні їй, Мурі, за послугу. Ще б пак – мати зброю в д'омі, коли настають темні липневі ночі, просто необхідно!

Ця думка настільки підбадьорює Мурочку, що вона мчить мов на крилах дорогою в О. – в єдине місце, де можна без дозволу придбати зброю. І коли її жваве личко з життєрадісними очима бачать у крамниці, де торгують усякою всячиною – фінськими сірниками й бавовняними тканинами, цигарками й гаванськими сигарами, шведським пуншем і на довершення ножами, кастетами й револьверами всіх систем – білявий чухонець, який стоїть за прилавком, без найменшого сумніву продає їй один револьверчик.

«Ця вже й сама не застрелиться й не пулятиме ні в кого», – вирішує він з першого



погляду на смагляве життєрадісне личко й веселі очі покупниці.

Мура обережно загорнула пакунок із револьвером і набоями для певності ще й у хустку, а через брак кишень понесла його в руках, притискаючи до серця міцно, мов скарб. О, вона була щаслива! Покупка обійшлася вдвічі дешевше, ніж вона припускала, ще залишилося чимало грошей із тих, що перед від'їздом дали їй на витрати «голуб'ята». А головне – усе так просто, без жодних перешкод.

Які розумнички ці фіни! Їй обличчя в них такі відкриті, довірливі, чесні. Тепер би тільки швидше дійти до пансіону, поки не смеркло, – й усе гаразд.

Із легким серцем, наспівуючи, Мурочка вирушає в зворотну путь.

Так само безгучно й невагомо спускається на землю липневий вечір. У лісі гущішає морок. Стривожена цим, Мурочка прискорює крок. І раптом зупиняється мов укопана посеред лісової стежки. Її кидає в жар. Крапельки поту проступають на чолі під чорними кучериками. Як могла вона випустити з уваги таку річ? Як же не подумала заздалегідь? Хапаючись за голову, Мура мало не вголос дорікає собі.

Адже попереду – прикордонна варта, ревізійний пункт, де в неї відберуть револьвер, та





й саму можуть заарештувати. Із цим не жартують. За носіння зброї закон карає суворо.

Яка легковажність – забути про таке!

Мура така збентежена, що довго не може отямитися. Нарешті в думках трохи ясніше, несмілива надія знову проникає в душу.

– Але навіщо ж неодмінно лізти просто на сторожовий пункт? Його можна обійти, – вирішує вона раптово, й колишня радість повертається.

А темний липневий вечір настає швидко, темрява дедалі ближче до землі. Під імлістою пеленою Мура пробирається тепер, тримаючись берега Сестри. Дача пансіону – по той бік річечки. Вона знає місцину, де зміліла Сестра здається майже струмком. Його можна перейти, перестрибуючи з каменя на камінь. І вона вже зовсім близько зараз від цього місця... Он за тими кущами воно має бути... Ще міцніше пригортаючи до грудей дорогоцінну ношу, Мурочка стрімко кидається вперед.

– Хто йде? – раптом чується в неї над головою грізний вигук, і постать прикордонника в сірій шинелі виростає мов із-під землі.

І за якусь хвилину потому гримить постріл...

\* \* \*

Пекучий сором пронизує Муру, коли її під конвоєм із двох солдатів приводять на пункт



прикордонної варті. Вся червона від зніяковіння стоїть вона перед сивовусим митним чиновником і його помічником, жандармом. На щастя, куля, послана вартовим їй навздогін, не досягла мети. І Мура, жива, здорова й неушкоджена, постає перед строгими очима місцевого митного начальства.

— І не соромно вам, панянку, займатися такими справами? Така молоденька, а теж у революцію здумали бавитися, — відбираючи в неї револьвер із набоями, бубонить чиновник.

Мура навіть і не намагається розвіяти оману. Нехай думають, що хочуть. Хіба їй полегшає, якщо вона почне виправдовуватися? О, який сором!

Повз них, гуляючи, проходять дачники. Вони зацікавлено поглядають на дівчину.

— За що заарештували цю панянку? — несподівано чує Мура знайомий голос. Вона швидко обертається, і надія миттєво спалахує у неї в серці.

Мічман Мирський, так і є. Це він, її вчорашній кавалер на балі! Ще мить — і Мура кидається до нього як до рятівника:

— Monsieur Мирський, врятуйте мене! — задихаючись від хвилювання й ридань, які підступають до горла, белькоче вона щось малозрозуміле.

Насилу розбирає її слова молодий моряк.



– Бачите, панове, тут сталося непорозуміння, – звертається він до митного чиновника. – Я знаю цю панянку. Вона з французького пансіону й аж ніяк не може бути зловмисницею чи державною злочинницею; за це поручуся вам головою. Мое ім'я – мічман Мирський, ось моя картка.

Коли за двадцять хвилин потому Мура в супроводі вартового, посланого на дачу більше для очищення сумління, аніж для супроводу порушниці, постає перед наляканою *madame Sept*, останній стає зле від хвилювань цього вечора.

Тут давно вже виявили зникнення Мури й не знали, що думати. Йї сама *madame Sept*, і бідолашна Дося за час її відсутності пережили чимало горя та страхів.

А тут вона з'являється мов злочинниця, під конвоєм... О Боже! Є від чого отримати розрив серця!

І поки Мура стискає в обіймах Досю, що нестямно ридає, Мирський, котрий проводив свою вчорашню даму до самого порогу вітальні, запевняє поважну директорку, що все це дрібниці, просто прикре непорозуміння. Але *madame Sept* не може й не хоче цього розуміти. На її думку, дівчина, заарештована хоча б на єдину мить, не може залишатися в її фешенебельному пансіоні.



*Лігія Чарська*

Цілу наступну ніч вона не спить і про щось довго радиться з Емі. А вранці всіх пансіонерок просять зібратись у вітальні, щоб почути з вуст поважної директорки рішення, що його вона прийняла цієї довгої ночі.

### *Епілог*

Яке життєрадісне липнєве сонце! Якими світлими, гарячими променями заливає воно вітальню!

Скільки безмежної радості й молодого задерикуватого щастя в цій святковій картині останнього літнього торжества!

І зовсім не відповідає йому похмурий вираз на обличчях у тих, хто зібрався в цій пронизаній сонцем кімнаті, — в пансіонерок і їхнього начальства.

— Mesdemoiselles, — звертається до дівчат madame Sept урочистим тоном, вагомо карбуючи кожне слово. — Я покликала вас, аби у нашій присутності висловити моє глибоке обурення з приводу не гідної пансіонерки поведінки m-lle Eudoxie Kiriloff. Навіть якщо не брати до уваги всіх неприємностей, яких вона завдала нам із сестрою протягом цих п'яти тижнів, її вчорашній непробачний вчинок переповнив чашу мого терпіння. Те, що



вона без дозволу залишила пансіон, цей револьвер і арешт! Dieu des Dieux! Що ж це таке? Я не можу більше терпіти таке неподобство, воно псує репутацію мого фешенебельного, всіма шанованого пансіону, а тому серйозно прошу m-lle Eudoxie Kiriloff сьогодні ж виїхати!

І по цій останній фразі, очевидно, дуже задоволена справленим враженням, madame Sept замовкла. Мертва тиша панує в кімнаті. Мовчить директорка. Мовчить її помічниця. Мовчать пансіонерки.

Здається, чути політ мухи – так повновладно панує тут нині тиша.

Мура стоїть бліда, з міцно стиснутими губами. Їй дуже тяжко.

О, бідолашне, жалюгідне личко! Йому не приховати мук ображеного самолюбства й незаслуженої кривди.

Вигнати її, Муру, з пансіону! Яка ганьба! Який сором!

Раптом голосне ридання чується з дальнього кутка вітальні, Дося стрімко підхоплюється зі стільця, вибігає на середину кімнати й крізь довго стримувані сльози виголошує:

– Якщо виженете її, дитинку мою, виженить і мене з нею... Знайте: без неї я не залишуся тут жодної хвилини... Сором кривдити її... Вона не винна в тому, що все так сталося... Вона добра... мила, тільки легковажна



й химерна трішки... А ви не зрозуміли її... Не зрозуміли її золотого серденька... Після цього і я ні хвилини не залишусь у вас...

Дося ридає так голосно, що не чути стукоту коліс. До дачі саме під'їжджає чухонська таратайка, далі брязкають шпори у передпокої, шелестить шовкова сукня, чуються швидкі кроки.

І тільки коли на порозі вітальні постає раптом високий військовий у генеральським однострої та маленька пані поряд із ним, усі присутні обертаються до них.

– Голуб'ята мої! Рідні мої! Приїхали! Повернулися! – відчайдушно-радісний лемент зривається з Муриних губів, і вона стрілою летить до порогу.

– Дитинко моя! Мурочко! Ми повернулися трішки раніше. Не хотіли попереджати... Ти задоволена сюрпризом? Вранці повернулися й негайно поїхали за тобою... – чуються уривчасті радісні вигуки між звуками поцілунків і щасливим сміхом.

Ніби правець ухопив поважну директорку пансіону. Вона завмерла від подиву, коли побачила, як «солдатка» ніжно обіймається з генеральською парою.

І ці обережні обійми, сповнені шанобливої ласки, з якими й собі кинулась Дося до маленької генеральші... Це теж щось та значить!



Невиразний здогад вихором промчав під модною фризеткою директорки.

– Dieu des Dieux! – розгублено шепоче вона. – Невже? О!

І коли генерал Раєвський, однією рукою обіймаючи Муру, другу простягає поважній француженці, звучать такі слова:

– Ви вже пробачте моїй доні за неприємності, яких вона мимоволі завдала вам. Про все я знаю з її листів та листів Досі. А головне – пробачте їм обом цей жарт із обміном іменами. Дозвольте мені, старому, вибачитися перед вами за мою пустунку.

Madame Sept здалося раптом, що стеля низько опустилася над її головою, а всі присутні почали кружляти перед очима.

О, непростачна помилка! Як могла вона так третирувати справжню генеральську дочку? Де був її здоровий глузд? Куди зникла її природна кмітливість? Її життєвий досвід, врешті-решт...

І завше рожевощоче обличчя француженки знову сплотніло.

Але сама Мурочка начебто й не пам'ятає несправедливості – так захопила її радість, зустрівши з батьками. Її личко знову жваве, очі сяють, і з чарівною посмішкою вона підходить до madame Sept.

– Пробачте мені, я така винна перед вами! – промовляє справжня генеральська



*Лізія Чарська*

дочка просто й лагідно. – Повірте мені, я ніколи не думала навмисно заподіяти вам зло...

І пухкенькі губки тягнуться до губів французьки зі щирим поцілунком.

А розчулена директорка не може не відповісти на нього.

Того ж дня, їдучи з пансіону, генеральська дочка, лагідно прощаючись із madame Sept і недавніми товаришками, запевняє всіх, що ніколи ще так гарно й весело не проводила вона літа...



## *Зміст*

Князівна Джаваха.....	3
Генеральська дочка.....	293

*Літературно-художнє видання*

*Серія «А+В»*

**Лідія ЧАРСЬКА**

**КНЯЗІВНА ДЖАВАХА**

*Романтичні повісті для підлітків,  
дітей середнього та старшого шкільного віку*

*Переклад Ганни Ручай*

*Дизайнер обкладинки Костянтин Кришень*

*Художник Антоніна Лисиця*

*Верстальник Олександр Бішарян*

*Коректор Тетяна Журіна*

*Технічний редактор Олесь Петік*

*Відповідальна за випуск Катерина Райда*

Формат 60×84/16.

Гарнітура Schoolbook.

Друк офсет.

Ум. друк. арк. 22,32. Обл.-вид. знаки 10,07.

Наклад 1000 прим.

Зам. №273 .

ТОВ «Гамазин», 04071, м. Київ, а/с 110

Телефон для оптових покупок: (044) 467-50-24

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

серія ДК № 2318 від 18.10.2005

[www.greenpes.com](http://www.greenpes.com)

Віддруковано з діапозитивів в друкарні ПП «Мошак М.І.»  
(свідоцтво ДК № 867 від 22.03.2002 р.)

32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,  
вул. П'ятницька, 9а, тел./факс (03849) 27201, 22079



*Лідія Чарська — зірка літератури початку ХХ сторіччя, авторка «Нотаток маленької гімназистки». Її творами зачитувалися наші прабабусі.*

*«Князівна Джаваха» — найвідоміший роман письменниці. Ми знову поринаємо у світ інституту шляхетних панянок, зустрічаємося зі знайомими вже героями. Князівна Джаваха вирізняється серед подруг своїм кавказьким темпераментом, сміливістю та незалежністю. Саме тому її люблять читачки.*

*Вишукані манери, класні дами та суворі вчителі — усе це не може стримати дівчачий характер, а значить, і розмов після відбою, а значить, і пригод.*

ISBN 978-966-1515-18-4



9 789661 515184 >

